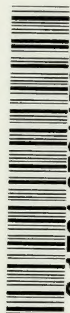
3 1761 07011702 3

Культурно-Історична Бібліотека
під ред. проф. Д. І. БАГАЛІЯ

□ □ □

ГНАТ ХОТКЕВИЧ

Григорій Савич Сковорода

(УКРАЇНСЬКИЙ ФІЛЬОСОФ)

КОРОТКИЙ ЙОГО ЖИТТЕПИС І ВИБРАНІ МІСЦЯ З ТВОРІВ ТА ЛИСТІВ

З НАГОДИ 125-ЛІТНОЇ РІЧНИЦІ З ДНЯ СМЕРТИ

Осередкові Української
Культури й Освіти
через [illegible]
New York City

ВИДАВНИЦТВО „СОЮЗ“
Харківського Кредитового Союзу Кооперативів
1920

Воля! о несытой Адъ! всѣ тебѣ ядъ: всѣмъ ты нас.
Старик; Григ. Сково-
рода
1. Ревнитель истинны, духовный Богочтецъ,
И словомъ и умомъ и жизнію мудрецъ
2. Любитель простоты и истинной свободы,
Безъ лести другъ прямой, довольный всѣмъ всегда
3. Достигъ наверхъ наукъ, познавши духъ природы.
Достойный для сердецъ примѣръ Сковорода

м. Харьків
Друкарня А. А. Лібін
Рибна вул., 17

ЖИВ у 18 віці незвичайний чоловік—Григорій Савич Сковорода. Проповідував він чистоту душевну, сам жив і помер у тій чистоті, писав книги про душевну радість і спокій. І хоч, здавалося, далекою від життя була його проповідь і, наче б то, нічого від того не змінилося у світі, що от жив і проповідував такий чоловік, але се тільки так здається. В природі ніщо не пропадає, не пропадає безслідно навіть жменя гною—то тим більше не пропадає велика сила людського духа, велика енергія направлена на добро людей. Тільки роботи її ми не можемо ясно общитати, не бачимо очевидних наслідків, а коли й бачимо, то приписуємо їх чому иншому, більше нам зрозумілому.

От і тепер, здавалося, забули зовсім люди Сковороду. Тільки спецьялісти трошки знали про що він там писав, решта суспільности української знала Сковороду тільки по імени, а нарід то, здавалося, й імья забув.

І от трапляється такий випадок. До Харкова приїздять люди з села Пан-Іванівки (Харківського повіту)—а треба сказати, що могила Сковороди знаходиться як раз в Пан-Іванівці—і кажуть: „От 29 жовтня минає 125 літ з дня смерти Сковороди, то ми хотіли би відсвяткувати його памьять, а щоб від вас із Харкова приїхав би хто-небуль та росказав би про Сковороду нам та що-небудь би прочитав“.

Харьківці кажуть сим людям, що якось не принято святкувати 125-літну річницю, що треба підождати ще 25 літ, аби було рівно півтори сотні— але пан-іванізці своє й своє. І що ж? Таки вийшло по-їхньому. Заснувався в Харькові комітет; який там не є, а все ж комітет; память Сковороди святкували: Українська гімназия, Учительська Спілка, Кооперативна школа, а в сей час, коли пишуться оці рядки, готується публичне свято з докладами; у Київі відбулося при Уніферсітеті засідання учених людей й т. и.; появився ряд статей у часописях, вийшли дві книжки (проф. Сумцова і мия), відновилася думка про видання творів Сковороди— словом імья Сковороди стало на устах у українського громадянства.

Що ж се означає і чи означає взагалі що-небудь? Чому се, справді, святкується така незвичайна річниця, як 125 літ? На мій погляд є в тім великий сокровенний смисл, і от у чому я його бачу. Для зрозуміння ж того треба кинути оком на ті часи, коли на Вкраїні появився Сковорода із своєю проповіддю.

Україна тоді нагадувала собою червоне яблуко, в середині котрого їсть червяк. Нагадувала пишно одягненого богача—а груди у нього вигнивають, замісць здорової смердюча кров пробігає по тілу; і завмірають від того один по одному члени, відпадають нігті, росхитуються зуби, вилазить волосся. І нащо тобі тоді богата одежа і золото перстнів? Бо, нарешті, й їх прийдуть поздірають, ділючи ризи роспьятої!

Отак і Україна тих часів.Назверх наче все було добре: золотилися ниви пишним колосом, риба добре ловилася у ріці, лісу й землі було багато— чого тобі ще треба? А е коли хто заглянув у душі людей, коли хто відчув що ті люди видихають із

своїх грудей—тяжко тому ставало дихати і на світ Божий не хотілося дивитись.

Сто літ перед тим рвонулась Україна до свободи. Отрястися хотіла з тисячолітньої неволі, перестати нарешті бути рабою то татарською, то литовською, то польською. Хотіла стати на своїх ногах, для себе сіяти свій хліб, для себе, а не на чужу потребу ростити сильну руку хлопців своїх, красоту й ласку своїх дівчат.

І взялася Україна за зброю. Всю кров свою кинула в ту боротьбу. Читаючи книжки тих часів, не виходиш з дива—де брав нарід силу, де брав завзяття, героїзму, щоби *сто літ* безперестанно боротись. Сто літ! Сто літ безперервної боротьби, безперервної війни. Чи диво ж, що усі сили свої витратила Україна і вже нічим стало боротися. Тож коли під видом приязни й помочі прийшли війська братнього народа, заповнили всі міста, в кождій кріпости поставили свої залоги—не подужала вже Україна і впала. Розпочався новий період життя, настала на Вкраїні чужа школа, чужа мова, чуже право, чужий суд, чуже начальство, чужа воля—все чуже стало на Вкраїні. Замовкло в тихім стогоні рідне слово і, як обезсилена дитина маленька, принишкла вся Україна і тільки тихо плакала піснями своїми, тими сльозами-перлинами безсмертними.

Нарід обезсилів, виточивши усю свою кров на боротьбу. Він не міг зрозуміти—що се з ним сталось? Хотів свободи а попав у неволю. Хотів не мати пана—а вийшло що тільки зміняв одного на другого. Хто ж роскаже народові що оце сталося і як рятувати життя своє, свободу свою?

Се мають робити освічені люди, ті що вчаться по школах, що виводять своїх людей на судіїв, учених, полководців. У них же не темно в очах, вони ж розумні та освічені. І завжди, у всіх ча-

родів і в усі часи так буває, що інтелігенция іде вперед, освітлює шлях, помогає народу своїм знанням, а нарід дає силу змаганням інтелігенциї. Так воно було, єсть і буде всюди... та тільки не у нас.

Ще вчора на Вкраїні панували поляки. Сенатор — поляк, генерал—поляк, поміщик — поляк, професор—поляк. Все що панське, те й польське. І наша інтелігенция, аби вилізти в пани, вся переroблялася на польське: говорила по-польськи, училася в польській школі, а своєї не заводила, бо то буде мужицька; приймала навіть віру польську. За жалування, за чини, за теплі місця кидали люди свою національність, плювали на своє минуле, висьміювали свою мову. Тільки те що польське, те й добре, і нема нічого вищого на світі, як єдіная і неделімая Польща.

Але от змінилися обставини на Вкраїні. Замісць Польщі стала Москівщина, замісць польського воєводи прислали московського губернатора, замісць короля став царь, замісць Варшави Петербург. І що ж наші пани? Та вони зараз же, прямо, як то кажуть, „съ мѣста въ карьеръ" почали перероблятися на москалів. Зараз же почали кривляти свій язик, до фамілії додавати *овъ*, щоб то на московське більше було похоже. А вже коли за цариці Катерини пожалували нашим старшинам „россійское дворянство", то тут уже кождий новоспечений дворянин яскраво почув, що він зовсім з иншого тіста виліплений, ніж оті мужики, і що йому треба яко мога швидче в усім відріжнитися від тої мужви. І почали наші дворяне з усіх сил старатися і самих себе і своїх дітей зробити похожими на москалів. І се тим більше дивно, що того неможна пояснити бажанням приобщитися до вищої культури, бо в ті часи Україна в культурнім відношенню стояла далеко вище Москівщини. Але найголовніше не те. А те, що зміна своєї національ-

ности—що сьогодня він поляк, завтра москаль, а після завтра завоюють його турки, він стане турком, китайцем, чим угодно, аби не бути самим собою—се не проходить дурно *для душі*. Ні окремої людини ні тим більше великої групи людей. Страчуючи національність, чоловік тратить Бога в собі, тратить якийсь вищого типу регулятор, котрий досі направляв його діяльність. Колись турки набірали на Вкраїні маленьких дітей і вирощували їх потім у спецьяльних школах, прививаючи їм мусульманство. І не було лютіших ворогів християнства як отсі „яничари". Від правдивого турка можна було відхреститися, відмолитися, відкупитися--від яничара ніколи. От се яничарство і есть якийсь непреложний психольогічний закон. Хто зрадив своїй національности, той утратив якусь внутрішню спайку і від нього можна ждати усякої гидоти. Хто був найбільшим виразителем „істінно руских інтересов"? Не правдиві російські люди, а як раз люди що втратили свою національність—Крушевани, Пурішкевичі і т. п. Хто буде найбрутальнійшим гонителем усього українського? Не правдивий росиянин, а як раз змосковщений українець, людина, що втратила свою національність. І от коли сей процес деморалізації відбувається на широку скалю, захоплює сотні й тисячі людей, стає явищем масовим--тяжко буває жити в такій суспільности. Людина, котра продала свій нарід—продасть і все що угодно.

Так от як раз 18-й вік і був епохою такої масової деморалізації. Вилізти „в люди"—от задача. А за яку ціну--не все одно? І продавали свій нарід, своїх дітей, самих себе. За право стати „руским дворянином" продавали будуче своєї нації; замісць того щоб стати ближче до народу—тікали від нього. Не стало нації—стали кляси.

От тому ж то й душно було на Україні, нічим було дихати. Благословені поля доокола роспостерлися, жайворонки над нивами золотими, в садах віти гнуться від яблук—а дихати нема чим, нічого здорового навкруги. Бо поткнешся до мужика—душить його злість, що мав у руках свободу, а замісць того опинився у кріпацтві. До панів поткнешся—продався він увесь за чини, за ордена, продався з книшами, з тельбухами, продався з усіма своїми нащадками, з усім своїм кодлом.

І от нараз серед сих мертвих душ появляється жива душа—Григорій Савич Сковорода. Починає говорити до гнилих людей, зовучи їх до красоти душевної. Починає проповідувати потребу моралі тим, хто не стіснявся торгувати найсвятішими річами. Що се значить? І по-що і кому здалася така одірвана од землі тодішнього життя проповідь?

А от вже сама поява Сковороди знаменує щось. По-що проповідь чистоти, коли доокола і без того ясно? По-що протиотрута, коли нема отрути? По-що ліки, коли нема хвороби? А от коли суспільність захворіла морально, коли отруїли її ріжні токсини душевні, коли забруднилося, загнилося і засмерділося усе — Бог посилає пророка, звучить нараз голос зовущий до чистоти, до радости духа, слово високе продзвенить у вухах і десь якось змусить відгукнутися й серце.

От і нам на Вкраїні післав Бог пророка тоді, в хвилину роспаду й роскладу морального — і хто може обчислити скільки добра, великого невидимого добра зробив Сковорода своїм словом, прикладом свого життя? Хіба се можна обчислити? Пшоно можна зважити, полотно можна зміряти, але того що чоловік пережив у молитві, що його серце перечуло у добрім ділі, як душа радувалася при слові благословеннім — того не зважиш і не зміряєш і на щотах не кинеш. Чоловік і сам не помічає *через*

що власне зробив він щось добре, чимось наблизився до бога свого—а то все наслідок проповіди. І колись, хоч не сьогодня, хоч не завтра, а стануть люди кращими—а то буде наслідок проповіди усіх тих, хто йшов такими ж шляхами любови до людей, яким ішов Сковорода. Не зразу ідеї виростають в душу людську, але нарешті вростають.

І от бачиться міні повна анальогія між появою Сковороди тоді й теперішнім 125-літним святкуванням. Тепер, коли ми стали свідками невиданого й нечуваного; коли звір обнажився в людях і кров людську стало лекше пролити як воду; коли життя людини стало дешевшим від життя пса; коли ніхто не хоче бути ні чесним ні справедливим; коли батько боїться сина, а брат сестри; коли тільки й чуєш, тільки й бачиш, як ріжуть, бьють, стріляють, палять; коли не зосталося вже нічого святого—ні Бога, ні любови, ні чести, ні науки, а все потоптaлося, обплювалося, обгадилося—словом коли настали наші, трижди по трижди всенещасливі, божевільні, дикі, звірячі часи—погляньте! Знов ви чуєте імья Сковороди! І хто ж його пригадав? Не професори та книжники й фарісеї, а пригадали мужики пан-іванівські, їх устами проговорив народ. Народ почув душевну потребу згадати Сковороду, бо за 125 літ призабув усі його слова і тільки жажду по них відчуває.

От чому сей юбілей має для мене велике символістичне значіння і великий сокровенний смисл. Ще, значить, не зовсім померли ми. Ще не зовсім прогнили, коли нам захотілося слів Сковороди, памьяти о нім тепер, власне тепер, в сі темні-претемні часи прокляті, під гуркіт гармат і всевеликий грабіж.

Ні! Не вмер, значить, нарід, шо першу хвилину свободи своєї одмічає засновуванням тисяч „Просвіт" по селах, а тепер в найтяжчі часи лихоліття

згадує свого моралїста, отже чує тоску по правдї, по чести, душі. Світла тільки більше тому народу, щоб знав хто він і що він та щоб незаблудив і тепер ще раз по історичній стежці ще на яких двісті пьятдесят літ.

І от ся книжечка маленька з описом життя Сковороди і з витягами з його творів нехай послужить тій справі, до котрої кликав Сковорода. Давайте хоч на кришечку, хоч на той час, поки будемо читати сю книжку, згадаємо, що не тільки є клопіт і злоба повсякденного існування, а є й щось вище, щось таке, що робить нас кращими, викликає тиху внутрішню радість у найозлобленійшему серці, благостною искрою освітлює пригаслі очі, а на уста замісць смердючої поганої лайки викликає слово добра й співчуття до брата мого. Нехай хоч на сі пів-години поки будемо перегортати сі листки—дух Григорія Савича пролетить над нами, щоб стрепенулося серце і роскрилося хоч трошки назустріч прекрасному. Забудьмо ж, о забудьмо на хвилину злобу й неситість, забудьмо торг і продажу і все що низводить нас геть в безодні тьми душевної! Одну маленьку частину дня віддаймо тому, що Сковорода називав Богом, а чому кождий з нас знае ще инше імья. І може тоді лекше стане дихатися на світі й краще ушанується память нашого фільософа.

ЖИТТЕПИС.

ТАК ХТО ж воно був отой самий Сковорода, коли імья його має таке значіння? Пан великий який, чи може богатий дуже поміщик, або губернатор? Ні. Се був син простого козака Полтавської губернії Лубенського повіту села Чорнух. Якось уже у нас, у українців, так повелося, що всі наші великі люди не з панів виходять. Пани на когось иншого працюють, а для народа українського пророками являються все сини самого ж народа.

Родився Сковорода у 1772 році; отже, значить, у скоро будучім 1922 році мине 200 літ з дня його нароження.

Батько малого Григорія був, мабуть, людина розумна, бо коли побачив, що хлопчик добре береться до книжки, то не пожалів віддати його у школу, і то не дома, а аж у Київ. Там малий Сковорода і вчився.

Але чим більше він учився, чим більше підростав —тим іще більше йому хотілося учитись та все знати. І от коли пройшов він уже у Київі усі науки, то надумав побувати ще й загряницею аби подивитися—що воно ще там за колодязі мудрости, до чого ще там дійшло людське знання. І пішов загряницю. Де пішки де так пройшов він багато країв, учився у великих людей та знаменитих професорів, прочитав силу розумних книжок; отже коли вернувся назад до дому, то був такою освіченою людиною, яких мало було під той час на Вкраїні.

Тодішній переяслівський епископ, почувши, що в його епархії живе такий учений чоловік, надумав закликати Сковороду на учителя до Переяслівського Духовного Училища. Сковорода згодився. Се була його перша проба приложити до діла свої знання—і він із жаром узявся за навчання.

Але учив він дітей не як чиновник, не по указці, а так як йому душа й серце приказували. Епископ дивився-дивився, крутив-крутив носом—не наравицця йому. Закликав він Сковороду до себе й приказав перемінити свою манеру навчання і вчити як кождий „порядочный чиновникъ". Та Сковорода не міг іти проти своєї совісти й робити по казьонному; отже він сказав епископу, що перемінити своєї душі не може, а епископ тоді на докладі консисториї написав: „не живяше посредѣ дому моего творяй гордыню"—і Сковорода пішов геть з училища. Пішов геть, хоч не мав ні копійки за душею, пішов на голод і холод, хоч міг би тепленько собі жити та добиватися чинів. Було у нього тоді дві сорочечки драненьких та чинарчина на плечах та подрані черевики—ото й усе його добро. Не шукав він, як бачимо, богацтв земних. А преці ж при своїй великій науці міг мати й богацтво.

Жив по сусідству у тих місцях богатий поміщик Томара. І закликав він Сковороду на учителя до свого сина. Сковорода згодився і впьять же з жаром узявся за діло—вбивати в голову набалованого хлопця всяке знання, а передовсім благородство душі. Але й тут побачив, що не так воно йде як треба. Старий Томара, наприклад, був такий гордий, що ні з ким і не говорив хто нижчий його у дворянстві. Бачив Сковороду що-дня за столом при обіді, але ніколи не обізвався до нього ні єдиним словечком. Отака-то була панська пиха дурна. А про пані то вже й говорити нічого: вона

учителя так і за людину не вважала. Ну, як його було в такій сімьї жити? Але Сковорода підписав договір на рік і не хотів сам ламати свого слова. Та все ж довелося піти геть до року, а то з от якої причини.

Раз питався Сковорода свого ученика—що він думає про ті всі гарні правила, про ту всю науку, яку чує від свого учителя. Молоде Томарченя, живучи от у такій обстанові як ото було сказано вище, відповіло хіхотнями та якоюсь дурницею. На се Сковорода сказав: „Ти думаєш як свиняча голова". А при тім був якийсь лакейчук. Він візьми та й донеси самій пані Томаровій, що отак-то та отак сказав учитель на барчука. Ех, як не розвередиться пані, як не розчерепениться! Як?. Мого сина? Мого?!

В одну душу наперлася на чоловіка—вижени та й вижени сього учителя геть. І то зараз же, сю хвилину. Старий Томара хоч і не говорив до Сковороди, але ж бачив, що кращого вчителя не знайде, і довго не піддавався, не хотів відсилати Сковороди. Але що ж ти поробиш із бабою - ти їй образи, а вона тобі лубья. Прийшлося хоч-не-хоч одказати учителю. Цікаво, що на прощання Томара перший раз заговорив таки до Сковороди.

І знов опинився Сковорода на волі. Мало показалося ще йому знання, подався він іще до Москви, до тамошніх книжок і святинь. Був, між иншим, у Троїцько-Сергієвській Лаврі і там сильно уговорювали його, щоб він зостався при тамошнім училищі за професора, але він не захотів: бо одно що затосковав за Вкраїною, а друге—вже тоді опреділявся перед ним инший шлях—шлях свобідного учительства, без прив'язування себе до якого місця, без грошей, ради одного імени Господнього і правди Його. Не доставалося то все легко Сковороді. Він же ще був молодий, бачив

як другі люди живуть; бачив, що при своїх знаннях може доступити високого чого, а в будучім своїм життю він ще ж не міг ясно опреділити своєї стежки, тим більше що вона була така незвичайна. І тому бореться Сковорода сам із собою. Душа його чує, що ні одна з утертих стежок світових для нього не підходить, але розум і воля ще не можуть душі покоритися.

Човник мій бурі вихор хитає,
То в прірву кидає, то вгору підіймає.
Ах нема міні спокою!..
То гора мене до небес зводить,
А то друга в безодню кидає
І тане в міні надія,
Щезає душа.

Чекав я—і ніхто не прийшов міні з поміччу. пише він у віршу тих часів.

Чув Сковорода, що треба йому обдумати самого себе, треба опреділити що з собою робити. А се ж трудно. Тим більше що то треба зробити не малому чоловічку, а Сковороді, про якого ми вже сказали, що він був одним з ученіших людей тоді на Вкраїні. Але тут Сковороді поміг випадок і то ось який.

Ото як поїхав Григорій Савич від Томари, то старий сильно задумався. Він почув, що у нього в хаті жила незвичайна людина, а вони усі справді думали „як свиняча голова“. В душі старого відбувся переворот, і він постановив за всяку ціну знов залучити до себе Сковороду і ласкою та щирістю загладити минулу свою пиху. Так і зробив: як тільки вернувся Сковорода з Москівщини, Томара післав до нього одного свого знайомого просити знов Григорія Савича на учителя. Та фільософ, памьятаючи минулі зневаги, рішуче відмовився. Але ж бо й старий, не взяв його той, був теж з упертих і намовив того свого знайомого як-небудь

хоч обманом привезти Сковороду до нього. Той так і зробив: уговорив Григорія Савича поїхати під видом до себе, а уночі сонного узяв та й завіз до Томари.

Ну, але воно вийшло на добро, бо се вже не той був Томара, що раніше. Він щиро побалакав із Сковородою, признався, що поводився раніше по-дурному, і взагалі так гарно бесідував, що Сковорода згодився зостатися за учителя, але тільки так, без усякої плати, без усяких умов, свобідно.

І от відтоді зачалося для Сковороди нове життя: він міг нарешті обдумати що йому робити із своєю душею, котра не вкладалася ні в одну з тих рамок, які він бачив доокола себе. Чим бути? Взяти якусь граждянську должность—се ж суєта безперестанна і безтолкова. Піти у ченці—і того гірше. Бо се—„темне гніздо скованих пристрастей, що не мають собі виходу і задушують бигіє". От як Сковорода описує свій стан душевний тих часів.

„Опівночи листопаду 24-го числа 1758 року в селі Каврай (так називалося село Томари) бачив я сон—нібн-то я розглядаю ріжні стани життя по ріжних місцях. От я попав у якісь царські чертоги, побачив дорогі убори, музику, танці; мужчини й жінки то в зеркала дивляться, то бігають з кімнати в кімнату, знімають маски, сідають на богаті постелі і т. и.

„Звідти повела мене незрима сила до простого народу, але й там я побачив те саме, тільки в трошки инших формах: люди ходили по вулицях з шклянками в руках, розглядались взаїмно мужчини й жінки, определяли хто кому під пару.

„Потім попав я наче в який постоялий двір, де бачив коней, упряж, сіно, чув лайку, спори при росплаті. Ще далі—попав я у храм, ніби служив з діяконом літургію і було у мене дуже гарно на душі, але й тут побачив я гидоту: сребролюб-

ство тягається з гаманцем по церкві, не минаючи й самого священника; по сусідству з храмом гостинниці і до них з вівтаря багато дверей веде, отже дух усяких мьясних страв проходить аж до самої святої трапези“.

І от під впливом тих думок безперестанних Сковорода рішає, що він не буде йти ні на одну із стежок світу, а создасть сам собі свою. Тепер він уже побідив самолюбство, яке йому шептало весь час: дивись, твої товариші по школі вже он які великі пани, а ти й досі ніщо. Він покорив у себе всі ті соблазни, які вели його на утерті шляхи світові й рішив, що піде по зовсім иншій стежці, по своїй власній. Яка вона була — побачимо згодом.

Тим часом молоде Томарченя підросло, треба було йому йти до вищих наук, тож лекціям Сковороди у Коврайю скінчитися. А саме під ту пору єпископом білгородським був Іоасаф Міткевич. Білгородські єпископи відали тоді Харковом, а значить і вищою духовною харківською школою тодішньою — Колегіюмом. І от Міткевич предложив Сковороді взяти місце учителя поезії в тім Колегіюмі. Сковорода згодився і в 1759 році переїхав до Харкова.

Харківці побачили серед себе незвичайну людину. Новий учитель поезії одягався якось по своєму, не їв мьяса й риби, а тільки рослинну їжу та й ту зажлвав увечері, по заході сонця. Спав не більше чотирьох годин на добу; усім був доволен, шанував однаково кождого й богатого і бідного, посіщав хворих, утішав нещасних, віддавав послідне неімущему. Все те создавало довкола Сковороди якусь таку атмосферу, що люди не могли зоставатися рівнодушними: одні починали сильно любити Сковороду, а другі починали сильно ненавидіти.

Епископ Мігкевич оцінив Сковороду і, бажаючи задержати його коло справи, почав намовляти Григорія Савича вступити в ченці, обіцяючи скоро вивести на високі духовні посади, дати архирейство і т. и. Але Сковорода почув себе як Христос у пустині під час іскушенія; тільки от Сковороду іскушав, бач, архирей. Світ, мирська суєта, хоч і во образі апостольської мітри, простягали пальці до Сковороди, треба було на щось рішатися—і Сковорода рішився. Він пішов геть з Харькова і поселився наче в пустині в селі Старицї Білгородського повіту. Тут він жив сам, зовсім як пустельник і шукав примирення з Богом. Чутка про сього дивного чоловіка пішла далеко: до Сковороди почали приходити як до якого блаженного. Се не могло подобатися скромному Сковороді, він того не міг стерпіти і знов поїхав до Харькова.

Тут трапився випадок, який багато зазначив у життю Сковороди. Один з добрих знайомих Григорія Савича мав племінника і просив Сковороду звернути увагу на того хлопця. Сковорода, поглянувши на молодого чоловіка, так полюбив його якось зразу усім серцем, що коли знов епископ Мігкевич запросив Сковороду не кидати Колегіюма, то Григорій Савич згодився далі там учителювати, аби не кидати нового отого свого молодого приятеля. Правда, й умови учителювання були тепер трохи инші: епископ дуже цінив Сковороду й предложив йому взятися за навчання якого він сам хоче предмету і вести його так як сам схоче. Так ми знов бачимо Григорія Савича в Харківськім Колегіюмі. Він тут живе до 1764 року, учителюючи і виховуючи нового свого друга Ковалинського.

Се виховування мало велике значіння не тільки для Ковалинського, але й для самого Сковороди: у нього самого відбувався процес більше точного опреділення свого світогляду, він кожду свою

теоретичну думку міг зараз же провірити на сім молодім чутливім матерьялі; певно відомо, що Сковорода більшість своїх творів писав або для Ковалинського або з думкою про нього; можливо, що як би не се, то й самі твори Сковороди носили би инший, більше схолястичний характер, але от близькість молодоі восприімчивоі душі не дозволяла фільософу замикати свою думку в схолястичну шкаралющу, а вимагала більше легкого, більше поетичного викладу.

Сковорода, бажаючи пробудити думку молодого свого приятеля, радив йому учитися не тільки з книжок, а і з самого себе.

— Ти подивись, —говорив він йому. —Кожда людина ділиться на дві: на внутрішню й зовнішню. Перша—вічна, друга тимчасова; перша небесна, друга земна; перша творча, друга сотворена. З того виходить, що кожда людина має два розуми, дві волі, два закони, два життя. Першу людину можна назвати— царь, господин, початок; другу — раб, знаряддя, підніжок. Перша управляє, начальствує, господствує; друга має повинуватися, служити, слідувати за волею першого. Отже, знаючи се, треба привчати себе в усіх випадках життя придержуватися тайного внутрішнього голосу, голосу невидимого духа, бо то й єсть голос волі Божої. Повинуючися сьому голосу, люди ублажаються, не повинуючися—мають за те потім каятися.

— Подивися на людей і пізнай їх. До кого можна прирівняти істинну людину? До доброго й повного колосу пшеничного. А що таке колос? Се не стеблина, не солома, і не зерно, і не полова, а та сила, що робить і солому, і зерно, і полову. І коли та сила починає свою роботу? Коли все вже в зерні згнило. Так само й людина не в тілі содержиться, але в силі розуму, в образі Отця небесного, в глаголі Божім, слові вічнім.

— Щастя людини у тім, щоби, пізнавши власні здібности, по них опреділити себе в життю. Одна й та ж професия сього ублажає, а тому стає важкою; воїнський стан одному дає славу, а другому сором; царський вінець одного украшає, а другого кидає у тьму кромішню; богословіє одного робить світильником, властителем сердець славним без слави, а другого — обманцем, лицеміром, брехуном, високомудрствующим; наука одного підіймає до небес, а другого кидає в пекло; судейство одному дає імья благодітеля, а другому імья розбійника; одному начальствування іде в похвалу і честь, а другому в хулу і поношення; одного монашество освятило, а другого очернило навіки.

Взагалі багато часу й мислі віддавав Сковорода своєму учневі. Побачивши, що хлопець під впливом ріжних бабських пересудів боїться мертвих і взагалі смерти, Сковорода давав йому читати відповідні книжки, показував, що все на світі похоже до кільця: де початок, там і кінець. Від зерна колос у зерно вертається, від насіння в насіння яблуня закривається, земля з землі йде, а дух к духу. Так і людині кождій призначено совершити свій круг, явивши сили свої, і знова прийти до свого початку. Все, що сотворене, все те зістаріється, зміниться, і тільки Дух Божий, що наповняє вселенну, зостається во віки.

А говорючи так, Сковорода під видом прогулянки, заводив непомітно хлопця уночи на кладовище і тут, водячи його поміж старими й новими й нововиритими могилами, показував на всю безосновність людських страхів, иноді співав щось підходяще, а иноді брав флейту і йшов десь далеченько грати, а хлопця зоставляв коло могил самого під видом, що ніби здалека краще слухати музику.

Тим часом преосвященний Міткевич, який умів цінити Сковороду, помер, а на його місце став новий—Порфирій Крайський. Сей уже поглядав на учителя харьківського скоса; Сковорода се відчув і зоставив свої заняття в Колєгьюмі. Се було в 1764 році.

Поїхав він зі своїм молодим другом до Київа. Там зустрівся із своїми бувшими товаришами, всі вони вже були на всяких видних посадах. Ті, які стали ченцями, почали уговорювати Сковороду теж піти до манастиря.

— Годі вже тобі блукатися по світі, пора пристати до берега. Ми знаємо твій розум, твою науку —зоставайся з нами. Свята Лавра прийме тебе як своє чадо, і будеш ти прикраса обителі і стовп церкви.

А Сковорода на те:

— Ах, отці преподобні! Нащо тут ще більше стовпів: досить уже й вас, стовпів неотесаних у храмі Божім.

Ченці замовкли та тільки переглядалися. А Сковорода говорив далі:

— Ой рясо, рясо! Як мало людей зробила ти преподобними і як багато зробила окаянними. Ловить людей сатана різними сітками: одних накриває сіткою богацтва, других сіткою почестей, третіх сіткою слави, приятельства, знакомства, вигодами, утіхами, святинею. Але з усіх сіток найгірша се черніча ряса. Блажен, хто святість серця не у рясі сховав, а поклав у волі Господній.

Так і не вступив Сковорода у ченці у Київі, а вернувся знов у Харків. Губернатором тоді був у Харкові Щербінин. Він багато чув про Сковороду і хотів з ним познайомитися. Раз їдучи з гайдуками, тілохранителями й т. п. по вулиці, він побачив Сковороду, що сидів собі, спочивав на пішо-

ході. Губернатор післав ад'ютанта. Той підскочив до Сковороди:

— Вас требує до себе його превосходительство.

— Яке превосходительство?

— Як то яке? Господин губернатор.

— Скажіть йому, що ми незнакомі.

Ад'ютант, збитий з пантелику, якось там передав слова філософа губернатору. Через минуту вп'ять підходить до Сковороди й каже:

— Вас просить до себе Явдоким Олексієвич Щербинін.

— А!.. Про сього чував. Кажуть добрий чоловік, — і підійшов до коляски губернатора.

З тої пори між ними зав'язалася дружба і вони часто зустрічалися. Щербинін питався Сковороди, чому се він не бере собі ніякої должности. А Сковорода на се відповідав:

— Бачите, пане, я вам так скажу. Світ наш похожий на театр. Щоб добре грати в театрі, треба брати найбільше підходящу для себе ролю. Артиста не за велику ролю хвалять, а за те як він виконає свою хоч маненьку. Я над своєю ролею у світовім театрі багато думав і побачив, що ніякої иншої не заграю добре, як ролю людини малої, простої. От я й вибрав сю ролю та й не шкодую.

А губернатор на те:

— А звідки ж ти знаєш? Може ж у тебе є здібности й до чого иншого?

— Ні, пане. Коли б я почув у собі такий дух, що можу рубати турків — ще сьогодня ж узяв би шаблю й пішов у салдати. Всякий труд тільки тоді солодкий, коли у чоловіка є до того охота. Пес день і ніч стереже стадо, хоч його за те вовк може розтерзати, а вже кінь чи свиня до тої роботи охоти не мають. Бо охота, і нахил, і задоволення, і природа — все то сила Божа. Правда, суть нахили й злі, але то вже проявлення гніва Божого.

Людина--сотворіння свобідне і вільно може вибірати собі чи любов Божу чи зло й тьму.

Отак, як говорив Сковорода -отак він і жив. Не шукав пишности, тікав від великого товариства, від знатних людей, любив бувати серед людей щирих, а найохотніше вів розмову з мужиками. Дуже любив він музику, поклав на голос багато псалмів та духовних співів, і може ота пісня, що її й досі співають наші кобзарі- -„Всякому городу нрав і права“- може її то не тільки слова, але й музика Сковороди.

Так мало-по-малу определялася та стежка, по котрій вибрав собі Сковорода йти. Іще відбулася тільки одна проба збити Сковороду з його шляху, але й з того нічого не вийшло. Сталося се так.

Настала в Росії царицею Катерина II. Губернатор Щербинін, бажаючи дати учням Харьківського Колегьюма більше знання, просив дозволити йому одкрити при Колегьюмі так звані „добавочні кляси“. Дозвіл був даний; між иншим призначено було одкрити й лекції „правил добронравія“; мабуть се й вигадано було просто для Сковороди, бо Щербинін закликав іменно Сковороду начати отих „правил добронравія“; Сковорода згодився і то безплатно- не хотів брати грошей за свою науку.

Але на першій же лекциї перші ж слова Сковороди були такі, що святі отці духовні аж не стямилися.

— Увесь світ спить!—так росночав Сковорода.--Та ще не так спить, як то про праведного сказано: „спить так, що хоч і впаде, то не розібьеться“. Ні. Світ наш спить глибоко, наче пришиблений. А наставники, пасущі Ізраїля, не тільки не будять, а ще й погладжують, приговорюючи: „спи, спи--не біїся. Місце добре -чого там боятися?..“

Се вже було не в брів, а прямо в око усім архиреям та крутопопам—і вони загули, як потрівожені чмелі. А Сковорода прочитав і другу лекцию (уривки і з першої і з другеї ви знайдете у сій книжці; потім він написав конспект дальших своїх лекций під назвою: „Двері вступні до християнської добронравности“)—то вже так і зовсім не подобалося святим отцям. Вони узяли сі лекції на зубок та як почали жувати та пережовувати, то виплюнули таке, що й купи не держалося. Вийшов у них Сковорода єретик страшенний, якому не то що вчити нікого неможна дозволити, а прямо хоч зараз його живцем пали. Ну, само собою, духовним звичаєм, пішов донос на Сковороду до єпископа; єпископ потребував собі рукопис курсу, прочитав і сильно того собі не вподобав. Він і раніше вже кривився на Сковороду, а тепер і зовсім. Предложено було Сковороді облишити своє навчання, і він так і зробив: кинув Колегіюм і се була послідня його проба піти звичайними людськими стежками. Тепер уже стезя його опреділилася перед ним твердо й ясно і він без вагання пішов по ній. Він уже тепер ніколи не буде ні учителем ні професором, не хоче брати від своєї учености нічого такого, що помогало би йому, як то кажуть, улаштовуватися у життю. Ученість йому буде потрібною тільки для його душі та для того, щоби просвіщати непросвіщених. Відтепер Сковорода не хоче мати ні свого кутка ні свого імущества, він буде странником на землі, буде віддаватися в волю Божу. Правда, ми знаємо тип „странників“ у нас на Вкраїні і се не зовсім і не завжди симпатичний тип; знаємо під одежою странників лінтяїв превеликих, що не хоче робити і, туманючи людей, думає легко прожить. Але нехже не видно зразу ж великої ріжниці між тими странниками і сею високо освіченою людиною, яка могла би заживати усякої шаноби

на світі, а замісць того вибрала собі долю убогу? Ні, ріжницю тут кождому видно, отже нема чого її пояснювати.

Сковорода не мав свого кутка. Він приходив до якого знайомого, жив там трохи, писав свої твори, балакав з людьми, навчаючи їх добру і то такими простими словами, що кождому хотілося їх слухати. Нічого він не приймав для себе, а радив віддати неімущему. У самого була тільки сіра свита, чоботи про запас і торба з книжками. З тою торбою не розставався Сковорода ніколи. А найбільшою дорогоцінністю в тій торбі була для Сковороди Біблія на жидівській мові. Він найбільше любив сю книгу, не попсовану ніякими перекладами. „Єдина голубице моя Бібліє! - так писав він в одному з листів.—З нею житиму—з нею й умру" (і справді: умираючи, Сковорода положив собі під голови мішок із своїми книжками, а в нім і Біблію).

Дуже любив Сковорода говорити з дітьми і повчав їх прикладом свого життя на все добре. Часом він жив у людей, котрих сам не любив, але через те, що думав вплинути добре на їх дітей, або й їх самих думку якось обернути на себе, на свою душу. Так, наприклад, він бував иноді у одного неповздержливого пана (А. І. Ковалевського) тільки тому, що вмів укрощати скажений панський норов, отже тоді лекше жилося й людям. Ми вже бачили, як перемінився Томара під впливом Сковороди—а таких було багато. І для сина Томари теж не минули пусто слова Сковороди. От, наприклад, як пише він, будучи воєнним:

— Любезний мій учителю! Чи згадуєш ти свого Василя? На зовні він може й не нещасний, а внутрішно він може більше ще має нужду в добрій раді, ніж коли був з тобою. О, як би Господь надоумив тебе пожити трохи зі мною! Коли б ти

мене вислухав, пізнав — не радів би ти зі свого вихованця. Невже я надаремне сподіюся тебе бачити? Як що ні, то будь ласкав відпиши, коли б я міг тебе побачити, дуже любимий мною Сковородо. Прощавай поки що і не пожалій ще один раз у життю віддати частиночку твого часу й спокою давньому учневі твоєму Василю Томарі.

Отак серденчо бажало Сковороди багато людей. Згодом то за особливе благословення вважалося, коли Сковорода посіщав який дім. І скільки вніс оздоровлення Сковорода в душі своїх сучасників — трудно було б і сказати. Справедливо кажуть, що коли заснувався у Харькові університет тоді, як такого не було ще в самім Петербурзі, коли харьківське дворянство асігнувало нечувану на ті часи суму 618 тисяч рублів сереблом, то се тому, що всі ті жертвователі були або учениками Сковороди або його знайомими чи взагалі знаходилися під впливом його фільософії.

Так і жив Сковорода безсребреником. Надумавши йти куди, брав з собою свої книжки у торбину, брав свою сопілку і йшов. Ішов часом за сотні, за тисячі верстов. Так один раз аби побачитися з своїм другом, він пішов з Харькова аж у Таганрог пішки.

Дуже любив бути з простим народом, сам бо був з того народа. „Панська вигадка, що наче б то простий нарід є чорний, здається мені смішною, як вигадка тих, що кажуть наче земля мертва. Як же може мертва матір родити живих людей? І як же воно з утроби чорного народа могли вилупитися білі пани“?

Любив дуже Сковорода грати й співати, причім робив се завжди дуже серьозно, бо знав, що пісня й музика се не так собі забава (се тільки ми зробили собі з того забаву). Грав він на бандурі, на скрипці, на гуслях, а найчастіше на сопільці, котру

він так удосконалив, що міг потім наслідувати на ній голоси птиць. Любив дуже природу і був близьким до неї. Кождий захід сонця чи схід його наповняв душу Сковороди радістю й щастям і він не переставав повторяти тоді: „Дякую всеблаженному Богу, що потрібне зробив нетяжким, а тяжке непотрібним“. Опівночи він завжди вставав з ліжка і починав молитися, і в сій молитві серед нічної тиші обхоплювала його екстаза; він мов би світ весь бачив, боровся з невидимими силами зла земного, а душа возвишалася до розуміння Божества.

Малі люди не могли того поняти й обвинувачували Сковороду в усяких річах. „Не хоче, бач, робити нічого та й бʼє байдики“, --говорили про нього. А він так писав о тім одному своєму приятелю:

— Дивно мені те. От як би я в пустині своїй від тілесних короб лінився, або стеріг пчоли, або ловив звіра, тоді би здавалося сим людям, що Сковорода чимсь занятий. А без того гадають, що я нічого не роблю, і не без причини дивуються. Але ж хіба тільки всього й діла для чоловіка — продавати, купувати, женитися, воювати, кравцювати, будуватися, ловити звіра? Хіба таки тільки тут наше серце завжди перебуває? От се ж і єсть причина нашої бідности: погрузивши усе наше серце у набуванню та в морі тілесних потреб, ми не маємо часу вникнути в самих себе, очистити й поврачувати свою душу. Нам здається, що в нас усього досить. А воно, як то кажуть, —возсім віз, тільки колес нема. Так ото і в нас: усе єсть, тільки душі немає. Є, правда, у нас душа, але така, як у подагрика ноги. Вона в нас розслаблена, сумна, боязлива, заздра, жадна, нічим невдоволена, сама на себе гнівна, худа, бліда, як хорий з лазарета. Отаку душу хоч ти у оксамит убери, то чи не домовина їй буде той оксамит? Хоч і в світлих

палацах бенькетує, то чи не пекло їй? Хоч і ввесь світ її превозносить, портретами й піснями хвалить — чи не жаль тільки від усього того вона відчуває?

І от Сковорода дбав про душу, шукав ангельського хліба, покладав себе усього в волю Божу. А люди бачили тільки те, що він руками нічого не робить та не служить ні на якій должности. Їх малий ум, звикнувши до своїх маленьких діл, звикнувши міряти усе тільки на свій дрібненький аршинчик, не бачив того високого душевного совершенства, якого досягав Сковорода в своїм старчачім пустинножительстві, а бачив тільки зовнішність. Се так само, як би хто цінив скриньку не по тім, що вона в собі має невидимого, а на пуд, як дрова.

Де-які навіть не задовольнялися тим, що докоряли Сковороді лінивством, а говорили де-що й гірше. Говорили, що Сковорода осуждає вживання мьяса й горілки; а що так учила й єресь манихейська, прокліята на вселенських соборах, то значить і Сковорода заразився манихейською єрессю. Казали, що Сковорода узиває вредними золото, срібло, дорогоцінні річи, гарну одежу то-що; а позаяк Бог нічого вредного не сотворив, то значить виходить, що Сковорода йде проти Бога. Тікає Сковорода від людей, не хоче жити як усі, ховається по лісах — се значить він не має любови до ближнього, значить він ненависник людей. Та й багато ще де-чого такого говорили.

Сковорода, очевидно, про все те знав, але не звертав уваги — мало чого там люди не говорять. Але один раз стало йому того вже забагато, бо він побачив, що такі пльотки вливають на молодих людей і відвертають їх серця від правди. Тоді Сковорода явився у Харків і на однім зібранню, де було багато людей, роспочав про ті всі клевети розмову.

— Кажуть, що я забороняю їсти мьясо й пити горілку. Ні, се не так. Правда, я часом не їм мьяса і не пью горілки, бо того вимагає моя натура. Не дозволяє ж лікарь їсти часник, коли бачить у кого очну хворобу. Так і тут. Усе сотворено на благо всещедрим Творцем, але не все і не всім і не завжди буває на користь. Тому-то я й радив де-кому не вздержатися від вина й мьяса, а иноді й зовсім від того відводив, особливо молодих людей. Але коли батько у хлопчика виривае з рук ніж і не дає йому пороху для забави, то чи не ясно, що се тільки від того, що мале не навикло з тим усім обертатися і мати з того ту користь, на яку ті річи істнують. Отак і я робив а мене почали узивати манікеєм. Я ж кажу, що всяка пища, всяке питіє корисне й добре, але треба брати в розсудок міру, час, місце й особу. Хіба добре було би дати немовляті замісць груди стакан міцної горілки, а дроворубу, що працював увесь день на морозі, дати блюдечко молока?

— Отже як несправедливо обізвали мене маніхеєм, так само несправедливо обізвали й ненависником людей та хулителем дарів Божих. Коли Бог опреділив міні в низькім лиці бути на земнім театрі, то треба ж уже міні і в одежі, і в поступках, і в обертанню до степенних та сановних та знаменитих людей бути однаковим і все памьятати мою ролю. Отже я й сам так роблю і другим раджу памьятати про свої ролі. Я говорив молодим людям, щоб вони все радилися із своєю природою, щоб і вони на театрі життя свого все могли грати добре свою ролю; а коли хто й узяв ролю не зовсім підходящу для себе, то щоб хоч її вже старався представити добре, щоби хоч трошки зменшилися скарги між людьми та ропот перед Богом на свою долю.

— А вам би я, панове, нічого й не казав, як би ви обвинувачували мене в звичайних людських хибах; але ж бо ви робите мене якоюсь вредною людиною, якимось душегубителем, забороняєте й відражуєте молодим людям вступати зі мною в знайомість. Отже тому я і взажав потрібним виступити з поясненнями.

Тоді всі язикаті замовкли, бо нічого було й говорити, а Сковорода знова пішов у свою путь — учити людей добру й правді. „Про мене кажуть, що я ношу свічку перед сліпцями й дзвоню для глухих. Але нехай собі говорять: вони знають своє діло, а я знаю своє“.

І так він прожив усю решту свого життя — тридцять літ. Кінець був такий.

Його один учень Ковалинський, потрипавшися життям, оселився в с. Хотетово, в 25 верстах від Орла. Сидючи там, він кликав Сковороду до себе, аби послухати дивного слова й спілитися душею. І Сковорода, маючи 72 роки на плечах, іде у Орловську губернію, іде пішки, бо він инакше ніколи не подорожував. Погода була погана, дощі, по дорогах грязь — а старий чоловік ішов, щоб принести трохи потіхи другу.

Три тижні прожив у Хотетові — і почав збіратися назад на Вкраїну. Він не любив московського краю. Як його не просили, як не вговорювали, він таки пішов. 26 серпня 1794 року прощався з приятелем своїм і казав:

— Може я вже не побачу тебе, то прости. Пам'ятай завжди в усіх випадках твого життя те, про що ми частенько говорили: світло й тьма, голова й хвіст, добро і зло, вічність і час. Душа моя признала тебе за найздібнішого прийняти істину й любити її.

І пішов. Дійшовши до Курського, мусів трохи пережидати, бо дощі були великі. Як тільки трошки

перейшло—пішов далі. Але на дорозі почув, що сили зоставляють його, що се вже приходить кінець. Він завернув у село Іванівку до отого поміщика Ковалевського, про якого ми згадували.

Погода, і старість, і хороба, і втома від дороги валили його з ніг, але він не піддавався і все був на ногах, приговорюючи: „дух бодрий, але плоть немощна". Малесенька кімнатка з вікнами в сад була послідніім його приютом, але він мало в ній і був, більше ходив по полях, по садку. Послідній день життя Сковороди був такий.

До поміщика зібралися гості. Сковорода мов оживився, багато оповідав про ріжні випадки з свого життя, але згодом, як і звичайно, непомітно втік від великого товариства й пішов у сад. Довго там ходив по стежках, рвав яблука та давав дітям. Сонце заходило. Послідні його промені пробивалися через листя дерев. Сковорода узяв лопату і почав... рити собі могилу.

За сією роботою й застав його хазяїн.

— Що се ви робите, Григорію Савичу?

— Пора, друже, кінчати дорогу. Он бач, уже все волосся злетіло з бідної голови від ріжних мук—треба ж і заспокоїтися.

— Е, що там ви говорите? Годі жартувати. Ходімте, лишень, до гурту.

— Та я піду, але буду просити тебе, друже, нехай тут буде моя могила.

Пішли до будинку, але Сковорода не довго був з гістьми. Пішов він до своєї кімнатки, надів чисту сорочку, помолився Богу, підложив під голову торбу зі своїми книжками, ліг і віклав руки навхрест...

Довго ждали до вечері—Сковорода не прийшов. На другий день до чаю теж не вийшов, до обіду теж. Хазяїн пішов навідатися — але Сковорода лежав уже холодний, задубілий...

Так закінчилося земне життя дивної людини — Григорія Савича Сковороди.

Поховав його Ковалевський на тім же місці, де Сковорода сам собі вирив могилу, тоб-то на горбочку над ставком, де Сковорода любив сидіти увечері та грати на своїй сопільці псальми. Але через двадцять літ з якихось причин тіло Сковороди було перенесене у сад священника, на те місце, де могила знаходиться й зараз.

Той Ковалевський, який ховав Сковороду, помер, Іванівка перейшла на сина *), а від сина попала у руки Кузьмин. Могила Сковороди призабулася, ніхто за нею не стежив, коло неї не було огорожі, і люди й скотина по ній ходили. В 1842 році основатель Харківського університету Каразін, пишучи до редактора „Москвитянина", нагадував про могилу і сказав, що вона „украсится достойнымъ памятникомъ, какъ обѣщалъ мнѣ Козьма Никитичъ Кузинъ, этотъ рѣдкій гражданинъ и человѣкъ добра общественнаго". Але сей „рѣдкій гражданинъ" слова свого не здержав, і в 60-х ще роках писав Е. Данилевський — „никакого памятника на могилѣ Сковороды не существуетъ". Тільки й

---

*) Коли ото Іванівка належала сину Ковалевському, то його жінці сказала одна юродива баба: „У тебе, барыня, в твоїм імінії лежить клад". Се вона казала про могилу Сковороди, а ревнива поміщиця взяла ті слова просто й почала копати землю по всьому своєму маєтку, шукаючи скарбу.

В народі ходили такі чутки, що тим хазяям маєтку, котрі не звертали уваги на могилу Сковороди, все трапилося якесь лихо: чи вибухне пожежа, то помре сам несподівано або жінка. Говорили, що на тім місці, де вмер Сковорода, якийсь селянин побудував собі хату. Але тільки що перейшов він туди жити, як звідки не взявся вихор, з гркотом порозбивав вікна й двері, ледве не зірвав хату і всіх поперелякав.

Звичайно, се дурниці, але се показує, що простий нарід чув якусь величину Сковороди, тільки не знав, як о тім сказати, і говорив як умів, приписуючи великому філософу якесь волшебство, якісь такі вчинки, що їх ніколи й не було

того, що перед тим (так у 1856 році писав зять отого Ковалевського, що володів колись Іванівкою) —„предпослѣдній владѣлецъ сада и хижины обратилъ особое вниманіе на мѣсто покоя Сковороды. Нынѣшній же даже обложилъ могилу дерномъ, а вблизи устроилъ свою пасѣку". Та вже аж у 1874 році знайшлася добра душа—д. Жилинський—що поставила на могилі скромний памьятник. Але на тім був і кінець, бо через яких 10 літ могила вже знов була в неможливім стані. І знов—хто звернув на неї увагу? Простий чоловік, валковець Ф. Кремчна, конторщик в одному з сусідніх маєтків. В Харькові тоді істнував так званий Статистичний Комітет, який, між иншим, видавав книжки присвячені місцевій історії то-що. Так от до сього Комітету й прислав Кремчна листа, де описує, як він гостив у священика і, прохожуючися по садку, побачив нараз могилу —„про котру ніхто ніколи мині в Пан-Іванівці не згадував. Довкола могили нема нічогісінько, що могло би кинутися в вічі — самий тільки надгробний камінь.

— Підійшовши з цікавости, я на нім прочитав такі слова:

ГРИГОРІЙ САВИЧЪ СКОВОРОДА

Міръ меня ловилъ, но не поймалъ.

— Наука присудила сьому чоловікові звання фільософа дорогої нашої України, але місцеві вічного покою тої людини навряд чи підходить ота убога обстановка, яку я побачив. Хіба ж він, фільософ, заслужив собі на могилу тільки самий камінь? Коло могили ж нема ні хреста, ні огради, не кажучи вже про памьятник. І не будь каміня — могила була би зітертою з лиця землі.

— Воно не дивно, що за 90 літ з дня смерти Г. С. місцеві люди його призабули, але чому ж

наука, для котрої Сковорода працював у свій час, не пеклується про своїх робітників?"

Просте, але щире се слово простої людини розбудило й „науку" нарешті. Статистичний Комітет постановив відкрити підписку для опоряження могили, але нічого з того не вийшло. Хтось, правда, поставив деревьяну ограду коло каміня, але се, мабуть, була не „наука". І тільки в 1894 році з нагоди 100-літньої річниці з дня смерти „наука" справді взялася за діло: на могилі була поставлена залізна огорожа, яка стоїть оце й до нині; а також були видані (не всі) твори Сковороди (7-й том „Сборника Историко-Филологическаго Общества при Харьковском Университетѣ"), з котрих уривки (а також і з творів, виданих Бонч-Бруєвичем) от містимо і в сій книжці. Містимо їх в перекладі на українську мову, бо хоч Ковалинський і писав, що—„какъ онъ (Сковорода) писалъ для своей стороны, то и употреблялъ иногда малороссійскія нарѣчія и правописаніе, употребляемое въ произношеніи малороссійскомъ *) Онъ любилъ всегда природный языкъ свой и рѣдко принуждалъ себя изъясняться на иностранномъ" — та все ж твори Сковороди написані не по-українськи, а тільки часом з українськими словами.

На закінчення—два слова відносно того, що ми найдемо в тих уривках. Не один може прочитавши трошки скаже: „Е, що там такого? Ми се і в церкві чуємо, і кожний піп нам те роскаже. Се такі істини, що їх і малі люди носять і то носять в одному мішку з релігією". І, маючи де-яку

*) Дивно: у Сковороди дуже часто бачимо ѣ і там, де воно пишеться по-українськи, також и на місці московського ы; дуже часто треба ѣ читати за і, як воно й завжди читалося, поки під московським впливом не зробилося з нього иншого звука. Буква е здебільшого звучить у Сковороди так, як і повинна, і не має спільности з московським мягким.

огиду до офіцьяльної казьонно-поліцейської релігії, такий чоловік і Сковороду зачислить до сонму отих фарісеїв, які носять в собі істину ще з семінарії і проповідують її брудними устами. Але тут буде помилка.

Правда, служителі Господні за тисячу девьятьсот літ зуміли діскредитувати в очах величезної маси людей не тільки релігію, а й поняття самого Бога, але Сковороду ніяк не можна вважати належним до того гурту. Почати з того, що йому самому були ненависні оті „стовпи неотесані", що підпірають церкву. З офіцьяльною церквою він не мав нічого спільного—і не дурно ж його не любили єпископи, а менші служителі Господа, своїм звичаєм, писали доноси. Коли ще Сковорода був молодим і що-йно кінчав науки в Київі, тодішній архирей хотів був посвятити його у попи, але Сковорода почав прикидатися не в повні ума, перемінив голос, став заікуватися - все те аби тільки відкараскатися від того посвящення. І архирей розсердився і вигнав молодого Сковороду з бурси.

До зовнішніх обрядів Сковорода не привьязував ніякої ваги і то о стільки, що рідко дуже ходив до церкви. Коли він жив у Острогожську, тамошній архирей питався—„Чому ви не хочите до церкви?"—„Коли вам так хочеться, то я завтра ж піду",—відповів Сковорода і дійсно пішов до церкви.

А то раз піп, возглашаючи: „Со страхом Божим і вірою приступіть", побачив, що й Сковорода стає до гурту причасників—а на сповіді не був. Тоді піп згрізна питає:

— А чи знаєш ти, який великий гріх можеш зробити причащаючися без підготовки? Чи приготовився ти до сього великого таїнства?

І Сковорода відповів:

— Знаю і приготовився.

Бо дійсно—для його душі попівського ,харамаркання було нетреба; вона шукала і знаходила Бога инакше.

Навіть перед смертю Сковорода не хотів був сповідатися й причащатись, говорючи, що й апостол Павел (Посланіє до Римлян, глава 3, стих 28) казав—„для істинних вірующих нетреба обрізанія". Але—„предствя себѣ совѣсть слабыхъ, немощь вѣрующихъ и любовь христіанскую—исполнилъ все по уставу обрядному".

Се все показує, що справді Сковорода нічого спільного не мав з тою казьонною церквою, яка замісць розʼяснення Бога затемнила Його імья в людських умах. Коли ж всі твори Сковороди, вся істота його, кожде слово його говорить тільки про Бога, тільки про Бога, тільки про Бога, то се як раз про того Бога, якого носить в своїй душі кожда людина. Подивіться на того Бога, до якого взиває Сковорода. Хіба се той, що сидить в облаках, гремить громами, мстиво карає за всяке пусте слово і ревниво стежить за найменшими винуватцями? Ні, се істинний Бог. Бо Щастя у Сковороди—Бог, Природа—Бог, Правда—Бог, настояща людина—Бог. Словом все, що складає нашу кращу внутрішню природу. І такому Богу поклонятися солодко. Для нього нетреба ладанів, хабарів, храмів „съ отопленіемъ", служителів „на всемъ готовомъ" і проч. От сьому Богу поклонявся Сковорода і кличе й нас Йому поклонятися.

І знов же як кличе! В тім же велике значіння для звичайних людей. Бо офіцьяльні боголюбці обставили шукання Бога так, що сплоха Його не знайдеш: треба від усього відректися, треба збити все своє життя, стати не тим чим ти єсть; гріхів легіон — зайве повел і недоступив—гріх, і переступив—гріх, і хліба шматок з'їв гріх і все гріх. І не дивно, що мало знаходиться охотників шукати того

Бога, а найменче власне як раз серед самих божих служителів.

Для Сковороди ж усе те не має значіння. Він радить знайти Бога в самому собі і не для більшої трудности життя, а іменно для легкости, для щастя. І нетреба тобі перекапущувати усього твого життя—грай собі свою життеву ролю й далі тільки з Богом, із своїм Богом. Отже таку фільософію засвоїти легко—і се може зробити собі кождий, от так таки кождий. Для прикладу візьмім хоч оті уривки зі вступних лекций ученикам Колегьюма, які стільки халепи наробили у свій час Сковороді (і які ми тут друкуємо під числом І).

Як бачимо, там говорить Сковорода про плоть, говорить, що в ній нема правди, що Бога ти не пізнаєш, поки будеш богом вважати свою плоть і т. и.

Як се понять? Можна понять так, що кидай усе, кидай хату, поле, сімью та йди убивати оту саму плоть постом, молитвою, недоїданням, недопиванням. Так і розумів раніше де-хто: уходив у пустиню, в келію, замикався собі там та й молився, убиваючи плоть. Нехай там, у миру, люди собі хоч горлянки поперегризають, нехай голод і хвороби уносять сотні жертв—пустинника то не торкається: він спасає свою душу, плоть убиває.

Хто його знає, чи угодно Богу отаке спасіння, але Сковорода не так учить розуміти слово „убивати плоть". А як же?

Та от насамперед Сковорода говорить не про те, щоб *зразу* наблизитися до Бога. „Приноровляймо, каже, наше око, звикле до плотської тьми, дивитися на Ізраїля". До Бога говорить—„блесни світлом Твоїм на нас хоч стільки, скільки може наше око стерпіти". Що се? А се вже й єсть стежка до Бога і то така, яка показує, що шукати Бога можна не тільки в манастирі, а й на базарі,

і не зразу, а поволеньки. Погряз ти в торговлі своїй, у суєті своїй, у всіх твоїх ділах; забув ти про Бога, тоб-то про правду, добро, справедливість, чистоту. А от згадай. Хоч на хвилиночку. Хоч у чім-небудь малім. От хочеться тобі більший бариш узяти, а сам бачиш, що з бідного береш - так не візьми, уступи, нехай і твоє раз пропаде. А уступивши, заглянь сам собі в душу—як вона говорить? Чи достаточно ти вже пошанував свого Бога чи ні. Як що там, у середині, ніщо тебе не гризе—роби своє діло далі. Мовчить твоя совість, не докоряє тобі нічим—значить правильна твоя дорога, твоє щастя. Ну, тільки ж як ти сам себе хочеш одурити, так то вже брешеш—не обманеш. А як все ж таки захочеш обманювати, то не буде твоя душа спокійною і все одно не знайдеш ти щастя. Та не знайдуть щастя й твої діти, бо мабуть житиметься людям не тоді краще, коли вони більше грошей матимуть, а коли стануть більше людьми, а не звірями. А коли ж вони й стануть, як що ми того не зачнемо з себе самих та з своїх дітей? Отже, значить, щастя й собі й дітям, а з того й взагалі по всьому світу добудемо не тоді, як дбатимемо тільки аби більше грошей було і у мене і у моїх дітей, а як дбатимемо про що инше.

Так от про те й говорить Сковорода. Він хоче, щоб людина була щасливою, а для того каже—ну, попробуй, хоч трошки, хоч скільки можеш зробити по своїй правді, зробити не для плоті тілько, а й для душі щось, бо тож неправда, що твоя душа в тебе спокійна. Заспокой же її, скільки можеш, а тоді побачиш, що краще тобі стане, радісніше, почуєш себе хоч трошки щасливішим.

І от в тім, у таких дрібних на зверхній погляд річах і полягає *практична вартість* фільософії Сковороди. Його книжки—се не тільки матерьял для читання, а й практичний підручник того, як легко

і скоро можна навчитися жити і бути скільки ти можеш щасливим. Очевидно, що для того аби сі книги принесли користь, не досить їх тільки прочитати. Бо що з того, що я прочитаю медичну книгу, а робити по ній нічого не буду: від того хвороба моя не полекшає. Так і з душею. Прочитати книгу, зітхнути глибоко і, сказавши—„ох, гріхи, гріхи"—закрити, так само собою з того нічого й не вийде. Але коли взяти собі ті слова глибоко до серця і почати хоч трошки по них робити, тоді направду можна сподіватися більшого спокою душі і більшої щасливости на землі.

Побажаймо ж сами собі, щоб дійшли слова Сковороди до нашого серця і щоб роспочали ми носити образ і подобіє Божі. Се ж потрібне не для кого, як для нас самих. Наболіли ж уже наші душі, накипіло ж уже на них усякої мерзости. Хочеться, самим уже нам хочеться очиститися—а тільки загнуздуємо себе та дивимося на сусіда: що ж воно вийде я буду по-божому робити, а сусід по-своєму. А ти не дивись на сусіда. Нехай він собі робить, як хоче—він не для твоєї душі працює. Для твоєї душі один тільки є робітник—сам ти. Не зоставляй же її на вік-вічний голодною, дай і їй хоч трошки їжі духовної.

ВИБРАНІ МІСЦЯ З ТВОРІВ Г. С. СКОВОРОДИ.

I.

(З першої вступної проповіди до курсу лекцій „Про християнську добронравність“).

Увесь світ спить!

Та ще не так спить, як то про праведника сказано: „спить так, що коли і впаде, то не розіб'ється“. Ні. Світ наш спить глибоко, наче пришиблений. А наставники, пастухи Ізраїля, не тільки не будять, а ще й приговорюють: „спи, спи—не бійся. Місце добре—чого боятися?“

Колись-то сини Ізраїля не могли дивитися на осяяне славою лице Моісея, що узрів Бога. А на що ж вони дивилися? Та на саме покривало, що ним було прикрите Моісеєве лице. Отупи! Який же ти Ізраїль? Виходить, що обрізаний ти по тілу та необрізаний по смислу. Тьму очі твої ще переносять, але істини вже не можеш ти стерпіти.

Отак і теперішня підлота християнська; отаким же саме оком дивиться вона на свого Христа. Та де Він родився? Та від яких батьків? Та скільки жив на світі й чи давно? Чи буде вже за дві тисячі літ чи може не буде? О, християнине! Хрещений ти по плоті та необмитий по смислу. По що ти звертаєш увагу на сі дрібниці? Чому вище не підіймаєшся? Тут думаєш і заснути? Невже й досі не тямиш, що то все плоть, і ніщо, і тінь, яка покриває гору?

* * *

Слухай, християнине з язичеським серцем! Чи довго ж іще ти будеш лежати на землі? Чи станеш же ти нарешті колись людиною?

Ні, не станеш. А чому? Тому, що на плотську занавіску задивився, а на лице істинного Божого чоловіка дивитися тобі зовсім нема терпіння. Отже не переобразишся ти з земного в небесне доти, доки не пізнаєш що таке істинний чоловік.

А що ж воно таке—істинний чоловік? Не продереш очей доти, доки плоть і кров твоє серце держати будуть. А довго ж вони будуть держати? Доки не признаєшся, що твоя плоть і кров ніщо.

* * *

Істиною не бувала плоть ніколи. Плоть і брехня—одно, і хто любить сього идола, плоть—сам такий же. А там де брехня й пустота—там людини немає.

Продерімо ж, о мертва тіне, очі наші і приноровляймо звикле до плотської тьми око наше дивитися на Ізраїля, на істинного чоловіка, минуючи плоті покривало! О, істинний нетлінний Боже Ізраїльський! Блесни світом Твоїм на нас стільки хоч, скільки може наше око стерпіти!

II.

(З другої такої ж вступної проповіди).

Не знаємо ми як шукати Христа. Шукаємо Його під властею Кесаря Августа, в часи Тиверієвих, в володіннях Пилатових—а Його там нема. Багато таких, що волочуться по Єрусалимах, по Йорданах, по Вифлеємах, по Кармілах та Фаворах, нюхають між Тигром і Ефратом—отут Він напевне. „Ось Він, осьдечки Христос!“—кричать і другим. Але Христа й там нема.

Де-хто шукає Його у високих світських почестях, в чудових будинках, в церемоньяльних столах і т. и. Шукають і розглядаючи небеса, сонце, місяць, зірки—нема й там. Шукають у довгих молитвах, постах, у священничих обрядах... шукають у грошах, в столітнім здоровью, в плотськім воскресенню—нема й тут.

Та де ж Він? Ага, осьдечки: Його знайдеш, коли будеш проповідувати, знати пророків, роздаш майно своє, мучитимеш своє тіло. Але—нема й там Христа.

(Христос—у вищім помислі, у вищім стремлінню духа людського, „на землі нагорній, високій“).

* * *

(Ми боїмося, коли нам говорять по потребу нищити плоть, бо розуміємо то буквально і говоримо) Та чи можна ж, щоб чоловік жив без плоті, крови й костей?..

Але що ти плетеш? Хто там твою оту землю займає. Нехай собі вона буде, як есть. Ти знай тільки одно: що коли ти з самою лиш землею захочеш жити, то се буде бредня. Ти тільки старайся, щоб з твоєї брехливої землі блеснула правда Божа.

III.

(З „Дверей вступних до крестиянської добронравности“).

Дякуймо ж, дякуймо Богові блаженному за те, що потрібне зробив нетяжким, а тяжке непотрібним!

Нема нічого солодшого для чоловіка, нема нічого й потрібнійшого як щастя. І нема ж нічого й лекшого. Дякуймо ж блаженному Богу!

Царство Боже в нас самих, щастя наше в серці нашім, серце в любови, а любов—у законі Вічного. От се й есть незаходяще сонце, що сердечні безодні просвіщає. Дякуймо ж блаженному Богу!

Подумаймо—що тільки було б, коли б щастя, се найпотрібнійше і найлюбимійше для всіх, та залежало від місця або від часу, від плоті й крови? Що, наприклад, було би, як би щастя Бог поклав тільки в Америці або, скажім, на Канарських островах чи в азьятськім Єрусалимі, або в царських чертогах, або в Соломоновім віці, або в богацтвах, або в пустині, або в чинах, або в науках, або в здоровью? Тоді б і щастя наше і ми з ним були би дуже бідні. Бо хіба ж усі могли би жити в тих місцях? Або хіба можуть усі родитися в однім часі? А як же ж поміститися усім в однім чині?

Та й яке ж то взагалі щастя, побудоване на піску плоті, на обмеженім місці й часі, на смертній людині? Се ж направду тяжке. Тяжке й неможливе. Дякуймо ж Богові блаженному, що тяжке зробив непотрібним.

Отже коли хочеш бути щасливим—не шукай щастя за морем, не проси його у людини, не волочись по палацах, не блукай по Єрусалиму, не повзай по всій кулі земній. Золотом можеш купити село, річ тяжку, але обходиму, а щастя, яко річ необхіднійша з необхідних, завжди і всюди дається дурно. Повітря й сонце завжди з тобою, всюда й дурно, а все, що тікає від тебе геть—знай, що воно чуже і не вважай своїм. Не пішло би воно від тебе, як би було тобі потрібне.

Отже дякуймо блаженному Богу, що щастя ні від небес ні від землі не залежить.

ПРО БОГА.

Увесь світ складається з двох натур: одна видима, друга невидима. Видима называється *сотворіння*, невидима —*Бог*.

Ся невидима натура содержує всю видиму, вона завжди була, єсть і буде. У людей древніх

Бог називався—*Розум всесвітній, Натура, Буття всіх річей, Вічність, Час, Доля, Необхідність, Фортуна* і т. и. А у християн найчастіші йому імена—*Дух, Господь, Царь, Отець, Розум, Істина. І два послідніх імени—се найкращі имена.*

І тепер мало хто розуміє Бога; тож недивно, що і у древніх часто помилялися і Богом вважали якусь річ. Але в чім усі віки і всі народи сходилися завжди, се в тім, що істнує таємна якась усім володіюча сила. Часом буває, що чоловік лакея візьме за пана, але завжди знає, що над лакеєм є пан, хоч його, може, ніколи і в вічі не бачив.

Бог дав нам усе. Але нічим так не обдарував нас, як давши нам вищу свою *Премудрість*. Се душа, користь і краса наша, без неї усе мертве і гнусне. Коли яка родина, місто, держава засновуються на премудрости—стають вони раєм, небом, домом Божим. Коли одна людина на премудрости будує життя своє—буває в ній страх Божий, святиня, благочестя.

Приходимо ми на світ усі без премудрости, але для неї. Хто до неї ближчий, той має більше благородности і чує незрозуміле блаженство. Вона — се лице Бога, яке, напечатуючися в душі нашій, з диких звірей робить нас людьми. А коли вже вона вселялася в серце, то там розцвітає непорочність, як би який райський дух. Вона відріжняє нас від звірюки милосердям і справедливістю, а від скотини повздержанням і розумом. Маючи в собі премудрість, серце наше робиться чистим жерелом благодіянь, що несказано веселить душу; стоді ми буваємо істинними людьми й по душі й по тілу.

Завжди люди намічали її ознаками, і вона, наче принц який, мала свої портрети, герби, печаті. Її, наприклад, знак був—змій завішений на колу перед жидами. Її герб—голуб з масличною гилкою в дзьобику. Являлася вона і в образі льва та вівці,

її ж знаком був царський жезл. Ховалася вона й під священними обрядами, як, наприклад, під вкушенням пасхи, під обрізанням; закривалася вона й ріжними оповіданнями, як, наприклад, повістю про Ісава та Якова, про Савула й Давида. І тільки потім уже, потім являлася вона во образі мужеськім—во образі Богочоловіка.

IV.

(З твору „Наркіс або—пізнай сам себе").

Єсть предревня притча про парубка Наркіса, що подивився на себе у воду і закохався на смерть. Сей учинок Наркіса можна назвати словами: *пізнай самого себе*. Хочеш бути задоволений із себе — пізнай самого себе. Хто прозрів у водах тлінности красоту духа свого, той не в що зовнішнє, не в тлінности своєї воду, а в саму суть свою закохається. Наркіс на полотні тлінної плоті своєї побачив нерукотворенний образ, іже єсть сіяння слави Отця.

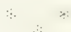

Так ми бачимо людей, як би хто показував нам одну людську ногу чи пьяту, закривши усе тіло й голову. Ти й сам себе бачиш, а не розумієш сам себе і не знаєш. А не знати себе самого—се все одно, що втратити себе, згубити. Коли в твоїм домі десь заритий скарб, а ти про нього не знаєш, то тобі все одно як би того скарбу й не було. Отже пізнати самого себе, знайти себе і знайти людину—се все одно. Але ти себе не знаєш, бачиш в собі одну землю, отже нічого не бачиш. Одно дивитися на тінь дуба, а друге—на самий дуб. Отже ти тінь свою тільки бачиш, тоб-то, просто сказавши нічого не бачиш. Так і виходить, що ти сам себе зроду не бачив.

* * *

Тіло наше само нічого не може, ним роспоряжаеться мисль: вона россуждає, радить, определяє, велить, а тіло тільки як приборкана скотина або як хвіст волочеться за думкою. Значить головне в нас—то єсть думка.

Але й земля липка дуже; нескоро можна вирватися з плотської думи, бо воля ж родиться в плотському нашому життю, по землі повзає, плоті бажає. Та Господь знайшов мудрого проти мудрого, змія на змія, сімья проти сімени, землю проти землі, раї на місце пекла, живе замісць мертвого, правду свою на місце брехні. *Віра*—от се єсть істинне око, яким, минаючи видимість, бачити можна істинну людину.

* * *

Як на картині видимі краски сами по собі нішо, тільки грязь, а головне—той рисунок, що вони дають, так і в людині. Та не тільки в людині, а і в звірях, і в деревах, і в травах. Дух все виліпляє, дух і держить. Але ми почитаємо в тілі тільки прах, а мислію вище не підіймаємося, не думаємо, що то ж Бог битіє усьому. Він у дереві істинне дерево, в траві трава, в музиці музика. Бо Господь, і Дух, і Бог—се одно. Він дивнеє в усім і нове в усім робить сам собою, і істина Його в усім во віки пребуває. А решта—то тільки зовнішність, тільки тінь Його, пьята Його, підніжжа Його і ветха риза.

* * *

По великих садах роблять часом здоровенні клітки, обволікають їх залізчими сітками, і багато птичок безпереставно в середині там колотяться, то в один то в другий бік бються, але ніде про-

летіти не можуть. Отак і наші серця мечуться й мучаться в стінах видимости. Бо що може бути вужче й тісніше видимости?

Як же ж нам вилетіти звідти, коли ж ми давно, з самого дитинства напоєні лукавим духом, засіяні зміїним насінням, щоби тільки одну видимість, зовнішню тьму любити та за нею ганятися? Чи вилетить же, як птиця, серце наше з клітки землі?

Ох, не вилетить—бо ми не віримо, що зверх видимости є ще щось, чого не можемо полапати й аршином поміряти. І хоч приймемо насіння благословенне, начало спасенія нашого, але воно буде у нас безплодне—бо ми любимо зовнішність, звикли до неї і не можемо подумати, що видимість може зогнити, як зерно, але невидима сила зостанеться. А без того согниття новий плод ніяк не може родитися.

* *
*

З ким можна зрівняти істинну людину?

З повним і добрим колосом пшеничним. Чи не в зерні закрилося все і чи не весною виходить, движиме невидимою силою? І тоді зерно починає давати щось нове, коли зовнішність уся вже на нім зогнила, і те нове—то вже не від плоті, а від Бога.

Підійми ж від землі думку свою і зрозумій, що носиш в собі людину від Бога рожденну. Побачив ти в зерні легеньку зовнішність, в котрій закрилася таємно дійсність невидимого Бога—поглянь тепер і на себе. Старенька солома не боїться погибелі: як із зерна вона вийшла, так в зерні й закриється. Чого ж ти трепещеш? Не бійся. Роскрий своє серце для приняття віри, бо яке ж то сильне зерно в тобі, в самім тобі! Небо видиме і земля—все в твоїм зерні сокрите.

* * *

Світло відкриває усе, що нам у тьмі тільки бовваніло. Так і Бог усю нам істину освіщає. Земляний чоловік гадає, що нібито він і справді щось розуміє. Та воно хіба мало такого младенець бачить у потемках, чого й не бувало? А коли світ возсіяє — всі примари щезають.

Всякий знає оті слова: час, життя, смерть, любов, думка, душа, пристрасть, сумління, благодать, вічність — але як би кого попросити про пояснення, то всяк би задумався. Хто зможе пояснити що таке час, коли не зрозуміє божественної висоти? Хто взагалі може зрозуміти щось з усіх видимих і невидимих сотворінь, коли не розуміє того, хто всьому голова й основа? Начало премудрости — розуміти Господа. Не бачу Його, але знаю й вірую, що Він єсть.

V.

(З твору „Ворота Господні в границі вічности“).

Земля родить і звірів, і скотів, і гадів, і мух. Так і серце земне робить з нас ріжних нечистих звірів, скотів і птиць; а чадами Божими творить нас тільки чисте серце, що возлетіло вище усього тлінного. Серце жадне до золота, серце, що любить думати тільки про гаманці, мішки та чемодани — се справжній верблюд, що любить пити мутну воду і з мішками не може пролізти через тісні двері в границі вічности. Бо серце ж єсть корінь і суть. Усякий є тим, чиє серце в нім. Рівне серце у тебе, то й сам ти всяк, хоч лице й не рівне. Серце, що зневажає верблюдячу мутну воду, а само устремляється на гірних до чистої води, чи не олень то, хоч і рогів не має? Серце гордолюбствующе,

очищаюче від полови вічне зерно Святого Духа на хліб--чи не віл се молотящий? Серце, що воцарилося над звірами й над волею своєю, що ростерзало всяку власть і славу, яка возстає на Бога, що не тратить духа в бідности, в гоненіях, в хворобах, у смерти—чи не лев то? Серце, що високо блискає, як блискавиця, що настигає й побиває усякі пернаті мрії та замислуваті стихійні думи—чи не сокіл то єсть? А серце, що летить в простір висоти небесної, любить світло й вперяє зіницю очей в сяєво південних променів—чи не є то благородний орел? А чи не голубка є серце, що любить Господа, святої надії гніздо в нім знайшовши? І нарешті чи не голуб тобі є серце, що бачить двоє, що над потопними водами зрить твердь і берег? Се чисте серце, що злітає над усим поганим, то єсть голуб чистий, Дух святий, дух знання, дух благочестя, дух премудрости, дух ради, дух слави нетлінної, дух і камінь віри.

VI.

(З твору „Дружня розмова про душевний спокій").

Зміряли ми море, землю, повітря, небеса, потрівожили внутрішність земельну ради металів, розмежували плянети, повідшукували гори на місяці, найшли невидимих світів нещислиму кількість, будуємо дивовижні машини, засипаємо безодні, зупиняємо воду—Боже, чого ми тільки не вміємо? Чого ми тільки не можемо?

Але горе, що при всім тім чогось великого не стає. Немає чогось, чого й назвати не вміємо. Знаємо, що не стає чогось, а що воно таке--не розуміємо. І похожі ми на безсловесну дитину, що тільки плаче; воно і не знає і сказати не може в чім йому потреба, саму тільки досаду відчуває.

І се явне душі нашої незадоволення чи не позволяє нам догадатися, що всі сі науки не можуть душі нашої наситити. Безодня душевна ними не наповняється. Пожерли ми несчисляме множество систем з планетами, планет з горами й морями, але не втоляється наша жажда. Математика, медицина, фізика, механіка, музика із своїми сестрами — чим більше їх вживаємо, тим гірше палить серце наше голод і спрага, а ми все не догадуємося, що то все тільки служниці при пані, хвіст при голові.

Я наук не хулю, навпаки — я хвалю й найпослідніше ремесло. Але те хули є достойне, що, на сі науки вдавшися, забуваємо ми найвищу науку — науку щастя людського, до якої всякому віку, всякій статі, всякому полу й зросту завжди двері відчинені.

Що ж може зробити нас щасливими?

Наше щастя живе у внутрішнім спокою серця нашого, а спокій — у згоді з Богом. Чим хто згідніший з Богом, тим він спокійніший, а значить і щасливіший.

* * *

Щасливий той, хто живе по волі благого Духа — Господь буде на всіх путях його. А що нас вводить у пагубу, так се от сі чотирі річи:

А. Братися за те, що тобі не підходить.

Б. Нести обов'язок, противний твоїй природі.

В. Обучатися, до чого не родився.

Г. Дружити, з ким не рождений дружити.

Отже бути щасливим — се значить пізнати себе чи то свою природу, взятися за свою долю і робити своє діло. Найкраща душа не може бути спокійною, коли вона несе обов'язки, до яких не родилася. Та й як же їй бути спокійною, коли вона втратила радість серця? А як же їй не втратити, коли замісць добра обижає і приятелів

кревних, і ближніх і дальніх, і земляків і чужосторонніх? А як же ій не обижати, коли вред приносить суспільности? А як ж не вредити, коли нема невгомної праці? А звідки ж може узятися труд, коли нема охоти до нього? А де візьмеш охогу без природного до того нахилу? Отже природа й єсть первоначальна усьому причина. Вона мати охоти, а охота гірша неволі по приказці. Охота радується труду як синові своєму, робить труд солодким.

А що ж таке сама природа? Се і єсть блаженний у чоловіці Дух; се той, що говорить: без мене не зможете нічого творити. Дух управляє сліпою видимою твоєю природою і Він уже не помиляється. Послухай Його — і Він поведе тебе до того, до чого ти рожденний, і будеш ти і для себе і для братів своїх корисним. Отже не хапайся за должность, не взнавши чи ти рожден для неї. Пізнай себе і послухай Господа свого: Він один знає, що тобі єсть сродне й корисне. Він і поведе тебе до того, запалить охоту, заохотить до труду, увінчає кінцем твоє діло і благословенням глазу твою. Не розпочинай нічого без сього царя в життю твоєму. Нехже мимо вух твоїх проходять слова: *шукайте наперед царства Божого.* Отже шукай, і день і ніч повторяй: *нехай прийде царствіє Твоє.* А без того — наплюй на всі свої діла, якими б хорошими вони тобі не здавалися.

* * *

Часто так виходить, що багато людей тікають від хліборобства. Кидаються на всякі инші должности, хоч може вони й не підхожі зовсім до них. А між тим тільки природний труд є солодкий труждающемуся. З веселостею жене зайця борзий пес. Услаждається трудом пчола, збіраючи мед. По що ж тільки ти, о маловірна душе, отягчаєш себе,

ідучи в друге званіє, коли Отець твій небесний родив тебе хліборобом чи гончарем чи бандуристом? Чому не йдеш по званію своєму, йдучи на инше, хоч тобі й не сродне? Бо не розумієш, що в тисячу раз щасливіше в малім можна жити, але з Богом своїм, ніж без Нього знаходитися серед воєначальників чи первосвященників. Більше пошани вартий швець, на своєму місці, ніж генерал не на своєму. Яка користь, коли імья твое десь напечатане, а Дух Істини, що сидить і судить в самому тобі, не одобрює тебе? Зостанься ж краще в природнім твоїм званію, яке б воно не було мале. Лучче тобі попрощатися з великими хоромами, з широкими грунтами, з пишними титулами, ніж розстатися з душевним спокоєм.

Божественна сила, що веде чоловіка до роботи згідно з природою, називалася у древніх *Мінервою*. Отже хто взявся за яке діло, не слухаючи сього голосу, про того у древніх була поговірка — „взявся без благословення Мінерви". І так спочатку говорили тільки про науки, а потім про все, навіть про найменші справи. Коли хто без природи сунувся у врачебну науку або в музику — о тім говорили: „без благоволення Апольона", „без милости муз". Коли хто брався за купецтво, а не вмів — про того казали: „без дозволу Меркурия". Хто жив у гарнім саду, коло чистої ріки, на високих горах, але не мав до того натури, о тім повідали: „живе без благословення Діяни". Скільки було справ, стільки й назв. Але ж бо в усім тім один Дух Святий працює, так само як в органі один воздух через ріжні труби дає ріжні й звуки, або в людськім тілі один ум через ріжні члени робить ріжну роботу. Тому ми тепер на все те кажемо — *без благословення Бога!*

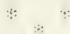

Смішно дивитися, як медвідь танцює, вовк свистить у сопілку, а лошак носить поноску. Смішно, бо всяка безвредна невідповідність смішить. Але коли вже поставити вовка пастухом, медведя зробити ченцем, а лошака совітником, то се вже не жарти, а таки просто біда. Бо хто може бути до других добрим, коли він до себе самого лихий? Самі собі убийцями суть ті, хто бореться з природою. Яка ж то мука — трудитися в невідповіднім ділі! Без охоти і празник річ важка. Ніхто не буде мати твердої слави від якого-будь художества, коли труд біля нього не буде мати за солодший самої слави. Багато людей, не звертаючи уваги на свою природу, беруть для себе ремесло найдохідніше, але вони помиляються. Дохід — не радість, а коли й радість, то не внутрішня. Істинну ж радість сердечну знайдеш тільки в роботі тобі сродній. І тим радість більша, чим більше сродна робота. Як би щастя було в богацтві, то хіба мало богатих на світі? А щасливих, бач, мало. Бо богацтво тішить тільки тіло, а душу веселить сродна робота; коли ж сю роботу відобрати, то се для душі смертельна мука. Душа сумує й непокоїться, як пчола замкнена в хаті, коли сонечко світле кличе її на уквітчані поля. І мука ся позбавляє душу здравія, відбірає охоту на все і приводить до розслаблення. Тоді душа нічим недовольна. Не веселять її тоді й богацтво, гнусними здаються сусіди, невеселими забави, обридливими розмови, важкими хатні стіни, немилими усі домашні; ніч скучна, а день досадний; літом зіму хвалить, а зімою літо; подобаються минулі віки, хотілося би з старости вернутися в молодість; лає нарід свій і свого рідного краю звичаї, порочить натуру, ропщеть на Бога і сама на себе гнівається; тільки те солодким здаєть-

ся, чого нема. Тільки те гарне, що минуло, тільки те завидне, що далеке; там тільки гарно, де мене нема, і тоді тільки гарно, коли мене там нема. Хворому всяка їжа гірка, всяка услуга противна, а постіль тверда. Жити не може і вмерти не хоче. Млость, кажуть лікарі, початок всіх хвороб тілесних. Так само душевне незадоволення — се двері до всіх сердечних пристрастей і внутрішніх бурь. Не бачимо воздуху, що хвилює море; не бачимо й скуки, що хвилює душу. Ми її не бачимо — а вона нас мучить. Бо се єсть дух мучительний: літає він всюди, сідає на позолочених дахах, проникає у світлі чертоги, сідає на престоли рядом із сильними, нападає на військовий стан, подоганяє кораблі, знаходить тебе в далеких странах, в глибокій пустині. Звідси усіх страшних діл начало і всіх самоубийств. Отак невидиме стає сильнішим видимого, і від невидного залежить видне.

*

Трудно, кажуть, пізнати свою природу. А чужу то й ще трудніше. Але землеміри по тіні можуть определити висоту дзвіниці — отже і всяка інша тайна має свою тінь. Дивись: коли хлопчик робить собі маленьке ярмо і кладе його на щеня, на котика — чи не є се тінь хліборобської в нім душі і чи не позив се до хліборобства? А коли він одягає шаблю — чи не охота се до війська? Коли переймає божественні пісні, любить заглядати в священні книги — чи не показує се таємну искру природи, що зове його до діл богословських? Отже й бачимо в усім тім невидиму силу.

*

Бог подібен до богатого фонтана, що наповняє ріжні сосуди по їх вмістимости. А над фонтаном напис: *нерівна всім рівність*. І ллються з ріж-

них трубок ріжні токи в ріжні сосуди, що стоять доокола фонтана. До меншого сосуда менше попадає, але в тім він рівний з більшим, що обоє однаково повні. І що може бути більше глупого від тої рівности, яку де-які дурні у світі завести думають? Бо хіба ж не глупе те, що противиться Божій натурі?

* *

Я сади, поля й ліси люблю по природі своїй; батько мій теж хлібороб.

Слава Богу—мабуть і ти до тої роботи родився. Берися ж орати, приготовляй пищу для людей і скотини, води стада, розмножай вулики чи що там тобі твій Господь повелить. Не бійся—труд твій буде тобі солодшим, ніж воздух благовонний, ніж чисті вод потоки, співи пташок, ніж нарешті самі плоди трудів твоїх. І сього жде від тебе рідний край твій. А коли ж не послухаєш Господа—знай, що печаль загризе душу твою серед позолочених палат і будеш ти плакать, згадуючи поля зелені. Ранком будеш говорити—та коли ж той день уже мине, а увечері скажеш—та коли ж той світ уже буде. Або скажу тобі Моісеєвими словами: „*буде життя твоє наче висіти перед очима твоїми, і боятися будеш і дня й ночі, і не будеш вірити життю твоєму від страху серця твого, бо воно буде перелякане, і від видимого очам твоїм*". Оце єсть життя в тілеснім богацтві, але без душевної утіхи; се єсть бачити Господа свого висящого над очима твоїми і не покривающого, як гніздом птенці своя, а біющого по сердечних зіницях, як орел оленя, сидючи на рогах його.

Коли хто родився воїном—бери зброю, оберігай хлібороба й купця від зовнішнього ворога й від внутрішнього грабителя. Тут твоє щастя, тут твоя радість—бережи ж свого звання, як ока. Що

природному воїну може бути солодшим військового діла—колоти обиду, оберігати страждущу беззбройну невинність, заступати правду—оце єсть його солодка їжа. То ж не бійся: з Богом легко тобі буде нести голод і спрагу, холод і спеку, безсонницю, кріваві рани і самий страх смерти. Все те воїнське горе з Богом буде тобі сто разів приємніше, ніж чини й доходи твої. Чин може носити усяк, але діло дійсно робить тільки той, хто має природу до того. Діло й без чина діло, а чин без діла ніщо. Коли ж, званіє Боже забувши, підеш за прихоттю своєю та за сторонніми совітниками—простися навік з усякою радістю, хоч би ти поселився в самім рогу ізобильности. Будеш що-хвилини терпіти душевну смерть, бо відібрати від душі сродну роботу—се значить позбавити й життя свого. І люта єсть смерть сія. Ради тіла ти убив душу—а се погана заміна.

Не розумію—по що мати меч, коли робити ним не те, на що він властиво є викований. І по що носити тіло, коли не тратити його на те, до чого воно создане. Тоді хоч би ти жив Мафусаїлів вік, то життя здається тобі пеклом, коли воно не потрачене на те, до чого тобі Господь дав його. Солодкою є трата здоровья й літ тільки на природне діло. Тоді тільки життя наше стане жертвою благоуханія Господеві. Хто кличе в ліси й сади соловіїв та дроздів, на поля жайворонків, а жаб у води й болота? Хто веде ріки до моря? Хто тягне до магниту залізо? Хто язик полумінні тягне угору?—Се Бог наш. Хто щасливо живе в богацтві, то не тому він щасливий, що в богацтві, а що в богацтві з Богом; а як богач буде без Бога—послідний старець щасливіший його. Не всі рождені для щастя в богацтві. Коли математик, медик чи архитектор щасливі, то певне щастя те від природи, а без неї чоловік тільки бідна й смішна

тварь. З Богом святим і низьке підіймається, а без Нього падає й високе. Щастя наше в нас самих, нехай ніхто не жде щастя ні від високих наук, ні від почтенних должностей, ні від богацтва. Там щастя нема. Воно залежить від серця, а серце від спокою, спокій від призвания, призвания від Бога. От тут кінець, далі не йди. Бог жерело всякої утіхи, і царствію Його не буде кінця.

А ти хочеш бути проповідником. То чи родився ти до того? Подумай над собою, оглядися добре; коли справді не пихославність чи прибиль, а сам Господь тебе зове природженою до свого діла любовію — іди. Готовся до того звання. Зоставляй усі діла, тікай усякої гульби, люби бідність, самотність, цїломудреність, дружи з терпінням, учись священним язикам — се все зробить тебе острійшим і христіянішим. Познайомся з древніми язичеськими фільософами, побалакай з отцями вселенськими, а перше всього дбай, щоб зрозуміти що таке віра. То найпотрібніше. А коли вже пригощаєш хлібом Христовим — можеш розпочати угощати його й приятелям, благодітелям, ближнім і дальнім. Тільки треба все те утверждати непорочним життям. Який же ти богослов, коли ти сребролюбець? Ти збірай тільки багатство слави Божої.

VII.

(З твору „Боротьба архистратига Михаїла з сатаною за те, що легко бути благим“).

Шлях спасення.

Любезні брати мої! Подивіться на того, хто йде тим шляхом. Шестує собі з палицею веселими ногами й співає спокійно: „пришлець я на землі — тож не сокрий, Господи, від мене заповідей Твоїх“. А співаючи, дивиться то направо то наліво, спочи-

ває на горбочку коло потока на травиці зеленій, пищу їсть просту, спить солодко і Божі сни бачить. Рано встане свіжий, повний надії; день його —вік його, і за тисячу літ нечестивих не продасть вік одного свого дня. У світі він найбідніший, а у Бога найбогатший, бо возлюбив путь і славу Божу. Ногами ходить він по землі, а серце його на небесі.

Шлях спокою, що іменується порожнім.

Се есть шлях царський, верховний, горній. Ним пішли Енох, Ілля, Авакум, Ісаія; ним пішов Абраам на гору принести в жертву Ісака і взяв від Бога печать віри. Ним ішов Мойсей на гору, ним шествує весь Ізраїль до землі обітованної. Сим же шляхом пійшов на Сіон Давид; і Христос у пустиню побідити сатану; і апостоли пішли на гору Галилейську бачити світло Воскресенія. Радісний сей шлях, але порожній; порожній, але радісний, і без нього нема спасення. Порожній же він, бо тільки немногим вибранним одкривається.

Шлях лівий, що іменується ятір.

Ятір —се сітка така риболовна, зроблена по образу чрева: широка при вході, тісна при виході. Он тим шляхом іде сребролюбець. Господи — як же ж він обвішений мішками, торбами, кошелями, гаманцями! Ледве сунеться, мов навантажений верблюд. Кожний ступінь йому мука, але він сього не хоче чути та ще й підбадьорює себе піснею:

Нехай я буду поганий—аби був богатий.
Тепер не в моду совість, а грошики йдуть в лад.
Як нажив, не спитають —аби було багато.
Коли богатий, то всім брат, і чесний, і гарний.
Що у нас безчесне на світі? Порожній гаманець.

О, святі грошики! Нема над вас у світі.
Не стільки милий батько, не стільки мила мати,
Не стільки й діти веселять.

А се ще хто тим шляхом іде? Глянь! Пьятерик людців чвалає у великих опанчах, що на пьять аршин по дорозі ще волочаться. На головах ковпаки, а в руках не жезли, а коляки. На шиї у кождого дзвін з верьовкою, торбами, образами, книгами обвішані. Ледве-ледве волочаться, як воли, що соборний дзвін тягнуть. От уже справжні „труждающіеся й обремененниї", але горе їм, бо то лицеміри, обезьяни справжньої святости. Вони довго моляться в церквах, безперестанно у псалтирь барабанять, будують та украшають храми, йдуть молитися до Єрусалиму. На пику вони святі, а серцем над усіх беззаконнійші. Сереброльобці, честолюбці, сластолюбці, сводники, немилосердні, непримирительні, радуються нещастю сусіда, в прибутку бачуть благочестя, заповіди Божі що-дня цілують, а за копійку їх продають. Се домашні звірі й внутрішні змії, лютіші від тигрів, крокодилів і василісків. В торбах їх пісок йорданський з грошима, а книги, навішані на них—тилікп, псалтирі, прологи й таке инше. От зупиняються вони й починають співати. Послухаймо й ми безбожної їх пісні.

Прокинься, Боже—чого ти спиш?
Чому про нас так мало думаєш?
От беззаконним добре на їх шляху
І не знають вони на нім бідности.
А ми ж тобі свічищі ставимо
І що-дня мотебні правимо—
А ти забув усіх нас.
Ми двічі постимо на тиждень,
У піст не пьємо горілки,
Ходимо по святих місцях,

Псалтирь напамьять знаємо —
А ти забув усіх нас.
Почуй же, Боже, наш вопль і крик,
Дай нам богацтво найбільше всіх.
Отоді-то ми тебе прославимо
І прямо вже золоті свічі поставимо.

VIII.

(З твору „Вдячний Еродій“).

Рожденного на добро легко добру вивчити. Сокола скоро навчиш літати, а не черепаху. Орла скоро вивчиш дивитися на сонце, а не сову. Олень легко привчиться бігати на гору й пити з чистого жерела, але не верблюд чи кабан. І всяке діло добре йде, коли йому помагає натура — ти тільки не мішай їй, а коли можеш — поможи, очисти їй дорогу. Клубок сам собою покотиться з гори — прийми тільки камінь з його дороги. Яблуні не вчи як яблука родити, бо вже сама природа її навчила, а ти тільки вбережи її від свиней, очисти гусінь. Природа усьому начало і без неї нічого благого нема. Саме виховання від природи йде, вливаючи в серце благостне насіння волі, аби ми самохітно й добровільно робили святе і угодне перед Богом і людьми. А приписувати суть виховання людській науці і людському язику — се ідолопоклонство. Яка там користь хоч би й в ангельській мові, але без доброї думки? Який плід може дати найтонча наука без серця благого?

*

О, молоді люди! Коли дивлюся на вас, як ви у світ устремляєтеся, приходить усе мені в думку казка про вовка, що з'їв вівцю і, надівши на себе її вовну, пішов до стада; а ягня, побачивши ніби матір свою, з усіх сил побігло до вовка, а за ним і все стадо.

Приходять іще мині на думку тетерваки, що гоняються за обильністю харчу і на тім ловляться. А от уже чайки, сусідки та дятли—ті обережніші, так само як і олені та сайгаки. Послухайте отсієї пісеньки:

Будь доволен малим, за великим не гонися.
Сітка вже простерта на тебе —вельми бережися.
Я вам сильно раджу—роскішно не жити,
Бо на таких-то завжди напинають сіти.
Хто вдячний Богу, той малим доволен,
А ропотник усім світом не сит і не повен.
Вдячна душа втече від сіти,
А замісць неї туди попаде неситий.

IX.

(З твору „Убогий жайворонок").

Тетервак, не бачучи сітки, налетів на розсипану ловцем їжу, почав її хапати; а нажершися по вуха, похожував, надуваючися і дуже задоволений із себе. Мимо летів жайворонок. Тетервак почав присоглашати й жайворонка до своєї пишної їди, але жайворонок сказав, що він не хоче брати чужого, не любить пишности й має задоволення із своєї бідноти. На се тетервак почав сміятися:

— Блаженні нищі... Добре блаженство, коли нічого вкусити. Правда, воно й багато їсти часом вредно, але все ж таки воно спокійніше, ніж терпіти голод. Не ївши, кажуть, легше, а поївши лучче Каже— не займай чужого. А як його не займати, коли воно само в очі пливе? Та не все й брати треба. Хіба я дурень? Бачу черепок на дорозі — йду мимо. Але як уже хліб попався — ніяк не пропущу. Отсе і буде спокій. Отак я думаю і не помиляюся, бо я ж таки не вчора родився та й між людьми потерся, слава Богу. Правда, були часи, коли й бідних, але добродітельных поважали, та

тепер світ зовсім не той. Тепер коли ти бідний, то й дурень, і нема про тебе у світі доброї думки. А стратити у світі добру думку про себе—се ой, як погано. Куди ти тоді годен? Будь ти там який хочеш, хоч десятка шибениць достоїн —кому яке діло? аби тільки ти мав добру славу і був у почоті. Тоді нічого не бійся, не впадеш ніколи. Бо не той прав, хто прав по суті, а той, хто вміє здаватися правим і знає поговорку—„кінці в воду". Оце вишнього світу найходячіша і спасенна премудрість. Коротко сказавши: тільки той щасливий, хто хоч і не прав по совісти, але прав по бумажці. То тільки дурні кажуть, що з багацтвом приходить безпокійство. То власне труд є безпокійство. І дурна є отся пісня:

Кому менче в життю треба,
Той ближче усіх до неба.

Оцю пісню співають дурні. А ми не такі. Наша пісня от яка:

Жери все, що перед очима,
То щастя буде за плечима.

Але не вспів тетервак доспівати, як упала сітка, і ловець скрутив тетерваков' голову. Жайворонок перелякався й полетів до батька; росказав те все батькові, а батько так почав говорити:

— Сине мій! Приклони ухо твоє до слів моїх— і спасешся від сіток. Памьятай, що невелика користь читати багато книжок, а бути беззаконником. Читай одну книгу і досить буде з тебе: се книга рода людського. Читай її й научайся. Правда, читають її всі, але несмисленно: дивляться на зверхність, а серця не бачуть. Тетервак отой: бачив їжу, а не бачив сітки—так і люди: читають книгу світа сього, а в сітки ловляться. Ти ж, сине мій, читаючи книгу видимого й злого у сім світі, возводи в усякім ділі сердечне око твоє на саму суть, на саме серце. Отоді тільки, пізнав-

ши саме жерело, будеш правим судією усякому ділу. Тетервак побачив їжу й накинувся на неї. Чому він так зробив? Бо має серце невдячне, з своєї долі незадоволене, жадне на чуже. Отже треба мати серце чисте, тоді не будеш боятися ні блискавиці, ні грому. О, серце чисте! Ти —новий вік, вічна весна, благовидне небо, обітованна земля, рай розумний, веселіє, тишина, спокій Божий, Субота і Великдень! Серце чисте — то зерно, з котрого проростають небеса і земля; зеркало, в котрім відбивається усе сотворене; твердь, що мудростею своєю утвердила дивні небеса; рука, що держить путь земний і прах нашої плоті.

X.

(З книги „Асхань“).

Ніяк неможна пізнати Господа, не пізнавши самого себе. Правда, воно ніби-то ми й бачимо себе і знаємо себе—але як бачимо і як знаємо? Хребет один бачимо, а не лице. Бачимо одну брехню нашої плоті, а не істину в ній. А воно не досить бачити в нас одну нашу землю, а треба підіймати око вище і за нашою землею прозріти ту землю Господню, про котру Ісаія каже: „з веселієм ідіть до неї“. Не досить бачити тільки лице тлінности нашої, але треба продіратися крізь нашу тінь, щоби побачити істинного чоловіка. Невже ти думаєш, що погана гнилість складає усю твою суть?

* * *

Милий друже! Привчай свій смак до їжі біблійної. Нема нічого корисчнішого над неї, нема нічого й солодшого, хоч її хата й не пишна. Але насамперед треба повзяти кращу думку про сувору сю премудрість: о скільки назверх вона непоказна, о стільки в середині важна й прекрасна. Вона бере

від тебе твої слова і говорить про ноги, руки, очі, вуха, голову, одежу, хліб, дім, грунта, скотину, землю, воду, повітря, вогонь. Але сама вона ніколи не ходить манівцями, а бьє у саму найтончу і головнішу точку, єдино до котрої й мала тебе вести. Вона тільки твоїми словами говорить, але не своє. На твоїй свистілці співає свою пісеньку, а все щоби вивести тебе з гольної твоєї грязі до самої суті істоти твоєї. Щоб поставити тебе, лежачого у тьмі, на нові ноги—уживає плотських слів, витягаючи тебе наче рибу вудкою, насадженою тим, на що ти берен, знаючи, що ти нічого не можеш розжувати і нічого тобі не смачне, окрім плоті твоєї.

XI.

(З твору „Кільце").

Кілька европейців подорожувало по Індиї. Рано вставши, питали вони господаря про дорогу. А той їм казав:

— Два шляхи перед вами: один навпростець, а другий кружний. Я вам би не радив іти напрямки. Лишне не спішіть, то далі пройдете. Будьте обережними. Не забувайте, що ви в Індиї.

— Е, старче,—сказав один з подорожніх. —Ми европейці й нічого не боїмося. Їздимо по всіх морях, а земля нам не страшна, бо маємо зброю.

Пішли. Пройшовши кілька годин, знайшли шкіряний міх з хлібом, тут же лежав і сосуд з вином. Поїли, напилися, спочили коло каміня. А один і каже:

— Чи не пошле нам Бог іще яку таку находку? Здається, я вже щось і бачу впереді по дорозі: ось подивіться—щось чорніє по той бік яру.

Один казав, що то теж шкуратяний міх, тільки дуже великий; другий казав, що то обгорілий пень, третьому здавалося, що то камінь. Та все ж вони

побігли туди через яр і, наткнувшися на дракона, усі погибли. Спасся тільки один, який був обережніший; він щось передчував і зостався по сім боці яру, а почувши страшний крик товаришів, скорійше побіг назад.

Се немудра баєчка, але нагадує вона життя людське. Людина найскоріше попадає в нещастя через свою спішність. Подивіться на людську юрбу і побачите, що не тільки старші особи, а й молоді думають собі, що мають роги, які завжди уберегжуть їх від нещастя; певні, що як то їх очей не треба ще окулярів, так непотрібна їм і чужа мудра рада. І ся надія робить їх необережними, спішними на шляхах їх і упертими. А коли ще такий молокососний мудрець та зробиться двох або трьох мов попугаєм, побуває серед яких відомих людей та в славних містах, коли узброїться аритметикою та геометричними кубами, прочитає кілька десятків любовних історій та проглине кілька штук коперникальських пілюль—то тоді йому усі Плятони, Солони, Сократи, Пітагори, Цицерони і вся древність —самі метелики, що літають над поверхнею землі, а він чує себе наче орел, що злітає до непорушних сонць і перераховує усі острови на океані. А тут іще де не візьмуться хвалителі, що дивуються новорожденній премудрости, якої буцім-то й не знали древні непросвіщенні віки. Тоді вже усіх починає судити отой великий муж і, наче ювелір камінці, те одобрює, а те обезцінює, маючи себе бути вселенським судією. А вже що до Мойсея та пророків, то й балакати нічого: він і не погляне на тих порожніх та скучних говорунів; він навіть жаліє їх як нічних пташок чи кожанів, що люблять нещасну тьму суєвірства. Бо у нього все суєвірство, чого він зрозуміти не годен. Та й справді: як могли ті люди розсуждати про премудрість, щастя, душевний спокій, коли вони не знали, що земля плянета, що

Сатурн має сопутників? І от з такими думками величезне число людей ведуть свій шлях.

* *
*

Поки Олександер Македонський розмовляв у домі художника про речі йому відомі—всі його слухали з задоволенням; але як тільки почав він судити живопись—картина змінилася; і тільки коли художник шепнув на вухо царю, що навіть краско-терщики з нього сміються, царь зрозумів і перестав. Почуття рідкого людини, що царь не може мати часу навчитися й у живописі тайни. А от великому числу людей не достає Олександрового розуму. Коли хто прославився в якій науці, то він уже й про все судить, забуваючи, що людського віку не стає, аби добре знати хоч одну науку.

Але ні про одну науку не розсуждають так відважно, як про ту, що робить людину блаженною. Правда, розсуждати й досліджувати похвально, але братися за вчительство—недобре. А між тим усі думають, що кожному то легко знати. Не тяжко відшукати дорогу, але ж бо й ніхто шукати не хоче. Усякий іде своїм шляхом, та ще й другого веде. Про щастя проповідує історик, про нього ж благовістить химік, його ж шлях показує фізик, льогік, граматик, землемір, воїн, откупщик, часовщик, вельможний і простий, богатий і убогий, живий і мертвий. Всі на сідалищу учителів сіли, кожний собі ту науку присвоїв. А між тим одно діло знати вершини рік Нілю й плани Лябіринту, а друге—розуміти суть щастя. І не попадаєш ти в перелік сліпих, коли й не знаєш, хто заснував Атени. І не того можна назвати несвідомленим та непросвіщеним, хто не знає, де Великий Океан, а де Середземне море, а того, чия душа не чує Господа свого. Море від нас далеко, а Господь в серці нашім єсть.

* *
*

Древній мудрець Едип, умираючи, зоставляє синові у спадщину книжку про Сфінкса.

— Сине дорогий! Візьми сю маленьку книжечку від мене — й нехай вона тобі буде найкращою по мені спадщиною. Люби її, коли любиш мене, бо, шануючи її, мене шануватимеш. Носи її при собі — і вона дасть тобі той же плід, що й мені, тобто блаженний кінець життя. Не будь нахабним та безсовісним, іди легесенько, бо шляхи життя небезпечні. Привчай себе бути задоволеним з малого і не наслідуй росточающим серце. Вчися збірати думки твої до купи й обертати їх в середину самого себе. Бо щастя твоє в середині самого тебе. Там центр його. Пізнавши себе — все пізнаєш, а не пізнавши себе — у тьмі ходити будеш і будеш чути страх там, де його й нема. Пізнати себе цілком і подружити з собою — оце істинне щастя і мудрість совершенна. Ах, коли б я міг тепер же дати тобі в серце пізнання самого себе! Але — сеє світло приходить у пізній вік. Та я прозираю природу твою і радуюся. Ти таки пізнаєш себе, коли будеш вникати в себе, і то сильно, сильно. І тим одним спасешся від лютих мук.

І довго ще говорив батько, але хлопчик не все міг розуміти. Омочивши батькову руку сльозами, притискав книжку до серця, а батько, радіючи синовому усердію, спочив навіки, зоставивши на обличчу світлою радости ясний слід ублаженого спокоєм душі своєї.

Добрий син, часто читаючи сю малу книжечку, знав її майже напам'ять. В ній говорилося про чудовище Сфінкс з лицем женщини й тілом льва, як воно усім стрічним людям загадувало загадку: „що за звір, що ранком ходить на чотирьох, в пів-дні на двох і ввечері на трьох?" Хто не відгадав за-

гадки, того чудовище мучило й убивало. І от власне Едип розрішив загадку, і чудовище щезло.

Але от Едипів син підріс, появилися у нього приятелі, котрі почали йому говорити: „Сфінкс? Та се ж чиста дурниця. Таких звірей ні в Америці, ні в Африці, ні на Японських островах природа не родить. Ні одна натуральна істория про таких звірів не згадує". І молодий хлопець забув батькову книжку, віддався роскішному життю, а разом з тим з серця його щезла радість.

Але от стало йому 30 літ. Почав він потроху пізнавати себе і питати: „Де поділася моя радість? Хлопцем я не мав нічого, і був веселий, а тепер все є в мене — нема тільки радости. Назверх вона ніби й є, але в середині себе я її не чую, і кожда моя утіха кінчається гіркістю. От наслідки того, що я забув заповіт батьків. Сфінкс... Що воно таке? Певно тут єсть якась тайна. Мій батько був мудрий, любив людей, не говорив неправди і в жарт — трудно подумати, щоби він хотів мене обманути... А от — чи не попався я вже звіру тому в лапи? Бо щось мене мучить, а я не знаю що і не можу пособити. Світе безрозумний! Отрута рад твоїх — от причина смерти серця, а твої солодощі — ото й єсть лютий звір. Зустрічає він нерозумних лицем жіночим, а потім роздирає кістями льва.

Так в душі сина почав проростати з батькового непереданого оповідання новий дух. Син почав потроху пізнавати себе і згодом унаслідував батьків спокій, живучи у країні нетлінної істини.

V.

Біблія є повістю зоставленою нам від предків наших, і от це книга, що заключала в собі спокій Божий, як рай огороджений замикає в собі радість, як кивот береже сокровище, як перловиця перло хранить в собі. Де-яким глупцям смішним

здається сотворення світу, спочивок Бога по трудах, виліплювання Адама з глини, вигнання з раю, піянство Лотове, родяща Сара, всесвітній потоп, стовпотворення, перехід через море, чин жертвоприношення, лябіринт гражданських законів, хід у якусь-то нову землю і т. и. Та чи можна ж тому бути, щоб Ілля та Енох летіли живцем на небо? Чи згідно ж воно з природою, або Ісусів зупинене сонце? Щоби назад пішов Йордан, щоби залізо плавало? Щоб діва, родивши, зосталася дівою? Щоб чоловік воскресав? Що то за судія на веселиці? Що то за вогнениа ріка? Що за шестели пекельні? Нехай у те вірить непросвіщена древність, а ми живемо в просвіщенний вік.

Ні трохи я тому всьому не дивуюся. Се так люди жують одну шкуру і [illegible] шкорину. А коли б вони до сього джерела принесли із собою сіль, то сей напиток зразу би став вином.

* * *

Древні мудреці мали свою особливу мову і виявляли думку свою образами, наче словами. То були фігури річей земних або небесних; наприклад, сонце означало істину, кільце або змій звитий у кільце — вічність, якор — твердість або раду, голуб — соромливість, бусел — богопочитання, зерно й насіння — помисел. Бували й вигадані образи, наприклад, сфінкс, сирена, фенікс, семиголовий змій і т. и. Кесарь Август мав на своїй печаті вирізаний якор з кільцем, обвитий швидким морським звіром дельфіном і з написом: Festina lente, тоб-то — „спішися поволі". Образ, що має в собі тайну, іменувався *емблема*, тоб-то вкидка чи вправка, от наче вправка дьяманту в перстень.

Вічність вічності показувалася трьома зліпленими перстнями з написом: „сі три — вищі всіх стихій". Серце спрагнене вічности показувалося в виді

стріли летящої вгору до звізди з підписом: „досить для мене того одного“. Серце просвіщене вічністю значилося кущем, з якого зерна падають на землю, і підпис: „чекаю будущого життя“; те ж саме писалося ще орлом, який летить до сонця, з підписом: „горю, бажаючи безсмертности“.

І от Біблія теж уся сотворена Богом із священно-таємних образів. Небо, місяць, сонце, зірки, вечір, ранок, хмара, дуга, ріки, птиці, звірі, люди і т. и.—все то образи писанні небесної премудрости. Але сі образи завжди мають в середині себе щось золоте й дорогоцінне, тоб-то боже.

Мені здається, що Біблія похожа на будинок, що його богатий пан поставив під видом дарової гостиниці на шляху. І з своїх таємних покоїв господарь бачив, як хто себе веде, чув розмови заходячих і тоді вибірав собі у дружбу, хто йому подобався. А на фронтоні гостиниці стоїть напис: „Усі зайдуть, але не всі будуть. Усі найдуться, але не всі насолодяться“.

XII.

(З твору „Розмова про давнину“).

Минулі часи можна так само бачити, як і вчорашній день цього життя, а вчорашній день як сьогочасний і минулий ранок, а ранок — як от сі ось години, які ми зараз проживаємо. Тим же оком, яким ти дивишся на вчора, можна дивитися й на Авраамів час. Апостол Павло усі минулі роки закликає в слові „вчора“, а теперішні—в слові „сьогодня“, а все будуче називає „віком“. „Ісус Христос і вчора й сьогодня, той же і во віки віков“. Хто бачить сьогодня, той бачить і вчора, откровеніє ж сьогоднішнє отверзається [illegible] літ.

* * *

Світ наш, вік наш і людина в нім—се тільки тінь тих самих річей вічних. Тінь не є саме діло, а тільки його образ. Наш світ—се тільки одежа, а Господень—тіло. Наше небо тільки тінь, а Господнє—твердь. Наша земля—пекло, смерть, а Господня—рай, воскресення. Вік наш то є лжа, мріл, суета, пара, ніщо, а істина Господня пребуває во віки. Наш вік—то різноманітність тіни, рубання піску, зів'ялення квітки, а Господень—є цілість, тожність, адамант. День наш—вечір, ніч, тьма; день Господень—се вічний ранок, світло неприступне, незаходиме сонце.

* * *

Тілесний наш болван—се тільки тінь істинної *Людини*. Він тільки показує невидиму і прісносущу силу і божество тієї *Людини*. Ото ж сій-то *Людині* й дивується Давид, побачивши очима розуму красоту її, піднявши її превище небес велич і силу її. Давид побачив, що ми так різнимося від тієї Людини, як небо від землі. Хто з нас, смертних, подібний до неї? Ніхто, бо ми тільки земля, попіл, тінь, вітер, ніщо. Тільки коли ми вознесемо сердечне своє око від підлої натури нашої вгору до тої святої вроди—тоді тільки побачимо і єдину ту Єдину *Людину*. Але ж бо ніколи очі розуму нашого не піднімаються від смерти до життя, від землі до небес, хіба тільки в той день, коли „стихії запалені злиться". Тільки в той день Господній созіждеться серце чисте в чоловіці, а в серце вселиться слово: „плоть—то ніщо". І тоді пр[illegible], прилетівши з небес, і знана істина возсіявши палить і нищить усі стихії, показуючи, що то все тільки одна тінь істини. А поки що тільки одна віра бачить ту *Людину*, котрої ми всі тільки тінь.

Бо віра — то око прозорливе, серце чисте, уста отверсті. Тільки вона бачить світло, що сяє во тьмі [illegible]; бачить і любить і благовіствує.

XIII.

(З твору „[illegible]“).

Пустельник жив далеко від людей. Він мав [illegible] і [illegible] у ній [illegible], а також [illegible] у сад, де жила прекрасна птиця. Він любувався тою птицею, потім почав її ловити. [illegible] і [illegible] її ніколи не міг удержати. А раз [illegible]:

— [illegible] що ти [illegible]. Добре [illegible] будеш мене ловити і тим [illegible].

От раз до того пустельника приходить приятель. [illegible] розмова.

— [illegible] що ти робиш тут у [illegible].

А пустельник каже:

— А скажи ти мені наперед, що тебе радує у світі? [illegible] від сумоти.

— Мені забави три джерела, — відповідає гість. — Перше: [illegible] добро [illegible] і [illegible]; друге: маю добре здоров'я і третє: маю добрих приятелів.

— А я, — відповів пустельник, — маю дві забави: [illegible]. [illegible] і ніколи [illegible]. А [illegible] шукаю в них [illegible] і [illegible].

— Мені твої забави, — каже гість, — видаються [illegible]. А [illegible] і [illegible] тебе веселити — зоставайся собі здоров з ними.

І пішов, зоставивши пустельника з чудернацьким його Початком.

* * *

Початок се Бог. Все сотворене родиться і щезає, отже певно щось було перед ним і щось зостається після нього, бо *ніщо* ні початком ні кінцем бути не може. Отже таким чином *Початок* і *Кінець* — се те ж, що *Бог* і *Вічність*. Нічого нема ні перед Вічністю, ні по Ній — Вона все вміщає в необмежених нідрах своїх. І не Їй щось, а Вона сама усьому початок і кінець. У Ній все так, як у колі: перша й послідня точка одна, де почалося — там і скінчилося.

Се можна помітити й на сотворенному: коли на ниві гине старе зерно, тоді з нього виростає нова зелень, отже загиття старого є родженням нового; де упадок, там і відрожения — аби все давало свідоцтво про премудру будову світу. І в кожній річі для уважного глядача можна побачити правдивий сей Початок.

Ті люди, що проникали через тьму сей Початок, у жидів називалися пророками, а також священиками. В инших місцях сі люди називалися магами, волхвами, халдеями, у греків ієреями, софами, філософами, ієрофантами і т. и. Хто определявся до тої науки, того увільняли від усяких житейських діл — і се означало посвятитися Богу. Посвятившися Богу, сі люди вже свобідно шукали і в природі і в книгах *Початку*.

* * *

Вічність можна примітити в кожній річі. Он землеміри в усій своїй роботі насамперед шукають *центр і точку*. Погляньмо ж і ми на землю і все, що на ній. От слабосильне створіння — людина — ловить медведів і слонів. Малий руль править кораблем,

а ще менший компас—показує всю путь. Дрібна искра палить місто, з маленького зерна виходить велика яблуня. Легенький шум повітря, випущеного з уст в формі слова, може смертельно уязвити, може й оживити душу. Невидна пружинка движить усім механізмом годинника. Малесенька точка в циркулю єсть жерело усіх фігур. Десятифунтова машинка підіймає стопудову вагу. Соломьяний крутіль розбиває кремінь; папірець гражданських законів держить суспільність у спокою, слабого здоровья государь управляє народами. Все те по плоті нічого, але по скритому в собі естеству—сила. „Дух животворить". Отой дивний Початок і єсть в немочи сила, в тісноти необмежність, в дрібному величність. Починаючи кінчає, а кінчаючи починає; [illegible] погубляє, не гублячи родить, [illegible] противне. „Погибель одної річи родить другу".

XIV.

(З твору „[illegible] Лотова [illegible] про [illegible]").

Сказано—„памьятай послідняя твоя", тоб-то те, що йде за ділами твоїми. А що ж таке послідне, як не кінець і вічність? Все наше щезає і на місце нашої тіней стає вічність. О, вічносте! Ти єдине світло наше і память. Безславен єсть судія, що тебе забуде. Безпамятен і бездушен, хто тебе не згадує. Біблія—се ж путь вічности. Але приступаючи до її читання треба випустити усе світове. Коли йти в море духовне—то що брати світову грязь?

Августин каже, що не тільки в світських справах, але [illegible] слово [illegible] діяволові сіти; отже треба з великою осторогою зачинати читання, щоби не вплутатися з [illegible] лукавє, як то сказано про Юду: „разом з хлібом

увійшов у нього сатана". Багатьох іскушає бруд Лотового пянства; багатьох розтліває Давидового прелюбодійства, а в старости його огонь дух діволожства. Не менше отрути і в повістях про сина його. Читаємо про заздрість Ілії — і гостримо ножик на ближнього. Чуємо про хворобу Єзекійї й дрогуємо страх смертний та наше суєвірство. Богацтво Іова робить нас жадними, благородність Авраамова гордими. Воскресення Лазаря, прозрівання сліпих, оздоровлення біснуватих — се вже зовсім робить нас плотомудрствуючими. Само зерно Боже, саме слово *Віра* соблазняє нас, бо ми починаємо уповати на плоть і кров святих, надіємося на тіні і платну, обожаємо ладан, свічку, живемося на обрядах, церемонії та обрядах, забуваючи, що окрім Бога нема нічого благого, а всяка видимість є тінь і мечта. Коротко сказавши — уся Біблія повна пропастей і соблазнів, і весь шлях її єрихонський повітряними обсажений розбійниками. Біблія — се жидівський Сфінкс, і то про неї написано: „яко лев, рикаючи, ходить і шукає кого проковтнути". Щасти тому, кому удалося роздерти сього лева і в пащі його знайти ніжне, в гіркім солодке, в лютости милость, в отруті їжу, в буйстві смак, в смерти життя, в безчестю славу. Але не кожний може бути Самсоном.

Дуже треба пам'ятати раду сина Сірахового: „Багато людей померло від переситення". Отже треба старатися слушати в міру, не переступати питунка думок наших. Здоровий і чистий шлунок вдовольняється малим, а зіпсована горлянка без міри й смаку жере. Отого ж то Бог і не велить ситити скотини не жвачної. Багато жерти, а мало жувати — погано. Отже хто читає багато різномисленних книжок, той не буде благоуханним. Як що наш вік чи наш край має менше мудрих мужів, ніж по других віках та сторонах, то свому виною може

блукання по безчисленних та різнородних книгах, без міри, без розбору, без пристані. Хворому хочеться і того й того, а здоровий одним чим ситий. З'їж одно що із стяжок — і досить. Нема нічого вреднішого, як ріжне та ще й без міри. Пітагор, розжувавши один трикутник, скільки втішився. Давид, роскусивши одну стіжку завітну, скільки просвітився — аж скаче від радости. Отже розжуй і ти один пречудний вірш — і відкриється тобі вхід і вихід до багатьох [illegible] Божественного лабіринту.

— —

Лежиш тільки не всякий час — а власне треба, щоби з твоєї купи тління блиснув діамант, щоби від [illegible] твоєї гори [illegible] і прекрасні [illegible]. Щоби на болоті й грязі твого труда виросла трава, яка для чесних по роду божественного; щоб [illegible] й дубові кряжі та благовонні брості вийшли з твоєї плоті. Оце й значить — другий раз родитися, тоб-то знайти в собі те, про що ти раніше тільки чув пусто, без усякого смаку, а на смак воно тобі не смакувало; що ти не хотів його, не думав о тім, а як що й думав, то думка твоя похожа була на беззубу дитину, яка вертить у роті найкращий оріх із соломонового саду, але вгризти не може. І тільки той, кому прийшов час роскусити самого себе — знайде в собі негаданно золото. Тоді серце робиться [illegible], а плоть — [illegible].

Отже [illegible] — се і єсть друге родження. Інше буває не інші як соломонська людина з плоті і крові, наче [illegible] з бронзи та грязі творіться, [illegible], [illegible], стоїть, ходить, сидить, [illegible] і [illegible] має, ворушиться і [illegible] як [illegible], [illegible] як [illegible], [illegible] як кріт, [illegible] як сокіл, гордиться як безумний, [illegible] як місяць, [illegible] як

біс, паучиться як павутиння, голоден як пес, жадний як водна хвороба, лукавий як змій, ласкавий як крокодиль, постійний як море, вірний як вітер, надежний як криса, розсипчивий як порох, щезає як сон. Се ложний чоловік, сінь, тьма, пар, тлін, сон. Отже коли ж буває сотворення людини? Тоді як наступає друге рождення. Плотська людина обмежена тіснотою, а духовна — вільна. І в висоту і в глибину і в широту літає свобідно. Не перешкожають їй ні гори, ні ріки, ні моря, ні пустині. Бачить віддалене, прозирає сокровенне, заглядає в минуле, проникає будуче, шествує по звилах океанів, проходить двері до ув'язнених. Очі його голубині, крила орлі, оленяча прозорливість, левина сміливість, горличчина вірність, пеларгова единність, агнцева незлобність, соколина швидкість, журавлина бодрість. Тіло його — адамант, смарагд, сапфір, аспис, тарсис, кришталь і антракс. Над головою його літає єдиниця птиць Божих: дух страху, дух віри, дух надії, дух милосердя, дух поради, дух прозріння, дух чистосердности.

Коли в Божих книгах читаєш про пияцтво, наложничество, кровозмішування, амури й таке инше — не прогайсь часу на содомських сих вулицях, але минай їх не задумуючись, не стоячи на шляху грішних. Пійди ж не на сі вулиці, а тільки сими вулицями веди тебе к горнім странам, в край чистоти й вічности. Біблії нема в твоїй плоті — вона вся у Вишнім Бозі. Біблія — се храм слави Вічного, а не пристановище тлінної плоти. По що ж ти в дубову, в покої, в чертоги, в святилищі й обителі Його пускаєш смиття з плоскої твоєї хати? По що сунешся із смородом во град Вишнього? Очистися! Розбуй чоботи твої з ноги, обмий руки й ноги, зостав усе твоє тлінне і вертай до Божественного.

І от до свого переходу Біблія тобі есть міст і сходи. Там тобі дається нетлінне замісць тлінного. Побачиш, чого око твоє не бачило й що на серце твої не всходило.

XV.

(З твору „Боротьба Варсави з бісом")

Варсава. Обіцяю й собі не слухати нічого окрім премудрости, яка знаходиться в євангелії та в священних образах біблейського Єрусалима. І від того часу [illegible] з нашого світа плоть і диявола з усіма їх радами. Священним [illegible] моє святитель-[illegible] на собі [illegible] щоби я [illegible] обмив [illegible] дух і [illegible] Своєму. І в сій тайні [illegible] образується поле Премудрости, [illegible] в Біблії [illegible]. А инакше хоч ти й обмитий чи охрещений, а коли ти не розумієш тайни і [illegible] пити [illegible] мирських рад, то ти [illegible] чужий до царствію Божому, бо ти тільки водою хрестився, а не духом.

Хто хоче блаженно у світі прожити,
Нехай зоставить усі мирські ради;
Мир є річ переворотна. Він іде на руках,
[illegible] лицем на землю, а догори ногами.
Коли сліпий сліпого веде за собою,
То обидва упадуть в рів.

[illegible]. Тісні ворота [illegible] до царства небесного і через [illegible] бачимо мало входящих.

[illegible]. Бо всі ідуть. Їдуть з гуркітним колесницею, з [illegible] биків, шумом коней і конюхів, [illegible], з обильними грошима, зі смородом плоті й крові, в [illegible] одежі, в безпутних чоботях, з неприкритою головою і без жезла, неопоясані, з немитими руками й ногами.

[illegible]. Які колесниці? Які коні? Хіба ж таки всяк їздить на колесницях фараонських?

Варсава. Всяк. Бо воля його—колесниця його. Хто полюбив волю свою, той ворогом став Божій волі і не може увійти до царства небесного. Що носить і бісить вас, як не перемінчиві колеса волі вашої, як не буйні крила вітряних похотей ваших? Возлюбили ви волю свою й сіли на ній, як на колесниці; шукаєте її [illegible], але не знаходите й кажете тоді: „ой, як трудно попасти в царство Боже". Воля ваша—се й єсть узи для вас. І [illegible] й лев поглотивший, і пекло, і вогонь, і черв'як, і плач, і скрежет. І не вийдете звідси, доки не розірвете пут і не скинете ярма волі вашої.

Даймон. А хто ж у тім винен? Той, хто дав ту волю чоловікові.

Варсава. О, злобо! Не клевещи на Премудрість. Не одну, а дві волі тобі дано. Але ви возлюбили свою волю вище Божої та й блукаєте вічно шляхом грішних.

. . . .

Варсава. Що легше—красти чи не красти? А от весь світ повний татей і розбійників. Чи так уже потрібна й многоцінна річ дім та гарна одежа? А от увесь світ потряс у тім суєтнім любодіянню очей. Що може бути удобніше як хліб і вода? А от увесь світ обтяжився чревоугодієм, і черево стало богом світу, тоді як воно пуп пекла, [illegible], ключ і джерело, що виктидає з безодні сердечної усяку скверну, блевотину й нечистих [illegible]. Заздрість, грабіж, [illegible], крадіжка, убійство, хула, клевета, лицемірство, лихоімство, любоплоття, студодіяння, суєвірство—ото є правдивий потоп Ноїв, що подавляє голову світові. А от увесь світ тоє радується творити і успіхом [illegible] своїх і мудрість, і славу, і благородність, і солодкість, і блаженство оцінює. Не правильно ти судив, але правильно сказав, що трудність шляху Божого виною гріха. Але

що ж коли світ від усього серця свого возлюбив пекельну дочку, оту трудність і гіркість, а Божу благодать возненавидів, хоч вона й каже: „Прийдіть до мене — і я заспокою вас"; „скільки разів хотів я зібрати вас, дітей своїх — а ви не сходилися"; „ходите в полум'ї вогню вашого за те, що самі собі його розпалили"; „покарає тебе відступлення твоє й злість твоя". У біді світу винен не Бог, бо він отверзає двері й обійми батьківські, але виною в тім сам світ із волею своєю.

Будь — ви усе пекло,
Хоч ти побудеш і все завоюєш,
Цвіт і рід цілим шануймо,
Кланялись усім і в радощах.
Але хто хоче дізнати самий світ-
Той зламить усе пекло.

От це не брешуть ці поети старі. Не вони гинуть в пекельному числі спасенних, а воля. Ах, проклята воле! Ой тільки ти, як лев з огради своєї, перегороджуєш світові шлях до блаженного кінця життя.

Лонгин. А хто ж се може угорувати шлях до того блаженного кінця?

Варнава. Усякий, хто захоче. А хоче той, хто возлюбив Бога. Се його любов нищить стару, котра полюбивши переходить у нову волю і в нове серце.

XVI.

(З твору „Потоп зміїн").

Двоє прийшли до храму Соломонового: один сліпий, а другий зрячий. Сліпий водив очима то туди то сюди, але нічого не бачив. А зрячий, бачучи храму, дивувався, що живопись представляла людей, звірів, птиць, гори, ріки, ліси, поля, квітки, сонце, зорі й дорогоцінне каміння, безліч разів, а особ-

живо дивлючися на семилямпадний свічник та сінь херувимів.

— Не бачу я нічого гарного в сім храмі,— сказав сліпий.

— Бідний ти...—сказав зрящий.—Піди до дому та викопай зіниці твої, зариті у футрі твоїм, й принеси їх сюди. Тоді обновиться перед тобою сей храм і почуєш солодке блаженство.

Що тут таке оті пришельці в храмі?

Всі ми пришельці у сім світі, в прекраснім храмі премудрого Бога. Є три світа. Перший—се вселенна, де живе усе рожденне. Другий—мікрокосм, тоб-то людина. І третій—символічний, тоб-то Біблія. Сонце є оком кождому з тих світів, а Бог є сонцем.

А що означає—викопати зариті у футрі зіниці?

Се значить пізнати самого себе, прозріти сокриту в тобі самім вічність, тоб-то наче искру в попілі своєму знайти.

* * *

Добрий живописець намалював на стіні оленя й павича. Маленький син живописця дуже веселився тими картинами, та й старший син дивився з задоволенням. Згодом живописець стер фарби, і не стало ні оленя ні павича. Маленький хлопчик від того плакав безутішно, а старший сміявся. Де причина сміху й плачу?

Краса—се тільки зовнішність, а сила рисунку є самім художником. На стіні ті образи погибли, але в душі художника вони не погибнуть. Старший син се розумів, тому він сміявся; а маленький не розумів і тому плакав.

Отак і усі ті три світи складаються кождий з двох річей—матерії й форми. Грецький філософ Плятон називає сі форми *ідеями*, тоб-то наче видінними, видами, образами. Оці ідеї й суть первісні

світи нерукотворенні, таємні верьовки, що держуть переходящу матерію. І у вселенній і в людині зовнішній вид дає знати про скриті під ним форми чи то вічні образи; так же само і в символічнім біблійнім світі є материя й єсть Божа суть.

Змій і там шепоче своє. От він каже: „на початок Бог создав небо і землю"—але як же се розуміти? Доки стоїть яблуня, доти маємо й тінь її. А що таке тінь? Се місце, від сонця яблунею заступлене. Але дерево вічности завжди зелене, і тінь його ні часом ні місцем не обмежена. І наш світ і всі наші незчисленні світи—се ж тільки тінь Божа. Вона не стоїть постійно, а переходить в ріжні форми, але ніколи від свого живого дерева не відділяється. Давно вже розумні люди сказали: „матерія вічна", тоб-то всі місця і всі часи наповняла. Тільки дитячий розум може сказати, що або був або буде такий час, що не буде світа. Ся дитиняча думка в кінці X-го по Христі віку так перелякала людей, що всі ждали кінця світу, як мореходець гибелі корабля. Тільки уявіть собі стан душі тодішніх християн, скаламучених змієм! Та аж потім усе виявилося, аж коли всі язичники достойно і праведно християнське біснування висміяли та й тепер висміюють.

І от як бреше Змій на самих дверях, так бреше він і далі. „Нехай стане світло", каже. Але звідки ж воно візьметься, коли всі небесні світила появилися тільки в четвертий день? І от так Змій іде через усю седмицю, наче б то він був свідком того чудотворного театру і наче б то страх як треба знати, що попереду появилося — цвіток чи гриб. А наприкінці усю ту фабрику печатає Змій грубим королевським: „а в день сьомий спочивав від усіх трудів своїх". Наче б то заморився й нічого більше создати не міг. А коли б се не перешкодило, то мабуть би були у нас тепер і безхвості льви, кри-

латі черепахи та кобили, хвостаті зайці, шуті воли, голосисті деркачі, мягкі пухові їжаки, чотироочні та чотировушні судії, правдолюбні ябедники й клеветники, премудрі, сказавши по-німецьки, шпіц-бубн, а по-українськи розумні дурні і всякі інші чудовища та дивогляди. А за ними услід повзло би ще, сказавши по-латині, і perpetuum mobile (вічний двигатель) і фільософський камінь, що всю грязь европейську обертає у золото. А тепер, он бач, все засіло в Божій безодні.

„Насадив, каже, Бог сад во Едемі на сході". Виходить — насадив сад у саду, бо Едем — се по-жидівському сад. І звідки ж на сей сад східний дивитися, коли він усе був на сході? Або — „пізна, каже, Каїн жінку свою". А сам забув, що по його ж словах у всім світі було тільки четверо душ людей. Звідки ж Каїн узяв собі жінку окрім рідньої матері?

І наговорить тобі сей Змій далі, що й Бог сам ридає, сердиться, спить, кається. Потім наговорить, що люди стають соляними стовпами, возносяться до планет, їздять колясками і по морю й по воздуху; і що сонце наче карета зупиняється та назад подається, і залізо плаває, ріки течуть назад, від голосу труб валяться стіни міста, гори скачуть мов барани, ріки плещуть руками, діброви й поля радіють, вовки з вівцями дружать, воли зі львами пасуться, хлопчики з аспідами граються, мертві кості встають, з яблунь падають небесні світила, а з хмар крупчата каша з перепелицями, а води робиться вино, а німі, того вина напившися, починають говорити, чудово співають і т. и. і т. и. Чи не видно ж, що Змій по брехні повзає, брехню їсть і брехнею ригає? „Не смійте їсти всякого тука і всякої крови" — і тут же, забувши сказане, говорить „нагодував їх від тука", або „пийте усі, бо то кров моя". А яка ж уже то брехня — сказати про чоловіка: „усе покорив єси під нозі його" — а скільки

ж то, окрім звірів та гадів, тисяч дрібненьких, літаючих та повзаючих сотворінь смокчуть кров людську й поїдають тяжку працю рук його? А отї усі незчисленні вішня позбавлені мученики, що пролетилися від Змія й видовбали собі соблазняюче око, вирізали для Царства Небесного собі ядра, скопилися або в великім числі палили самих себе? Такі [illegible] зовуть вірою, а Змій суевірством. І поглянь же тепер на весь той земний клубок і на весь той рідний рід людський! Яким потопом тяжких єресей, раскольів, суевірства, змієвірства й різновірства хвилюється, обурюється, потопляється! І несе той потоп не [illegible] нам весь давній але невсипна Змієва пасть його відригнула.

Що ж робити з тим Змієм?

Поставити праведний суд над ним і точно пізнати суть діла його. Тоді й мала дитина ним володітиме.

А як же се зробити?

А тільки підняти його з землі, бо він тільки тоді вредний, коли повзає по землі.

А хто ж його підійме? А, підпнявши, де його дівати? На шию його хіба собі повісити чи що?

І гори пересуває і Змія підіймає хто? *Віра.* Але перше ніж підіймати Змієве серце — підійми своє власне до вічности, а тоді Змій і сам підійметься та й повисне на дереві. Ми повзаємо по землі як діти, а за нами й Змій повзе. Коли ми підіймемося, то й Він з нечестивого стане блаженним, з повзучого вознесенним, з ядовитого спасенним, з мертвого живим.

* * *

Але судити Змія не треба спішити. Бо хто знищив незлічених отих страдальців? Суд наглий. Хто во вся віки й половіни наводить на вселенну різних бід потоп? Суд наглий. Хто оту спасенну від

потопу піраміду столпотворенням завершити перешкодив? Мови помішав хто? Суд наглий. Хто, нарешті, найсолодший Богу музикальний орган — Біблію поганоголосою й безсогласною сотворив і розстроїв? Хто навчив сю Єву співати пісні не Богу Іаковлевому, а бездушному идолові Деірському, світу сьому? Суд скорий.

Отого ж то й Адама вигнано з раю з його розстроєною псалтирею та поганенькими гуслями. Ей, душе! Бігай суда наглого. Чи знаєш що таке Біблія? Се древній Сфінкс, Лев-Діва. Оце вона ходить вселенною, шукаючи, яко лев, кого би проглинути, а ти дрімаєш та граєшся. А чи розумієш, що оце тебе чекає й зустрічає? Або преблаженна побіда або цілковита біда. Коли розрішиш загадку Сфінкса — дістанеш вишній град Девір, град премудрости, град дорогоцінно-камінний, єдиний возлюблений Давидові град оний. І се тобі спокій і милость во вся дні життя твого. Се і діва і жона твоя, що яко лоза виноградна буде родити тобі сини сіонські та дочки єрусалимські не від крови, а від Бога. Коли ж, по Самсонівському, лева отого не роздереш — о, тоді замісць солодкого сота стрінуть тебе песячі мухи, що гноять солодкість елея, стрінуть шершні й усяка гіркість.

Роздери ж Лева, душе моя! Бо як ні, то він роздере тебе. Кожне слово в Біблії пробите гвіздком, кожний голос її — рик львиний. Бачучи в Біблії землю й тьму, будеш вкушати яд. Роскусюй же та шукай у шкаралющі зерно вічности. Все тлінь і неправда, окрім одної вічности. Вона тільки єсть істина Божа. Все жуй, переварюй, роби з усього центр і кінець біблійний.

* * *

Після побіди Аморейської піднялися сини Ізраїля проти заходу. Немило стало то цареві Валаку. „От, каже, якісь-то нові та дивні люди вийшли з Єгипту і, по горах розливаючися, вище гір піднялися". І посилає послів до чародійника Валаама, аби той знищив тих людей.

Прийшли посли, об'явили цареву волю. „Добре, сказав Валаам. —Переночуйте ж у мене".

Он бачиш, друже, чому ангел не велить тобі тут шукати. Бо в сім гнізді ночують вороги роду Божого.

Або от. Прийшло до Мойсея коліно Рувімове та Гадове. І просять, аби він не переводив їх на той бік Йордану. „Бо по сей бік, кажуть, дуже гарна для скотини земля, а ми ж товаром займаємося". А Мойсей на них закричав:

— То всі браття ваші підуть битися й тільки ви тут зостанетеся? Та ще й других перемовляєте, щоб не йшли на землю, котру їм сам Господь дає?

І Господь так розсердився на тих людей, що прирік їм не бачити землі обітної, окрім Халевата Ісуса.

Тож, друже, послухай Мойсея і не шукай в поганській тлінности возлюбленної людини, істинного мужа, друга, брата й приятеля твого. Шукай його там, по той бік Йордана і не сьогодня. Бо иноколи вийде, що читав ти пророків, шукав *Людини*, а попав на мертвяка й сам з ним пропав. Бо шукав ти між посланниками царя Валака, на сідалищі губителів та чародіїв їх, що все в плоть і кров обертають.

Нема тут *Людини!* Нема й в царстві мертвяків! Вона завжди жива і шукати її треба в царстві живих. Авраам, кинувши все тутешнє, знайшов *істинну Людину* на горі, а у Авраама добрі очи були. Ту ж *Людину* й Каїн бачив, „стоящу й не падающу й вічно перед лицем Господа перебуваючу".

Геть же! Йди геть,
Сумна ніч!
Сонце сходить,
Світло приводить!
Світло приводить,
Радість родить.
Геть іди! Геть,
Ніч потопу!

БАЙКИ ХАРЬКІВСЬКІ.

БАЙКА 3.

ЖАЙВОРОНКИ.

Давно-давно, ще тоді як черепахи у орлів літати вчилися, одна черепаха теж собі полетіла та й гупнулася з великим тріскотом об камінь. А недалечко від того місця сидів молоденький жайворонок. Почувши отой гуркіт, жайвороня перелякалося і, тріпочучи, полетіло до свого батька.

— Ой, татусю! Мабуть коло тої гори сів орел, про котрого ти міні говорив, що то птиця всіх страшніша й сильніша.

— А по чому ж ти догадуєшся, синку?

Ой, татусю... Як він сідав, то я такої швидкости, шуму й грому ще ніколи не бачив і не чув.

— Дитино, дитино — зелененький ще, бачу, у тебе розум. Знай та й завжде собі ту пісеньку співай: не той орел, що високо літає, а той, що легко сідає.

Сила. Багато є таких людей, що гарні діла зачинають, а кінцю до того в них нема, тому і кінець поганий буває. А печать усякому ділу є не тільки добрий намір, а й кінець.

БАЙКА 6.

КОЛЕСА У ГОДИННИКУ.

Одно колесо питалося другого:

— Чому ти вертишся не туди, куди ми, а зовсім у инший бік?

— Мене так майстер зробив. Але ж бо я хоч і кручуся в инший бік, та сим же я не тільки не перешкоджаю, а ще й помагаю цьому годиннику іти за сонцем.

Сила. Рiжне вдача у людей, то й шляхи життя рiжнi. А смисл усім один — чесність, спокій і любов.

БАЙКА 7.

ОРЕЛ І СОРОКА.

Сорока орлові говорила:

— І як тобі оте не набридне крутитися отак у висотах небесних то туди то сюди?

— Ет! Як би не нужда, то я б і ніколи на землю не спускався, — сказав орел.

— Ну, а я й так ніколи далеко від міста не відлітала, хоч би й орлом була.

— Та й я так робив би, коли б був сорокою.

Сила. Хто родився на те, щоб знатися з вічністю, тому миліше жити в полях, гаях та садках, ніж по містах.

БАЙКА 10.

ДВІ КУРКИ.

Дика курка якось зустрілася з домашньою.

— І як ти, сестрице, можеш ото у лісі жити? — питалася домашня.

— Та що ж? Так як і уся инша птиця лісна. Той же Бог і мене годує, що дає їжу стаду диких голубів.

— Еге ж бо! Але голуби ж літають добре.

— То що ж з того? І я по тому ж повітрю літаю і дякую Богові за крила, що він міні дав.

— Ну, оцьому вже, сестричко, я ніяк не повірю, щоб курка та могла літати. Я по собі знаю, бо ой ледве-ледве можу до отого хліва долетіти.

— Може... Але треба ж памьятати, що ви, голубонько, з маленькости, як тільки народилися, звикли по дворах смітя розгрібати, а я ж у літанню що-дня вправляюся.

Сила. Багато є таких людей, що не вірять тому, чого самі не вміють зробити. Виходить, що хоч практика без сродности ні до чого, але ж бо й сродність укріпляється трудолюбністю. Що за користь—знати як робиться те чи инше діло, коли ти сам до нього не звик? Довідатися нетрудно, а трудно навикнути. Привичка не в знанню живе, а в роботі. Знання без роботи ні до чого, а робота без природности: от у чім ріжниться „Знання“ й „Наука“.

БАЙКА 12.

БРУСОК І НОЖИК.

Говорив раз ножик брускові:

— Жаль, що ти, братіку, не з нашої кумпанії, не ножик.

А брусок каже:

— Та може як би я не вмів гострити, то й пішов би за твоєю радою, але тепер тим-то й добре вам зі мною, що я не хочу бути серед вас. Мабуть, ставши ножем, я ніколи стільки сам не перерізав би, скільки переріжуть усі ті ножі й мечі, що я за своє життя поперегострю. А тепер такі часи, що на бруски скупо.

Сила. Бувають і такі люди, що самі не йдуть у військову службу і не женяться, аби лекше дру-

тих привести до розумної чесности, без котрої усяка должность ніщо.

БАЙКА 21.

ЗОЗУЛЯ Й НОСИК.

Зозуля підлетіла до чорного дроздика та й каже:

— Що ти тут ото робиш?

— Та співаю, як бачиш.

— Співаєш? І тобі не скучно? Я й сама співаю, та ще, мабуть, і краще від тебе, а все ж мині скучно.

— Та бо ти, зозуле, тільки те й робиш, що, підкинувши яйця свої у чуже гніздо, літаєш з місця на місце, співаєш, їси та пьєш. А я сам годую, стережу й учу дітей своїх, а труд свій облекшую піснею.

Сила. Багато людей, як ота зозуля, тільки співають, пьють та їдять. Само собою, що їм без діла більше скучно, ніж тим, що працюють. Співати та пити—се і діло і не діло, а в усякім разі головного нашого діла то тільки хвостик. А хто на те їсть, пье й співає, щоб краще після спочивку узятися за роботу, тому скуку прогнати легко; він що-дня і в ділі й без діла. Ото про нього й приказка: добрій людині що-дня свято. Наша робота — се джерело нашої й радости. А кого робота не веселить, то той, значить, до своєї должности не має природи, не друг він її щирий, бо щось коло неї ще любить. Але нема наисолодшої річи, як спільна нам усім робота—шукання царства Божого. Се єсть слави, світло й сіль усякої иншої роботи. Сама найвища должность без страху Божого буде мертвою, хоча чоловік навіть і сродність до неї має. Страх Господень возвеселяє серце. Як тільки почне серце підіймати свою думку до Господа—оживає.

а біс скуки й суму, як курява від вітру, розлітається. До яких инших річей то ми й не родилися, але до сеї родилася усяка добра людина. Щастя тому, хто свою власну роботу з'єднав із сею усім спільною. Оце буде істинне життя. Тоді можна зрозуміти й слова Сократа: „де-хто живе, аби їсти й пити, а я їм і пью по те, аби жити“.

БАЙКА 24.

КРІТ ТА ЛІНКС.

У казці говориться, що є такий звір „лінкс“, що ніби може бачити на кілька аршин у землі. Так от сей звір, побачивши крота, почав насміхатися:

— Бідне ти створіння! Та коли б ти міг хоч на соту долю так бачити як я, то би міг заглянути аж у саму середину землі.

— Перестань хвалитися, — сказав кріт. — Зір у тебе, правда, гострий, але розум дуже сліпий. Коли тобі й дано, чого я не маю, то таки ж і з мене є, чого в тебе нема. Думаючи про гострий свій зір, не забувай і гострого мого слуху. Вічна правда блаженної природи нікого не обижає: у своїй нерівности вона дає усім рівність і гостротою мого слуху замінила міні очі.

Сила. Глупота в богацтві гордиться й дметься, а в бідности осідає й приходить в одчай: отже в обох станах вона нещасна: там казиться як у горячці, а тут із ніг валиться як стерво. А се від того, що ми не шукаємо царства Божого і правди Його, а думаємо, що у світі все робиться навмаху, як у беззаконнім царстві. Але як тільки роскриєш очі, то побачиш, що усе робиться по самій точній правді й рівности. Коли богацтво дає те, чого не дає бідність, то і в бідности відшукаєш те, чого нема в богацтві. У котрій землі меньше родиться овочів, там у нагороду маємо здоровий воздух.

Де бачимо менше клюкви й чорники, там менше роспросторилася й скорбутна хвороба. Менше лікарів—менше хвороб, менше золота—менше потреб, менше наук—менше дурнів, менше прав—менше безправности, менше зброї—менше війни, менше поварів—менше зіпсутого смаку, менше нечести—менше страху, менше приємностей—менше жалю, менше слави—менше безславности, менше приятелів—менше ворогів, менше [illegible]—менше пристрастей. Вік і вік, земля й земля, нарід і нарід, місто й село, молодість і старість, хвороба й здоров'я, смерть і життя, ніч і день, зіма й літо і все остатнє має свої добрі сторони. Але сліпа [illegible] й глупе невір'я того не розуміє і саме погане в усім бачить, як та свиня, що висмоктує тільки погану траву. Отже тому дурнота один вік хвалить над другий, один нарід ставить вище другого, завжди невдоволена із свого стану, із свого краю, сродности, долі, не тішить її ні здоров'я ні хвороба, ні смерть ні життя, ні старість ні молодість, ні літо ні зима, ні ніч ні день; при удачі злітає до небес, при неудачі падає в безодню; позбавлена вона і світла й духа віри, а також солодкого спокою, і палиться на вогнику своїх журб повсякчасно, отже цілком на ній збувається слово: „Невіруючий—уже осуджен єсть". А між тим—усе на світі благо, окрім спротиву на царство Боже й правди Його, окрім болю душі й мук незадоволення: оце одно є зло.

БАЙКА 25.

ЛЕВ і МАЛПИ.

Лев, кажуть, спить навзнак і у сні, кажуть, зовсім подібний до мертвого. Так от раз малпи, побачивши сплячого лева й думаючи, що він умер, почали скакати коло нього, забувши страх і пошану до свого царя.

Але от лев прокинувся. Малпи в страсі розбіглися пріч в усі боки. А старша з них і каже, трохи передихавши з переполоху:

— Таки лев левом і був і есть і буде.

Сила. Лев—се Біблія, котру не признають і лають де-які людці. Вони думають, що вона вже мертва й про мертвоту говорить, але не розуміють, що в тлінних її образах криється вічне життя.

БАЙКА 26.

ЩУКА Й РАК.

Щука, побачивши щось смачненьке, кинулася й проковтнула, але зразу ж почула, що в тім є гачок з вудки. Зірвалася, правда, але зразу де й ділася її веселість. Рак здалеку се бачив та й пита—:

— Чого се ви, пані, сьогодня щось не веселі?

— Та не знаю, брат... Щось мені скучно трошки. Оце думаю для приятности проплисти собі з Кременчука в Дунай. Прискучив щось мені Дніпро.

— А я знаю скуки вашої причину,— підсміхаючися сказав рак.—Ви проковтнули вудку і тепер вам уже не пособить ні бистрий Дунай, ні плодоносний Ніль, ні навіть золоті крила.

Сила. Рак говорить правду. Без Бога і за морем погано, а мудрій людині всюда і завжди добре. Вона не кладе на одній місці, а в середині самої себе те добро носить, і воно світить їй сонцем в усі часи і буває сокровищем на всіх місцях. Не людину місце, а людина місце освящає. Страх Божий—се жерело мудрости й радости й довголенствія. А невірство—се приманка, що криє в собі найгіршу отруту. Нелегко сю отруту примітити, та нелегко зрозуміти й беззаконіє. Його зрозуміє тільки той, хто має страх Божий. Беззаконіє—се й єсть для нас вудка, солодка приманка на душу. Як що честолюбність тебе тягне до гріха—то оце

воно й єсть ота приманка. Пристрасть плотська пліннила? І оце ти проковтнув вудку. За сріблом погнався і впав у неправду? І тут вудка. Чи заздрість, чи помста, чи гнів, чи одчай уступив у твою душу — все те вудка. Чи безбожність вселилася в серці твоїм — ото ж піймавсь ти на вудку, що про неї Ісаія каже: *„нема нам радування нечестивому, бо тільки безумний може сказати — нема Бога"*. Ворогуєш ти з Богом? Пожер ти вудку, про яку Мойсей каже: *„проклятий ти й у місті, проклятий ти і на полі"*. І тоді — де сховаєшся? Яке місце розвеселить тебе? Який прибуток порадує серце? І в душі твоїй і в серці всюди і завжди будеш носити нещастя.

БАЙКА 27.

ПЧОЛА Й ШЕРШЕНЬ.

Скажи мені, пчоло, чого ти така дурна? Ти ж знаєш, що труд твій не стільки тобі, скільки людям приносить користь, а тобі так тільки вредить і замісь нагороди часто приносить смерть. А ти все ж таки не перестаєш збірати мед. І багато у вас голів, але всі без мозку.

— Як я бачу, великий з тебе дурень, пане совітнику, — відповіла пчола. — Їсти люблять мед усі: і медвідь їсть, та й ваша братія, шершні, теж лукаво медок дістають. І ми могли би мед красти, як би любили тільки їсти його. Але для нас більша радість збірати мед, а не їсти. Ми до сього родилися і ми того не перестанемо робити, поки не вмремо. Бо без роботи і в самім меду купатися для нас чиста смерть.

Сила. Шершень — се чоловік, що живе чужим коштом і родиться тільки по те, щоби їсти, пити і т. и. А пчола — се мудра людина, що в своїм сроднім ділі трудиться. Шершні люблять говорити:

„і по що він ото й навуки проходив, коли однаково нічого не має? Як нічого не мати, то й учитись нетреба“. Але вони не розуміють, що сродна праця — се найсолодша у світі річ. Подивіться на природу — як у ній? Спитайте вашого вижли (борзого пса) коли йому найвеселіше? Він вам скаже: „коли я гоню зайця“. Подивіться на кота, що сидить перед вами — коли він найвеселіший? Коли цілу ніч бродить або сидить коло нори, хоча, упіймавши, може й не їсти тої миші. Замкни пчолу в клітку з самого меду — чи не вмре вона з туги по цвітоносних лугах, де могла би вільно літати? Горе плавати в багацтві і смертно мучитися без сродної роботи. Мука єсть бідити думками, а більш думками злими без сродної праці. За те радісно єсть жити по природі своїй: тоді солодким є й труд тілесний і терпіння тіла. Але ж треба роскусити, що то значить жити по природі своїй. Се не закон скотських членів та похоті нашої, а се блаженне істнування в сродній собі части. Се те істнування, про котре древній Епікур сказав: „*дякуймо блаженній природі за те, що потрібне зробила нетяжким, а тяжке непотрібним*“.

БАЙКА 28.

ОЛЕНИЦЯ Й КАБАН.

Олениця, побачивши кабана, привіталася.

— Добридень, пане кабанчику! Дуже мині мило, що...

Але кабан перервав ту мову.

— А що се ти, негіднице, така нетречна, що називаєш мене кабаном? Хіба ти не знаєш, що я вже пожалуваний у барони і маю такий патент, що рід мій виходить із самих благородних бобрів? І хіба ти не бачиш, що замісць опанчі я для пишности ношу при публиці зідрану з вівці шкуру?

— Прошу простити, ваше благородіє,— сказала олениця,— я ж не знала. Ми люди прості й судимо не по одежі та по словах, а по ділах. Ви ж таки, неврічком, так само як і раніше риєте землю та ломите плоти. Дай, Господи, вам і конем стати.

Сила. Неможна досить надивуватися отим дурням, що потоптали чесноті і безцінний бісер добродітелі за одне тільки те, щоби продертися в чин з усіх боків непідходящий. І який то би змій до було наплести, що одяг і одежа змінить їх, а не чесне життя? Ото вже направду граки, що вбралися у чужі пір'я. Суспільність із таких людей подібна до корабля, на котрім їдуть повбірані в людську одежу мавпи, але ні одної правдивої корабельні не має. І хто має просвітлене око — скільки ж то він бачить сих ослів, одягнених у чужу шкуру! А по що одягли нас? Щоб лукаве проживати людей безпомічно й пролазувати крізь плоти громадянських законів. І цікаво, що ніхто з достойних члена не сердиться так на яку негречність, як отсі мавпи та осли з кебеняками. Древня грецька поговірка пиличить: мавпа буде мавпою хоч і в золото її вбери. Згадує й Соломон про свиню з золотим кільцем у ніздрях (Притчі, гл. 11, ст. 22). Та і в нас на Вкраїні є пословиця: похожий, як свиня на коня.

ВІЛЬНА ПЕРЕДАЧА ВІРШІВ СКОВОРОДИ.

(З книги «Сад божественних співів, що вийшов із зерен Святого Письма»).

ПІСНЯ ПЕРША

(на текст „блаженні непорочні, що йдуть своїм шляхом у законі Господньому").

Бояться люди зійти гнити в домовину,
Щоб не попасти туди
Де горить вогонь неугасимий.
А того й не розуміють, що смерть є свято.
Вона кінчить зло нашого життя.
Лиху війну завершає покоєм
    О, смерть така свята!

Не боїться совість чиста навіть перунів огнистих;
Таку людину тоді не палить пекельний вогонь,
Життя йому здається райським,
Бо то гріх смерть родить,
А такої смерти кінець—пекло.
    О, смерть така люта!

Блажен той, хто з пелюшок посвятив себе Христу,
День і ніч мислить по Його слову,
Узяв труд благий і вагу легку
І до того навик—
    О, така доля свята!

Хто скоштував тої солодости,
Той вовіки не впаде в мирське іскушеніє;
В наготі й бідах він не заскучає,
Не боятиметься ні огня ні меча.

Христе! Життя моє! Христе, умерший за мене!
Тобі завдячую початок усього—
То от даю Тобі хоч решту мого життя.
Здійми з серця камінь,

Запали в нім своє полумья —
Нехай прийде смерть пристрастям і змій спокусі,
Щоби я в тобі живив своє світло.

А як від гріхів воскресну
І зодягнуся в плоть небесну—
Ти в міні, а я в тобі вселюся,
Солодости тої насищуся,
Буду з тобою в беседі, з Тобою і в раді,
Як дня захід, як ранку схід.
О, се будуть золоті літа!

ПІСНЯ ДРУГА

(на текст: *„[illegible] не перестанемо [illegible]"*).

Покинь, духу мій, скоріше усі земні місця,
Зійди, духу мій, на гори, де живе свята правда,
Де спокій, тишина царюють від віків,
Куди не досягає шум нашого світу.

*

Кинь земні печалі й суєту світських справ,
Будь чистим хоч на малу годиночку, аби міг злетіти вгору,
Де Господь живе, де немає вечірніх зорь,
Де ангельський ріл не перестає дивитися на лице Бога.

*

Ось купіль Сильоамська, обмий скверну очей
Обмийся весь, аби злетути до небес,
Бо хто нечистий серцем, той не побачить Бога.
Земний до небес не долетить.

*

Душа наша не задоволяється тілесним,
Вона тільки небесним може наситити свою скуку.
Як потік спішить до моря, як сталь до магниту,
Так дух наш рветься до Бога.

*

Кинь сей світ поганий, бо се ж таки справжнє пекло.
Нехай летить геть ворог чорний, а ти підіймайся
до горнього міста
І, по землі ходючи, вселяйся в небесах
Як ото вчить Павел у своїх чистих словесах

*

Поспішайся ж розумними крильми до вічної радости,
Там ти обновишся, яко орля.
О треблаженний стан, що його не скажеш і словами!
Хто то може у розум свій узяти? Хіба тільки той,
що зійшов з небесі.

ПІСНЯ ТРЕТЯ *

(на текст: „*кости твої розбуянуть і виростуть яко трава*". Ісаія).

Весна люба, ах, прийшла! Зима люта, ах, пройшла!
Уже й садки розцвілися, уже й соловьї співають.

*

Отже ти, печаль, іди вже геть звідси. Не погань
гарного місця.
Іди собі в болота, йди під землю.

*

Біжи пріч у пекло—не для тебе сей рай і сад.
Душа моя розцвіла і родиться в ній радости.

* *
*

Щасливий той і без утіх, хто побідив смертний гріх;
Душа його—Божий град, душа його—Божий сад.

* *
*

І сей сад ніколи не перестає цвісти й давати плоди,
Ніколи й листя в нім не падає.

* *
*

О, Боже мій—ти мій град! О, Боже мій—ти мій сад.
Невинність—ото мої квітки, любов і спокій—ото
мої плоди.

* *
*

Душа моя верба, а ти—вода;
Годуй мене в сій воді, утіш мене в сій біді.

* *
*

Я нічого не боюся—тільки самого гріха.
Убий же в мені усякий гріх—в тім ключ усіх моїх
радостей.

ПІСНЯ ЧЕТВЕРТА

(РІЗДВЯНА)

(на текст: „*з нами Бог—розумійте язици*“, або „*помазав нас Бог [illegible]—пісни Дух [illegible]*“).

Ангели знижайтеся, до землі збтижайтеся —
Господь бо зійшов до нас!
Станьте з хором усі собором—
Веселітеся, яко з нами Бог.

* *
*

Се приходить час! Се Син посилається!
Скінчилися старі літа—Бог посилає Сина.
День приходить, Діва родить—
Веселітеся, яко з нами Бог!

* *
*

Той, що його обіщали нам пророки,
Покладе печать нового завіту,
Родить в нас саміх дух свободи—
Веселітеся, яко з нами Бог!

* *
*

Данилів каменю! Із купини пламеню!
Не відсічений відпадаєш, вогонь—а сіна не палиш.
Се наш камінь! Се наш вогонь!
Веселітеся яко з нами Бог!

* *
*

Рости ж благодатею, новий наш ходатаю.
Рости та вбірайся в силу, щоб попалити супостатів
І побачити вселенну спасенною—
Веселітеся, яко з нами Бог!

* *
*

Ми ж тобі, рожденному, гостеві блаженному,
Серця наші одкриваємо, в дім душевний зазиваємо,
Пісню співаючи й радуючися—
Бо то з нами Бог!

ПІСНЯ ПЬЯТА

(РІЗДВЯНА)

(на текст: *„родила Сина свого первенця, повила і положила Його в яслах“*).

Тайна дивна і преславна!..
Ось—вертеп замісць небес,
І в яслях цілком помістився Той,
Кого не може вмістити й небо.

* * *

О, блаженні тії очі,
Що дивляться на сю тайну,
Що їх у світову злу північ
Зоря привела до Бога.
Ангельський розум тайну бачить,
А плотський чоловік ненавидить.

* * *

Ми ж сю тайну небесну
Всегорящим серцем шануємо
І, хоч як скотина безсловесна
Імо з-під Христа сіно,
Поки аж, виріcши на совершенного мужа,
Не зможемо пізнати самого блаженного Бога.

ПІСНЯ ШОСТА

(ВОДОХРЕСНА)

(на текст „[illegible]“).

Слухай небо, слухай, земле, і жахніться!
Море—здвигнися усіма своїми безоднями
І ти, Йордане, вернися назад,
Прийди Христа хрестити, Йване.

* * *

Гарні ліси—роскрийте свої стежки,
Предтечу Йвана до Христа пустіте.
А всі земні люди разом з нами радуйтеся
І ангельські хори всі в небі торжествуйте!

* * *

Зійшов Спас у Йордан, став у його глибині
А се зіходить на нього і Дух святий в виді голуба.
—„Се єсть Син мій возлюбленний“—Отець із хмар
говорить.—
„Сей Месия обновить усю вашу суть“.

* * *

Освяти воду й нам, змієві зітри главу,
Духа Твого, Христе, росу дай і славу,
Щоб не потонив нас змій і щоб ми всі від землі
Могли полетіти до раю на спочивок.

ПІСНЯ СЬОМА

(ВЕЛИКОДНЯ)

(на текст: „[illegible] тому, бо [illegible] Ів. [illegible]“).

Хто у мене відбере любов до Тебе?
Чи може міні прискучити сей дивний полуцінь?
Нехай і весь світ від мене відцурається—
Я буду в Тобі жити, о Ісусе!

* * *

Веди мене з собою в горній путь на хрест.
Радий я жити високо, охоче покину низи;
Смерть Твоя—міні життя,
Жовч Твоя міні солодка, о Ісусе!

* * *

Рани Твої глибокі—то моя печать,
Вінець твій терновий—слави благодать,
Тяжкий Твій хрест—
Міні хвала й честь, о Ісусе!

* * *

Зерно пшенишне коли згниє на ниві,
Зовнішність коли вмре—тоді тільки
Нова ростина підійметься з середини
І за літо сторицею дасть плід.

* * *

Роспни ж із собою й моє Ти тіло і прибий на хрест
Нехай я не буду навні цілий — або тільки воскреснути в середині;
Нехай зовнішність моя висохне, аби тільки
Що инше в середині зацвіло. Така смерть — життя!

* * *

О новий мій Адаме! О найкращий сине!
О всесвітній сороме — буйність Атен!
Під буйством твоїм — світло,
Під смертю — вічне життя. Яка темна завіса!

ПІСНЯ ВОСЬМА

(ВЕЛИКОДНЯ)

(на текст „[illegible]" Захарії. Або „*Вставайте* [illegible]". Ісаія).

Вкрився я весь ранами смертоносними,
Нестерпимі пекельні біди всього мене обійшли,
Прийшов на мене жах і тьма! Ох, годино люта!
Лиха мінуто!

Коле утробу твердий терен хороби,
Скорбує душа в міні, боїться смерти.
Ах, хто мене від тої години спасе?
Хто мене поправить?

Отак олень бистрий терпить:
Він швидче птиці летить на гору пити,
А спрага палить усередині, бо наївся гадюк
І всякої отрути

Побіжу ж я на Голгофу скоренько —
Там висить світитель мій між двома розбійниками.
А Йван коло хреста ридає
І хрест цілує.

О Ісусе! О моя відрадо!
Чи ти тут живеш, радосте страдальців?
Дай міні сцілення від моїх пристрастей,
Не дай навік пропасти.

ПІСНЯ ДЕВЬЯТА

(СВЯТОМУ ДУХУ)

(на текст: *„Дух твой благий наставить мя на землю праву“. „[illegible]“. „[illegible]“*).

Усяка голова має свій ро̀зум,
Усяке серце має свою любов;
Не одною думкою живуть усі люди:
Той любить овець, а той кіз.
А я люблю тільки свободу
І безтурботний найпростіший шлях.
Отсе моя головна міра життя,
І весь мій круг тут кінчається.

Ти, Боже святий і Творець віків,
Утверди те, що сам сотворив.
При Тобі все може прийти до благого кінця
Так легко, як сталь приходить до магниту.
Коли ж неправо бачить моє око,
Ти мене, Отче, навчи.
Ти ж бачиш, сидючи там високо,
Усю незчислиму мішанину різних людських гадок

Той на схід, той на захід
Пливе по щастя на всіх парусах;
Инший у північнім краю бачить рай,
Инший на південь направив свій путь.
Один каже: „он бач — хтось косить“.

А другий суперечить: „не косить—стриже“.
А сей каже, що віз має пьять колес.
Скажіть—що за біс посікає нашу думку на такий
дрібний порох?

ПІСНЯ ДЕСЯТА

(на текст: *„блажен муж, що в премудрості вмре та що в розумі своїм поучиться святині“*. Сірах).

Всякому городу нрав і права,
Всяка має свій ум голова,
Всякому серцу своя єсть любов,
Усяке горло має свій смак.
А міні одна тільки в світі дума,
А міні одна тільки не йде з думки.

Петро для чинів обтірає панські вугли,
Федька купець коло аршина свого бреше,
Той будує хату на новий спосіб,
Той дає позички на проценти.
А міні одна тільки в світі дума,
А міні одна тільки не йде з думки.

Той безперестанно купує землю,
А той заводить чужоземну скотину,
Ті привчають собак до полювання,
А у сих від гостей хата шумить, як корчма.
А міні одна тільки в світі дума,
А міні одна тільки не йде з думки.

Крутить на свій лад адвокат закони,
Від спорів у студента тріщить голова.

Тих непокоїть Венерин амур,
Усякую голову мучить свій дур.
Міні ж одна тільки в світі дума—
Як би умерти міні не без ума.

* * *

Той хвалебний вірш переплітає з брехнею
Лікарь як би на підряд робить мертвяків.
Сей шанує картину жирових тузів,
А Степан, як на весілля, біжить на позви.

* * *

Смерте страшна! Замашная косо!
Ти не шкодуєш і царського волосся.
Ти не дивишся де мужик, а де царь—
І всіх жереш, як солому пожар.
Хто ж плює на її гостру сталь?
Той у кого совість, як чистий кришталь.

ПІСНЯ ОДИНАДЦЯТА

(на текст: *„Безодня безодню [illegible]“* або: *„У законі Господні воля Його. Дає ти тобі [illegible] у, коли [illegible] і безодні [illegible] безодню мою“*).

Неможна безодні океана закидати жменею попілу;
Неможна вогню загасити маленькою краплею.
Чи ж зможе у темній печері літати орел?
Отак, як він вилетить звідси у піднебесний край—
Отак і наш дух не буде ситий плотськими річами.

* * *

Дух- се безодня в людині, безодня ширша усіх вод і небес;
Во віки не наситиш тої безодні тільки тим, що чарує око.
От звідси ж то й скука, і скреготіння, сум, печаль
Звідси несятість, що й кожда крапля палить.
Знай—не буде ситий плотським дух.

О роде плотський! Доки ж ти будеш тяжкосердним?
Підійми сердечні вії! Поглянь хоч раз на небеса!
Чому не хочеш знати що то зоветься Бог?
Чому не стараєшся Його побачити?
Тоді би безодня безодню зараз же задоволила.

ПІСНЯ ДВАНАДЦЯТА

(на текст „*блаженні нищії духом*“.

Не піду я до богатого міста — буду жити на полях,
Буду свій вік вікувати там, де тихо час іде.
О діброво! О зелена! Мати моя рідна!
В тобі життя звеселене, в тобі спокій, тишина..

Славні міста спихають чоловіка на море печалі,
Широкі, гарні ворота ведуть у гірку неволю.
О діброво! О зелена..: і т. д.

Не хочу їздити морем, не хочу гарної одежі,
Бо під нею криється горе, сум, страх і мятеж.
О діброво... і т. д.

Не хочу, ідучи за барабаном, воювати міста,
Не хочу і в статській чині лякати маленьких чиновників
О діброво... і т. д.

Не хочу і наук інших, окрім здорового розуму,
Окрім наук Христових, в котрих солодиться душа.
О діброво... і т. д.

* * *

Нічого я не хочу, окрім хліба та води.
Бідність міні приятель, ми з нею давно свати.
    О діброво, і т. д.

* * *

З усіх маєтків тілесних—спокій та свята свобода.
Окрім вічностей небесних—тільки одно таке життя для мене є святим.
    О діброво... і т. д.

* * *

А коли б до тих усіх благ додати ще побіду над гріхом
То не знаю щó й могло би бути краще.
    О діброво... і т. д.

* * *

Здоров будь, милий мій покою! Во віки ти будеш мій.
Добре міні бути з тобою. Будь ти вовік моїм, а я твоїм.
    О діброво! О свободо! Тут я тільки став мудрим.
    Сюди тягне мене моя природа, тут хочу я й умерти.

ПІСНЯ ТРИНАДЦЯТА

(на текст: „*[illegible]*“, а також: *[illegible]*“).

Ах поля, поля зелені
Украшені всякими квітками!
Ах долини, яри,
Круглі могили, горби!

* * *

Ах ви, чисті потоки,
Travисті береги,
І, волосся природи—
Кучеряві ліси.

* * *

Жайворонки на полях,
Соловії у садках;
Той, уверх летючи, цвірінчить,
А сей на гиллях лящить.

* * *

А як зійде сонце—
Свистить тоді усяка птиця
І весь воздух дзвенить
Наповнений музикою.

* * *

Починає сходити сонце—
Пастух виганяє вівці,
І на своїй сопільці
Видає тремтючі трелі.

* * *

Пропадайте ви, думи тяжкі,
Міста премноголюдні!
А я хліба шматком задоволюся,
Аби умерти міні серед природи.

ПІСНЯ ЧОТИРНАДЦЯТА

(на текст: *„На сторожі стану і зійду на камінь"* *).

Що таке слава тепер?
Що таке гойність у наші часи?
О Ізраїлю! Треба розуміти
Як велика в усім тім сила гидри звіра.

---

*) У Сковороди приписано: „Древняя малороссійска о суетѣ и лести мірской".

*

Сьогодня скипетр і булава—
А завтра, вставши—погана слава
Серце проколює наскрізь,
А руки й ноги звязані.
      Як тепер утекти з сіти?

*

Сьогодня скаче пьяна свобода,
А завтра, вставши—тяжка доля,
О Ізраїлю! Куди веде ціль і міра водного звіра?
      Треба і в те прозріти.

*

Бідна душа, очарована
Солодким голосом окіянських сирен,
Хоче заснути на дорозі,
Не доплівши й берега.

*

Плоть! Світ! О, несите пекло!
Все тобі їжа і всьому ти отрута.
День і ніч щелепами зіваєш,
Все без огляду ковтаєш.
      Хто втече тої сіти?

*

Се безодня, що всіх пожерає!
Се щелепи, що всіх поїдають.
О Ізраїлю! Не наситить твоєї плоті
От сей толк і ціль і міра кита-звіра.

*

Ах напни бодро вітрила
І розуму твого крила!
Пливучи по бурному морю,
Підійми погляд уверх,
      Щоб попасти на правий путь.

*

Краще жити в пустині,
Зачинившися в печері;
Перебувати в місцях безвісних
Та не чути голосів лести.

*

Будь ти міні геркулесом побідителем,
Будь Іоною прозорливим,
Попали зміїні глави
Та щоб вискочив я з китового чрева
        На камінь-пристань.

ПІСНЯ СІМНАДЦЯТА

(на текст: „[illegible]“.

Бачучи горе свого життя,
Кипящого як Че́рмне море
Вихорем скорбот, напастей і бід—
Розслаб я, жахнувся й поблід.
        О, горе сущим в нем!

*

І повернув я скоріш назад,
Щоб не поглинуло й мене, як фараона, море.
Оце до пристані тихої біжу
І воплем плачевним кричу,
        Піднявши руки вгору.

*

О Христе! Не дай міні сотліть во аді.
Дай міні жити в твоєму небесному граді,
Щоб і мене не затяг у свої сліди
Блудниця—оцей темний світ!
        О милости безодне!

ПІСНЯ ВІСІМНАДЦЯТА

(на текст: *„Господь гордим противиться, смиренним же дає благодать"*.

Ой ти, птичко жовтобока –
Не мости гнізда високо;
Мости на зеленій травці,
На молоденькій муравці.
От яструб над головою
Висить, хоче ухватити.
Вашою живе він кровію
Он бач—кігті він гострить.

* *
*

Стоїть явір над горою,
Все киває головою,
Буйні вітри повівають,
Віти явору ламають;
А вербочки шумлять низько
І тягнуть мене до сна.
Тут тече потічок близько,
Видно воду аж до дна.

* *
*

Чого ж міні роздумувати над тим
Що мене мати породила на селі?
Нехай у тих мозок рветься
Хто високо в гору дметься.
А я буду собі тихо,
Проживати милий вік.
Так мине мене все лихо,
Щаслив буду чоловік.

ПІСНЯ ДЕВЬЯТНАДЦЯТА

(на текст: „*[illegible]*", „*[illegible]*").

Ах ти тоска проклята! Ох докучлива печаль!
Гризеш мене з малих літ, як міль одежу, як іржа сталь!
Ах ти скуко! Ах ти муко, люта муко!
Де не піду — все з тобою всюди, всякий час.
Ти як [illegible] з водою все [illegible] нас
Ах ти скуко! Ах ти муко, люта муко!

[illegible] гострий ніж,
А скуки не подолієш, хоч і [illegible] добрий меч.
Ах ти скуко! Ах ти муко, люта муко!
[illegible] тих звірюк,
А воно завжди готово в середині твоїх думок.
Ах ти скуко! Ах ти муко, люта муко!

Христе, мечу небесний в плоті нашій ножнах!
Почуй вопль наш, спаси, порятуй від сих звірюк.
Ах ти скуко! Ах ти муко, люта муко!
Коли нам свише Твій пресладкий голос зазвучить —
Як блискавиця [illegible] усіх [illegible] звірюк.
Геть ти, скуко! Геть ти, муко, з димом з чадом.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТА.

(на текст: „*[illegible]*").

Хто серцем чистий і душею —
Непотрібен [illegible] й панцер,
Непотрібен і шлем,
Непотрібна йому й війна.
Непорочність — ото його зброя,
І невинність — ото його алмазна стіна,
А щитом, мечем і шлемом йому сам Бог.

О світе, світе безпорадний!
Ти надієшся на царів,
Ти думаєш, що ото вже твердий берег -
Але вихор розвіє ту куряву.
Непорочність — ось тобі тверда охорона.
І невинність — от небесний двір.
Туди лети, там і спочинеш.

Оця кріпость свята вже бомб не боїться,
Ні стріл клеветничих,
І хитрих мін не страшиться;
Завжде вона ціла і не може згоріти.
Непорочність — ото камінь адамант.
І невинність—ото свята кріпость.
Туди лети, там і спочинеш.

В сім граді й ворогів люблять,
Добром воздають і ворогам,
Не жаліють здоровья для других,
А не тільки добра для них.
Де ж він — стільки прекрасний град?
Сам ти той град, коли виженеш отруту геть з душі;
Сам ти Святому Духу храм і град.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ПЕРША.

(на текст: „[illegible]").

Щастя! Де ти живеш? Горищі, скажіть!
Чи в полі вівці пасеш? Голубки, дайте знати!
О щастя, наш ясний світе!
О щастя, наш красний цвіте!
Ти, мати моя й душа—появися, покажися.

Щастя! Де ти живеш? Мудрі—скажіть!
Чи не в небі ти сидиш? Книжники—дайте знати!
О щастя... і т. д.

А книжники мовчать. І вчені усі німі,
Не кажуть де [illegible]. А ми всі теж не знаємо.
О щастя... і т. д.

Щастя нема на землі, щастя нема на небі.
І не в світі воно буде, десь инде шукати треба.
О щастя... і т. д.

Небо, землю, місяць і зорі всі [illegible]йте.
Бо [illegible] присилку, отже наперед не чекайте мене більше.
О щастя... і т. д.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ДРУГА.

*(На [illegible]
Сірах [illegible])*

Пусти в [illegible] погляд твій і промені розуму
І пригадуй свій послідній конець.
В яку ціль попаде стріла усіх твоїх діл?
Дивлючися на край усіх своїх бажань скажи:
На чому ти построїв свій дім?
Як що на камені—буде твій дім цілий;
Як що на піску стали твої хороми
Підточиться вихор від лиця землі й розмете.

Всяка плоть пісок єсть. Остогидне тобі
Вся мірська слава і вся його сласть.
Возлюби стежку вузеньку, тікай від широкого, усім спільного шляху;

Нехай твоя часть буде з Давидом.
Коли треба вертатися до Сіону,
То по що ж тобі виміряти всі стежки?
Небезпечний є шлях до Єрихону.
Живи краще в граді, що всім нам є мати.

* *
*

Коли ж таки пішов ти у ту дорогу —
Моли Бога, щоб скорше скінчити путь,
Бо коли вже зійдеш у глибоку безодню,
То там, у злах, вже безсилий наш розум.
О Ти, що Твій дух все той же
І число Твоїх літ усе теж!
Побори в нас розбійничі духи!
Нехай твоя буря зорве сітку!

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ТРЕТЯ.

(на текст: „[illegible]“).

О найдорожчий життя час!
Як ми тебе не шануємо.
Як ми тебе, мов яку зайву вагу,
Всюди кидаємо, не дивлючись-
Неначе прожита хвилина вернеться назад,
Неначе ріки вернуться до своїх жерел,
Неначе в нашій власти продовжати собі життя,
Неначе наш вік складається з нещисленних днів.

* *
*

І по що ж нам хочеться жити у світі
Літ хоч би й з вісім сот,
Коли ми ті літа тратимо
На всяку дурницю?
Краще годину чесно пожити, ніж погано цілий день;
Один день святий кращий безбожного року;
Краще один рік чистий, ніж десяток поганих;
Краще в пользі десять літ, ніж увесь вік без плоду.

Кинь, друже, бездільство,
Перестань творити такий вред,
Сю ж хвилю візьмися до якого діла,
Бо от-от час мине.
Не наше те вже, що пройшло мимо нас,
Не наше і те, що породить будуча пора.
Сьогодняшній день тільки наш, а не завтрашній —
Ми не знаємо що принесе нам вечірня зоря.

Коли ж ти не вмієш жити,
То вчися сій мудрости.
Ах. не може розум умістити
В собі тої усеї хитрости.
Знаю, що наше життя повне суєтливих брехень
Знаю що людина—се глупе сотворіння
І чим довше живе, тим глупішою стає;
Знаю що сліпий той, хто закладає собі життя.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ЧЕТВЕРТА.

(ЗА ГОРАЦІЄМ *).

О, спокою наш небесний! Де ти сховався від наших очей?
Ми ж тебе усі любимо, а ти розбив нас по ріжних шляхах.

То ж за тобою вітрила розпинають на кораблях.
Щоб тебе сі крила могли розшукати по чужих сторонах.

*) У Сковороди примітка коло сеї пісні: „[illegible] малоросійськими діалектом", але то не чиста народня мова.

За тобою маршірують, руйнують міста,
Цілий вік бомбардують, але чи дістануть кого?

Здається, печалі живуть більше по великих домах,
А маленька хатка має більше спокою, коли єсть
в ній все потрібне.

Ах, нічим ми невдоволені — оце й єсть джерело усіх
скорбот.
Наш ум ловить різних затій — оце й єсть джерело
неспокою.

Повздержмо ж дух несситий! Годі мучити себе та
ще в такім короткім віці.
Що нам дасть який-небудь знаменитий край? Ми ж
і там зостанемося такими ж людьми.

Печаль же всюди літає, і по землі й по воді;
Сей біс моторніший від усіх блискавиць і може
нас всюди віднукати.

Будьте ж тим, чим нас Бог сотворив. Навчіться радіти й, шуткуючи, розбивати скорботу.
Нехай не їдять нас більше черви: єсть же чаша
всім людям.

Славні, наприклад, герої, але побиті вони на полях.
Хто довго живе в спокою, той болїє в старих літах.

Вам Бог дав багато землі, але то все може в один
раз пропасти.
А моя доля —бути з бідними. За те міні Бог дав
трохи мудрости.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ВОСЬМА

(на тему: „[illegible] й [illegible] свого [illegible] Ісус, [illegible])

Хоч злети на небеса, хоч піди у Версальські ліси,
Одягни золоту одежу,
Надінь хоч царську шапку
Але коли ти невеселий, то все одно ти голий старець.

Проживи хоч триста літ, хоч увесь світ пройди—
Що тобі то поможе,
Коли твоє серце ридає в тобі?
Як що ти невеселий, то все одно ти голий старець.

Кинь вже ти рахувати скільки жителів на місяці,
Кинь усі Коперніковські сфери—
Глянь краще в пещери свого серця.
Є в душі твоїй одно слово, що тільки воно може
зробити тебе веселим.

Бог найкращий астроном. Він найкращий економ;
Мати блаженна природа
Нічого не творить по дурному.
Що тобі найпотрібніше, те ти знайдеш у самому
собі.

*

Поглянь, будь ласка, в середину самого себе і там ти знайдеш приятеля,
    Знайдеш другу волю,
    В злій долі знайдеш блаженну.
Там світло твоєї тюрьми, там квітки твого бруду.

* *
*

Правду каже Августин: пекла нема й не було;
    Твоя проклята воля—ото пекло,
    Воля наша—ото пекельна піч.
Заріж ту волю, друже, то не буде ні пекла ні мук.

*

Воле—пекло несите! Все тобі їжа, а ти всьому отрута.
    День і ніч пащекою зіваєш,
    Усіх без розбору ковтаєш;
Убий ту душу, брате, то знищиш і все пекло.

* *
*

Боже, живий глаголе! Хто без Тебе може бути веселим?
    Ти один усім життя й радість,
    Ти один усім рай і солодкість.
Убий злу волю в нас, аби нами володів твій голос.

* *
*

Дай нам сей найпотрібніший дар! Славимо ми тебе, Царя царів.
    Тобі співає і вся вселенна
    В тім законі сотворена—
Що потрібне нетяжке, а тяжке непотрібне.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ДЕВЬЯТА.

(на текст: „*Хто сей, що Йому і вітри і море слухаються*"?).

Човник мій хитає вихор бурі
І то в безодню кидає то вгору.
Ах нема міні спокою!
Оце ж пожерає мене море.

Гора піднима-ться до небес,
А друга в безодню падає,
Тане в міні надія,
Душа щезає...
Чекаю я, але ніхто не приходить міні з поміччу.

О пристанище безбідне,
Тихе, солодке, праздиве!
О Маріїн Сине!
Ти єдиний
Будь кораблеві моєму берегом.

Ти в кораблі моїм спиш
Пробудися! Почуй мій плач.
Ах, заборони морю так хвилюватися.
Дай міні скору поміч.
Ах! Прокинься, моя славо!

Спаси мене від напасти,
Усмири гнівні пристрасти душі:
Се вони мене терзають,
Гіркім роблять моє життя.
Спаси мене, молюся.

ПІСНЯ ТРИДЦЯТА.

Насоложайся сьогодняшнім днем, бо все дуже скоро
старіється.
За одно літо з козеняти може вийти кучлатий цап.
Осінь наша проходить, а весна вже пройшла.
Мати весною родить козеня,
А ледве прийшло літо — козеня стало цапом.
Цапе бородатий!..
Ах, відкиньмо печалі. Таже наш вік короткий і
малий.
Нехай життя наше буде веселим.

* * *

Хто завжди носить з собі печаль,
Той все одно що лежить во гробі, все одно, що
не жив ніколи.
Ах, утіхо й радосте! О, серденька солодкосте!
Оце істинне життя,
Не хвалене довгістю, а хвалене добрістю,
Життя як пісня.

* * *

Є Бог милосердний, я Його люблю.
Він міні твердий камінь, солодкі міні й сухі терніти.
Він живе, не вміраючи, живе з ним
І жива моя душа.
А кому Він не служить, нехай той бідний сумить
Ото дійсний сирота.

* * *

Чи хочеш жити щасливо? Нікому не завидуй.
Будь доволен малим — тоді нічого вже не бійся.
Плюнь на гнів домовини і на дітські страхи.
Смерть не вред, а тільки спокій.
Отак жив атенський, отак живе і жидівський
Епікур — Христос.

О, хатиночко, що в ній тільки одному поміститися
О, сонце світлої днини і приємний!
О, стеже до блаженства вічна і єдина!
О, шляху усім мирським невідомий!
Тільки вас я шукаю,
Тільки до вас стремить мій дух,
Не звертаючи уваги ні на що инше.

Ніч нова, дивна, чудова,
Ясніша від світлого полудня –
Коли ото через чорну темноту
Блеснув невечірній світ сонця.
Веселітеся, яко з нами Бог.

Той хто усмиряє усі моря,
Хто примиряє усіх нас із Богом
Сей в убогій родився хижині
І учить нас сьогодня бідности.
Веселітеся, яко з нами Бог.

Там під містом Вифлеємом
Пастухи, пасучи стадо,
Найпершими дістали через ангелів вістку,
Що до нас на землю прийшов Христос.
Веселітеся, яко з нами Бог.

БАЙКА.

Старець один проживав собі в пустині.
Один парубок, чувши багато про того старця,
Що то свята людина і премудрости повна—
Прийшов у ту тінисту діброву.
— „Не погнівайся, каже, отче милосердний,
Скажи міні який шлях у життю можна вважати
святим і твердим?
У мене нема ні батька ні матері;
Як би ти мене навчив,
То був би міні замісць моіх родичів“.
— „Я, сину, й сам мудрости невеликої,
Знаю тільки, що тяжкий є шлях сього життя“.
— „Ти вже зроби таки милость, скажи:
Я все запамьятаю, я ж таки не дірава торба“.
— „З опаскою, сину, обіходься зі світом.
Старайся на чужих прикладах навчитися роспі-
знавати добро від зла,
Щоб не довелося того пізнавати на своїй біді.
Наприклад, бачиш що бьють злодія—
Учися з нього, що крадіжка—горе.
Не дружи з тим кто до добра неспособен—
З добрим і сам будеш добрим.
Найбільше ж—не роби того, що роблять вітрогони,
А роби те, що велять закони розуму.
Кому подобається зовнішність сього світу,
Той не може не бути нещасним...
Парубок, бачучи, що то все йому не на руку
Старий каже, нараз почув скуку.
— „Дякую тобі, сідобородий старче“!
— З Богом, сину“.—Пішов хлопець.
„Воно-то свята мудрість, каже до себе, але якось
не для мене“.
А потім, підшукавши собі друга по шерьсти,
Пішов у світ. І дванадцать літ блукав,
А на тринадцятім вернувся

І, згадавши мудру науку діда,
Знов подався туди у ліс.
— „Здоров отче!" — „А що ти за людина?"
„А хіба ж ти не памьятаєш, як я до тебе приходив?"
— „Ого як же ти змінився!"
— „Лучилися мині, отче, в життю світові бурі".
— „А що ж у тебе натуле на правім оці?"
— „Та се мині куля око вибила".
— „А на лобі що то у тебе за яма?"
— „Рушницею трісну́ли". — „А що то за дві бенди
На щоці?" — „Та се я бився"..
— „Де? На турнирі?" — „Ні, в шинку, під пьяну
руку"...
— „Я бачу у тебе й [illegible] прилішлений".
— „Се мені вибив мині один француз".
— „А по всій шиї якісь прищики" — „Се короста"...
— „Мабуть то є француська, не проста.
Та не бо то ти, сину, й лічиш не так".
— „Се знаю і сам, й викрутив коліно,
А окрім того ще й лікарі лічили
Коли та хороба позмикала жили".
— „А чого ж ти оце заплакав? Плач не поможе
Вам тепер" — „О Боже мій Боже!
Ах поможи мині, отче святіший!"
— „Не можу тепер, сину любезніший.
Не слухав тоді моєі ради—
Проси ж тепер помочи від світа".

О селянський любий мій покою,
[illegible] у всякі печалі!
О, шуме жерел, що журчать водою!
О, прохладний темний луже!
О, шумливі кучері древесного волосся!
О, на луках зелене прекрасна!

О, самото, мати дум небесних!
О, тихосте велика,
Де чути тільки голос птиць
Та сопілку пастухову,
Як вижене він вівці в благовонне поле
Або пригонить до дому знова.
О мій столику малий, не пишний і не убогий,
Набраний сільськими стравами!
Не тими, які присмачив найнятий повар
Аби подратувати панське піднебіння,
А тими, що батькові з синами, які оце можуть
прийти з оранки.
Наварила сама мати.
О бібліотеко ти моя вибрана!
О книжки, яких небагато людей читає!

ПОХВАЛА АСТРОНОМІЇ.

Щасливі ті, що ще в древні віки
Старалися возвисити свій ум та примітити шляхи
ходу зірок.
Можна вірити, що вони, кинувши усі земні суперечки,
Піднялися серцем в небесні висоти;
Їх серця не відтягнуло геть угодіє плоті,
Ні військові труди, ні приватні заботи,
Ні легка слава, ні даремні почести,
А ні безмірних богацтв приманлива честь,
Вони придвинули перед наші очі, зробили нам
відомими
І підвели під догляд розуму рухи зірок.
Отак воно треба підійматися на круги небесні,
А не так, як лізли колись великани.
От ти морщиш лице і завжди сумний—
Хіба ж можна се назвати життям?
Той тільки живе, хто має веселий погляд
І веде світле життя без темноти.
А хто сумний і безперестанно тужить,
Того душить протяжлива смерть.

СВОБОДІ.

Що то за свобода? Яке в ній добро?
Де-хто каже, наче воно й золоте.
Ах, не золото. Коли порівняти золото із свободою,
То воно буде гниллю.
О, коли б мені ніяк не пошитися у дурні
Та не втратити своєї свободи!
Будь славний во вік, о муже ізбранний
Свободи отче, героє Богдане!

Блажен, о блажен
Хто в юності молодій
Посвятив себе Христу,
Живе і ним живе по Його слову.
Узяв Його хрест
І вагу легку.
До сього звик
І до сього навик.
О, се свята доля!
Хто свій вік провадив в святості,
Той вовік не впаде в мирські приваби,
І в злиднях, в бідах не засумує.
Ні вогонь, ні меч від того його не розлучить.

З ГОРАЦИЯ.

Купець просить у Бога солодкого спокою
Коли вихор кидає його по морю,
А місяць і ясні зірки покрила чорна хмара.
Просить спокою від нас битви турок скажений.
Але ні царська, ні князівська порфіра
Не дасть нам внутрішнього спокою.
Бо ні царська власть, ні повна золота скриня
Не можуть заспокоїти хвиль бідної душі
Та втишити безперестанні зітхання,

Що можуть жити і в пишних палацах.
Бідність—ото мати солодкого спокою.
Спокій живе там, де нема зайвих річей в домі,
Де солодкому сну не перешкажає ні страх ні гидка похоть.
І по-що на так багато замишляє сей червак?
По-що спішить у чужі сторони?
Що за користь кинути рідний край?
Облиш свій нрав дивний —
Печаль і на корабель може злізти;
Іде вона і в дальні походи,
Вона біжить скоріше всіх оленів
І скоріше всіх вітрів.
Будь ситий тим що єсть, не піклуйся про завтра
Мудро потішай сміхом своє горе;
Знай, що нічого нема зовсім блаженного,
Все трохи перемішане со злом.
Знай, що найславніші герої пішли в прах
І, сто літ живши, лежать у гною.
Може те, що твоїм називається
Перейде до мене.
Багато у тебе гарних волів,
Завод чужоземних коней,
На одежу тобі привозять сукна з-за моря —
А міні доля дала грунт убогий.
Та напитись трохи з чистих грецьких муз
І зневагу до сього проклятого світу.

РОЗМОВА ПРО ПРЕМУДРІСТЬ.

Людина. Любезна сестро, чи як тебе назвати?
Ти мати усякої доброти й стройності —
Скажи міні сама своє імя.
Адже ж у нас всяка думка без тебе дурна.
Мудрість. У греків у древні віки звалася я Софією,
Римлянин зове мене Мінервою,
А добрий християнин Христом називає.

Люд. Скажи мені — чи живеш ти і в китайських сторонах?

Мудр. Так, але там мені вже инше імья.

Люд. Та невже ж ти і в варварських краях буваєш?

Мудр. Що ти таке дурне співаєш?
Та ж без мене не може бути ні одної рисочки,
То як же ж мені не жити й між китайцями?
Де тільки є ніч і день, де літо й весна бувають —
Там я сама гуляю все разом із своїм батьком.

Люд. А хто ж се твій батько?

Мудр. Пізнай мене, то пізнаєш і його.

Люд. А як же ти там поводишся з тими китайцями?

Мудр. Та так само, як і тут. Дивлюся хто мій — той і мій.

Люд. Але ж бо там самі тільки погибші живуть.

Мудр. Се сестра моя наплела, а люди там такі ж, як і тут.

Люд. А хіба ж у тебе єсть і сестра?

Мудр. Є сестра рідна, як ніч у дня.

Люд. І ото вона бреше завжди, хоч у родстві з тобою?

Мудр. Бувають же й від одного батька неоднакові діти.

Люд. Як же її звуть?

Мудр. Їй єсть імен. У росіян називається „безтолковщина".

Люд. Чи є у неї роги?

Мудр. Дурню.

Люд. Може вона з бородою або в клобуці?

Мудр. Що ти патякаєш? Вона і в тобі знайдеться.

Люд. Іди краще геть з моїх очей —
Тут родилися й виховувалися люди не так
Щоби слухати твоєї балаканини.

ВИПИСКИ З ЛИСТІВ.

I.

(З листа до [illegible] 21-го лютого 1779 року) *).

Пільська поговірка: не [illegible] Краків збудовано. [illegible] Нехай собі [illegible] [illegible] вати. Але [illegible] самий [illegible] [illegible] тілом [illegible] гіршого як боліти в самій середині, тоб-то в [illegible] середині [illegible] [illegible] Бог наш.

І [illegible] [illegible] споживає, що [illegible] І не тому, що Він [illegible] зерно й [illegible] [illegible] стінах, [illegible] [illegible] [illegible] них [illegible] що [illegible].

А тому Він у середині й тому малий, що невидимий і [illegible] [illegible] і [illegible] [illegible] дівають. Не має Він ні висоти, ні глибини, ні широкости [illegible] Він і [illegible] А [illegible] [illegible] що як [illegible] Він [illegible] в себе [illegible] у [illegible].

---

*) [illegible]

От тепер ми знайшли на біднім життя нашого морі [illegible] пристань — радій зі мною, друже мій! Чи бачиш і чи віриш, що ми в [illegible] тілесного [illegible] скарб? Знайшли! Чого ж [illegible]? Бо ти ж плачеш у тайностях серця [illegible]? Не червак і скре- [illegible] собі [illegible] рук і ніг наших [illegible]. Не бійся — усе сокриється у [illegible]. От бачиш і [illegible] й утіху [illegible] Аврамові, що [illegible] що насіння його зійде. [illegible] Людину! [illegible]

[illegible], не за морем. Але не шукай його у раба плоті, тоб-то у тіла. [illegible] Прах і [illegible] лий двір, і рай, і пристань! Сюди з бурі узяв Він маловірного Петра. Тут став спокійно ковчег бла- [illegible]. Туди з Даниїлом [illegible].

[illegible]! Не бійся — то [illegible]

II.

([illegible] р.)

[illegible]

[illegible]

щезати, як місяць. А душа—то чаша, що наповняється вічною радістю. Дивися ж, щоб не наповнилася вона дріжджами грішними.

А як же ж тому запобігти? Дуже просто. Погляньте на тих розбійників, що сидять у тюрмі. Вони дужчі звірюки й скотини по тілу, а серце їх слабше горобця, гниліше міллю поточеної одежі. Погляньте ж знов на гноїще Іова. Тіло його як горіхова шкаралюща від струпів вігнило, а душа й думки в нім—як благовонне зерно коріандрове, яко смірна видає пахощі блаженної радости, що ото сказано: *[illegible]*.

Нехай же о Господі похвалиться душа моя! Коли шкаралупа може бути здоровою при гнилім зерні, то й голова може мати радість при гнилім своїм хвості. Не обіцяв нам Бог непорушного тілесного здоровья по спасенню віри. Велика сила Його в тім утаїлася, щоб йому не могти сотворити нічого з тварей твердого, окрім самого себе. А се для того, щоб ми, поминувши Бога, не покладали за основу щастя нашого якого ідола чи тварі. Отож не звертай уваги на зміни твої тілесні. Оце тобі буде й здоровья: їж на здоровья.

„Весёліє серця—життя чоловікові і радість мужеві довгі дні", каже Сірах. Бог може зробити серце наше веселим, а стерво наше нетлінним і безболісним зробити не може—а то ж чому? Чому Він ще й поражає оте стерво наше і покину мові підвержену гнилизну нашу? Цілком так, як ото пастух, б'ючи скотину палкою, відганяє від болота.

А се тому, що Бог єсть вища всіх причин причина й розум. Йому всі віддають причину, а Він нікому, бо коли б віддавав, то мав би когось вище себе і втратив би Божество, а Він не може втратити Божества. Отже й стерво наше не може дістати божества, бо Він не може його втратити. Питаю ви—чому Бог не може зробити стерва не-

тлінним, ми тим самим завдаємо питання—чому Бог не може божества свого втратити. Бо бути нетлінним і бути Богом—се одно. Бог же вже єсть — як же ж можна бажати аби й плоть була Богом? Скоріше два кота в мішку помиряться, ніж два начала у світі. І бажати сього—се ж дурниця.

О Боже! Яким тяжким є все те, що непотрібне й дурне—і яке легке й солодке усе, що істинне й потрібне! По-що нам бажати, щоби плоть була вічною, коли й без неї є Вічний? Отже нехай яко дим щезає уська плоть, отсей вічний ворог Божий і наш. А ми ще обожнити її хочемо. Уже маємо черевицю (бо - драдину), пощо ж бажати, щоб і сей [illegible] був вічним! Досить одного черевіця. Але [illegible] не бачать тої драхми у мішку нашім. Отверзи ж, Господи, очі наші, щоби воскресла й блеснула нам внутрішня наша людина, щоб побачили ми її живу та щоб не обожнили тлінного. Чого ви боїтеся? Нехай дрянь щезає. Людина—от єсть серце. Спокій серцю вашому!

III

([illegible] „[illegible]“: 1781 року)

Корінь усьому злу—сребролюбство. Звідти поширюються тяжби, війни, отруєння, убийства, [illegible], торгування, неудачі, [illegible], самогубства... Корінь же [illegible] його родится від безвірства, від безбожности, [illegible] над нами Батька [illegible]. Замісць того, щоб [illegible] щастя—нехай буде [illegible] на себе, на свою волю та на [illegible] в поглибленні [illegible]. А тоді [illegible] вони найдорожчий скарб усього світу—оцей:

Спокій мій даю вам;
Веселість серця — життя людині. Сірах.
Сине! Бережи серце своє. Притчі.

Але може вони хоч у спокою шукали погибелі своєї? Де там! Се про них сказано — „*[illegible] по пальцях непрохідними, [illegible] [illegible] [illegible] є ядро*". Чи не вони ж і єсть оті біснуваті, що живуть по гробовищах, як говориться у Євангелії? [illegible] і дурницею здається їм слово це — „*[illegible] [illegible] [illegible] — [illegible] [illegible]*". Христос усім біснуватим і [illegible] ним говорить одно: „вертайся до дому", тоб-то другими і словами: „сину — бережи серце твоє".

Треба старатися дати спокій серцю, убивши душу й [illegible] [illegible]. Але що ж то воно за члени, які треба обрізати, і що то є душа, що її треба убивати? А то все — [illegible], злобідіяння, убийства, [illegible], [illegible] і срібролюбність! Позбавитися того — це й буде [illegible] [illegible] убийство й істинне обрізання, котрому [illegible] дається не від людей, а від Бога. Бо то й єсть те „зміїне насіння", що його апостол Павел [illegible] початком, властею й духом злоби. Хто єсть прямим солдатом Христовим і повинен [illegible] [illegible] духів, відносно того сповнятьшся слова: „*[illegible] [illegible] цвіте й [illegible]*". От що означає убити душу. Се ж означає й хрещення. Се ж і очищення [illegible], помазання веселости [illegible]. Чи ж хто не вернеться до дому, не [illegible] у серце своє і не [illegible] проклятої отої душі чи, краще сказати, [illegible] бісовського, — тоді серце його віддається на волю бурхливих вітрів, [illegible], і збувається сказане: „*[illegible] й [illegible]*"; „*[illegible] [illegible] [illegible]*"; „*[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Каїновою*".

IV.

(З листа до „Василя [illegible]").

Слава -се скарб [illegible]. [illegible], го-[illegible], коли [illegible] або [illegible] шукаємо. Та же [illegible] вимогає від нас, [illegible] й берегли самі, [illegible] вернути собі старалися. Ви, друже, мабуть пові-рите [illegible]. Та коли б ще [illegible] при-ступили [illegible] соблазнів [illegible]

[illegible] вати соблазнів.

[illegible] Се як би хто надів на голову чобіт, а на ноги шапку. Безпорядок очевидний, але хто ж скаже,

що чоботи й шапка не користні в життю людському? Скільки я примітив, то той безпорядок по більшій части залежить від часу, місця, міри й особи. Наприклад, у горячий літній південь без дійсної потреби шубу тягати, або спати не в свій час і без міри чи не на місці — се все беспорядок, але не сам сон чи шуба; самі ті річи суть благі, бо все благостне. Мудреці життя людське уподобили комедьянській грі. Таким чином можна сказати, що ти тої чи иншої ролі добре заграти в театрі не зможеш, але чи можна ж говорити, що уся та роля для комедії вредна, коли її туди опреділив благорозумний сочинитель?

В комедії нашого життя премудрий Творець опреділив бути і великим персонам і поганим маскам. Отже, дивлячися на чиюсь природу й бачучи гидливість, жалісливість і боязливість, я можу сказати такій людині — ти нездатний бути лікарем чи поваром. Але де і кому я казав, що уся лікарська наука й поварське майстерство вредні? Казав я, часом, тому чи иншому — тобі не підходить бути священником чи ченцем, але щоби сказати, ніби священство й монашество взагалі вредні — того ніколи не бувало. Хто по натурі своїй клопітливий та гнівний, тому можна порадити, бережися бути градоначальником, де бувають безперестанні оказії до гніву. Але чи можу я подумати, щоби сваволиству людському непотрібні були начальники? Та помилуйте ж ви мене! Не настільки ж уже я дурний, щоб отаке говорити. Такі думки можуть прийти хіба до скаженої голови, а мене ж таки ніхто не вважає божевільною людиною.

А невже ж я хули чи хвали достоїн за те, що правдолюбиві й незлобиві серця запевнити можу, що не худо ніякий стан життя, а вчу тільки завжди пізнати самого себе, до чого ти рожден, бо Господь не хоче нікого обидити, і я тільки сю іс-

тину людям зоставляю? Бо прошу ж розсудити — звідки між народом стільки непорядку, замішання й безпокойства? Чи не звідти, що багато є таких, які не родилися до священства, а повлізали в ризи, тобто по пословиці, не будучи грибами полізли у кузуб? Звідти воно й виходить, що одних священство ублажило, а инших поробило окаянними. Звідси ж знов і те виходить, що й найнижча стать може бути причиною щастя, коли вона природна людині. Коли б гарно усяк свою ролю грав — звідки взялася би тоді така суєта в театрі? А от вона звідти і йде, що ролі граються неудачно, а неудачно тому, що незгідно з природою, отже і йому самому вредно і для суспільности некорисно. Багато було би добрих купців або хліборобів, як би вони не бралися за стать противну їх природі. А инший був би добрим стрільцем, коли б у чернецтво не встряв, у котрім один, борючися з природою, більше соблазну наробить, ніж пьять чесних загладити можуть.

От у чім моя думка й намір. Тому то я й радив зовсім молодим людям питатися своєї природи, аби вони на театрі життя нашого могли держати би пристойність, доброму акторові приличну, аби кождий з них у своїй ролі удачно і без соблазну виступав і щоб хоч трохи зменшилися між народом скарги та ропот на Бога за свій стан. Я б і сам з охотою покинув свій стан і взяв би инший, коли б не чув, що клопітлива моя й меланхолічна природа тільки до невинної приватної й самотньої жизні надається, в котрій я, коли не зможу ні в чім жодному рідному краю услужити, то бодай усіма силами старатися буду не принести вреда.

Є ще одна немала вина наших поговорів, а власне: кажуть, що я осуждаю уживання мьяса й вина, а то є Манікейська єресь, давно вже про-

клята святими соборами. Де-хто каже про мене ще й те, нібито я називаю вредними золото, срібло, дорогі одежі й таке инше. Ті що мене знають, чуючи таке, сміються. Правда, бувало, та й тепер буває, що я для внутрішньої моєї економії вздержуюся і в дозволені дні від м'яса й вина; але чи не так само лікарь осуджає, [illegible] пряник і каже його не їсти тому, кому вредить і жар уступив у очі. Бо то ж відомо, що хоч всещедрий Творець дав усі речі благосотвореними, але не всі вони і не всім і не завжди бувають корисні. Правда, що я де-коли радив не зловживати вином і м'ясом, а часом і радив і від уживання відмовлятися, дивлючися на користь їх молодості; але коли батько малому синові вириває з рук ніж або не дає йому рушничного пороху, сам між тим з усього того користаючи, то чи не ясно се показує, що дитина просто не доросла до того, аби добре уживати ті речі й обертати їх на ту користь, для якої вони призначені?

От звідки пішло те, що мене почали обзивати Маніхеєвим учеником. Дійсно, усякий рід їжі й питва корисний і добрий есть, але треба на увагу брати час, місце, міру й особу; біда буде ж, змішана зі сміхом, коли б хто немовляті в колисці дав смоктати оцту, восьмилітньому хлопцю подає стакан горілки, але [illegible] з [illegible] охотникові або перепитому чи хорому дав чашечку молочка.

І як неправдиво почали називати мене за Маніхея, так не по злості моїй і не [illegible] людей та багацтва. Коли Бог определив мені в сій масці обертатися на театрі, то мушу я так і в одежі і в обертанню з достойнішими людьми наблюдати благопристойність і завжди пам'ятати свою перед другими малість. Про се я пам'ятаю й відносно себе та й иншим теж робити радив, а звідти

попав під клевету, від котрої коли за поміччу благорозумних і милосердних сердець хоч на де-яку часть увільнений буду, то невинність моя, зробивши [illegible] під [illegible] угрюзателя, [illegible] зможе виконати заповідь Господню: *[illegible]*.

V.

([illegible] 6 марта [illegible] року).

[illegible] з тобою [illegible] довши [illegible].

[illegible] собе, [illegible] мислі [illegible] може [illegible] Не годиться, [illegible] нас [illegible] Чому ж [illegible] що при[illegible] А що ж нас [illegible] серци. Отже [illegible] і нещастя.

А [illegible] спокійного й блаженного серця? Таке ж що й здорового тіла: зі[illegible] веселому. [illegible] нетлінний і новий.

VI.

(З листа до знайомого).

[illegible] своє царство [illegible] пристань, а світ нехай [illegible] собі [illegible] й утіхи, нехай

хвилюється у своїм потоці, бо то все сотворене, а сотворене є лід і вода непостійна, хоч то й есть основа й надія для людей безсердечних, про котрих писано: *„ріка текуща — основа їх"*. Ти ж, чоловіче Божий, тікай від того, й держися любови. Все проходить — а любов ніколи. Всі тебе покинуть, окрім Того любимого що в тобі. Се Він стоїть за стіною нашою, се Він дає світло в тюрмі нашій. І коли схвилюється море, коли взграє плоть і кров, коли повіють вітри смертельного страху — не біжи шукати помочи по вулицях та по чужих домах, а увійди в середину самого себе, пройди мимо плоті й крови, мимо всяку тлінь і грань — і настане для тебе спасенна Паска. І прийдеш ти наверх, де є Отроча; Отроча тому, що не старіється. Там кричи до Нього, галасуй, стукай, буди — Він хоче, щоб ми Його просили і удає наче спить, а се для того, щоби біда наша й горе навчили нас де шукати Його.

VII.

(З листа до невідомого.)

Добре: принесім і поставім, наче картину коло картини, страх Божий і віру во Христа, аби подивитися чи велика між ними різниця. Мати страх Божий — се значить боятися Бога; мати віру Христову — значить вірити в Бога. Страх — боючися Бога любити Його, і віра — віруючи надіятися и любити. Мати страх Божий — се значить боятися Всюдасущого. Страх завжде боїться невидимого — і віра теж не бачучи вірить. Страх Божий — дар Господа (Сірах 133) — і віра дар Божий (Ефес. п. 2). Страх Божий надіється на Бога — і віра надіється на Бога. Страх Божий стає в Бозі як на камени — і віра теж во Христі, бо Він є камінь (Кор. п. 10, в. 4). Страх Божий є вершина й цвіток щастя — і віра дає щастя

(теж п. 11, в. 6). Страх Божий вінець мудрости — і віра теж печать християн. Страх Божий веде в землю обіцяну — і вірою переходять Чермне море (До жидів п. 11, в. 29). Страх Божий додає днів (Притчі п. 10, в. 27) — і віра во віки віків стоити буде (Сір. п. 40, в. 12). Страх Божий жерело життя (Притчі п. 14, в. 27) — і вірою праведник живий буде (Авак. п. 2, в. 4). Страх Божий відгонить гріхи (Сір. п. 1, в. 21) — і віра виконує заповідь (Іван п. 3, в. 23). Страх Божий, боячися Бога, вірує в Нього — і віра, віруючи в Бога, боїться Його. Страх Божий [illegible] (Сір. п. 1) — і вірою [illegible] в Бозі. Як можна вірити в Бога, не боячися Його? І як можна боятися Бога, не вірувавши в Нього? Бог і Христос і заповідь Христова — се одна воля Божа.

Отже бачимо, що віра й страх Божий — се одно. Страх Божий — се дух Божий в людині, яко сказано: „[illegible] дух страху Божого" (Ісаія п. 11, в. 3). І віра Христова се теж єсть дух Господень, яко сказано про „[illegible] духа віри" (Кор. п. 4, в. 13). Отже ми Богом Бога і духом духа бачимо. Отець притягує нас до Сина, а Син до Отця. Але ж як Отець є в Сині, а Син в Отці — так і страх Божий у вірі, а віра в страху Божім. Страх Божий є внутрішнє свідоцтво про сина, а віра — зовнішній доказ перед чоловіком.

Коли б мене хто спитав — як то дістати страх Божий, я би йому відповів із Сираховим сином: „[illegible] перед Господом і Господь [illegible] страху Божого". А як би ти знов запитав — як дістати віру, то скажу тобі з Іваном: „[illegible] Його і не [illegible] Його". Запитай же мене тепер — як дістати в [illegible] ще й [illegible] заповіди — я тобі відповім з Давидом: „блажен муж, що боїться Господа і бажає по заповідях Його". От бачиш як до згада-

них двох приєднується й третє і стають три во єдино: страх Божий, віра Христова і животворящі заповіди. Страх Божий і віра ведуть до заповідей, а дух заповідей вершить любов. Страх Божий — слава й початок, віра Христова — нива і зерно, а солодкі заповіди — плід райського дерева. Ми свідоцтвом навчених Біблії поставили в одно страх Божий і віру Христову, а Давид страх Господень разом із заповідями ставить.

Страх Божий — се — [illegible] Господні. Хто ж [illegible] від божественної [illegible] відділити [illegible] [illegible] [illegible] — заповіди Божі? Вони — плід, [illegible] і [illegible] всього, хоч сам [illegible] не хоче, бо початок і кінець в одній Бог. [illegible] усьому [illegible]. [illegible] Бог і [illegible] усьому. Нішо [illegible] від Бога кращого [illegible] як Він сам — тим-то Він і Бог, що кращий над усе. Що ж можна знайти краще заповідей? І де — чи на небі чи на землі? І коли — чи у сей час чи в будущині? Та я б і сам [illegible], коли б що краще від них знайшов, але не можу та й не хочу, бо се є Бог мій, рай і [illegible].

А є й другого роду страх Божий. Він уже не веселить, а мучить, не ублажає, а погубляє, не життя дає душі, а смерть люту. Се безбожничий страх і рабський, а живе він у двох сортів людей. Про перших Давид сказав: *„[illegible] у серці своїм“*, а про других Син Його Христос — *„[illegible] дух“*. Перший сорт, не виконуючи господнього, веде [illegible] проти Божого стану, а другий хоч і виконує, але боїться як мучителя, а не як батька, як ті сказали: *„[illegible]“*. Се вже не Божий страх, а жах смерти [illegible]. Один боїться, щоб не пропала [illegible], другий заботиться о

гріхах, а всі мучаться. Сей страх можна назвати пекельним, а не Божим.

І як є погибельний страх, так є й віра суєтна, лицемірна, бісовська, рабська. Вона й признає, що є Бог, але ділами відкидається від Нього. Устами говорять „Господи, Господи“ а не творять волі Його. „[illegible]“, каже апостол Яків. Отже діло вірити в те, що Бог є, а [illegible] Його покластися на [illegible] вірують, що справді таки є Бог і бояться Його, отже бачиш в бісах і [illegible] не віра в Бога. Вірують і [illegible] і бояться Його, [illegible] не ввіряють себе [illegible] свою [illegible] хто вірує, що золото на [illegible] а той хто [illegible] за тим золотом, влюбився в нього, зібрав його, обогатився ним і, [illegible] на нього, укріпив дом свій. Так і [illegible] християнином не той є, хто вірує, що десь існує Бог на світі, а той хто послідує Йому, влюбиться в Нього і, заснувавши дім щастя свого на [illegible] Божій, утверджує його [illegible] в волі [illegible] Господній, [illegible] на неї, як на найтвердший адамант. „Благим є міні закон уст твоїх“ — от у чім і єсть обручення віри з Господом, як [illegible] каже Осія: „*[illegible]*“ (гл. 2, в. 19).

[illegible] від правди, суда, милости й щедрот. Що ж тут правда? Давид [illegible]. А що єсть милость? — „*[illegible]*“. А що є щедроти? — „*[illegible]*“.

От тобі життя! От чим оживляються мертві від жала гріховного. Але ми осліплені серцем і нещасні розумом. Та чи довго ж нам не вірити в життя се? Чи довго ж буде тяжким нам світло й спокій повелінь Божих?

VIII.

(З листа до невідомого).

Скажіть мині що значать слова ваші — „ви мене змусили“, а також — „дуже мині сі листи неприємні“? Хіба ви противитеся тому, щоби вас принуждували і хіба те апостол Павел мусить говорити, що вашим застарілим поглядам приємно, а не те що угодно правді Божій? Мені здається, що сі слова ви говорили не як любитель, а як раб, противний правді біблейській. Киньте ж се рабство і возлюбіть Біблію, як син. Чи не причіпився, бува, до вас внутрішній тайний шепотник? Погляньте в серце — чи не вкрався сей змій до тих думок, котрі, шукаючи істини Господньої, стремлять до вищого престолу? Він же всюди сіти ставить, навіть при самім небеснім престолі, в середині самого чертога, де бенькетують жаждущії правди. Чи можна ж веселому бути при тім столі без одежі весільної та ще тому, хто говорить: „се для мене дуже неприємно“?

Змій шепоче: „по-що усі тії високости? Та ти ж їх і розуміти не в силах, а може навіть і не родився до того. Будь задоволений з того, що вмієш“.

І утверждає змій шепти свої навіть священними словами, аби віттягнути людину від священних книг; і божії соки, зібрані з цвітів, з яких і бджоли найсолодші сота збірають, по природній своїй ядовитости обертає в отруту. Він усіх нас іскушає во Спасителі нашім, котрий знаходиться в нас, а ми в Ньому.

І не [illegible] змій ні перед чим. А ну, [illegible], зроби так, щоб [illegible] хлібами стали. Тобто — що [illegible] по духу [illegible], [illegible] А Христос каже: що [illegible] [illegible] — а Він уже [illegible] до Господа [illegible], до Бога. [illegible]

[illegible] Твою дружбу.

[illegible] Богу [illegible] на гору. А там, [illegible]

IX.

[illegible]

Оттак ви [illegible] не розумієте, [illegible], себе [illegible]... Які ж ви [illegible]? Хіба не

Затим чи не нещасливі ті, що блаженство своє на зовнішніх церемоніях засновують, а життя своє ведуть по своїх прихотях? А прихоті то єсть — прелюбодіяння, блуд, нечистота, студодіяння, ідолослуження, чародійство, ворожнеча, заздрість, злість, роздратування, сварки, єресі, убійства, пияцтво, безчинство і подібне сьому. Всяка річ, яка не веде ні до чого тайного, є нікчемною. А отже знаходять собі ті слові голубиньки, що дали свої діла, свої ставлять на піску, як на льоду, надіючися на пісок, а не на камінь твердий і цілий, тобто на камінь заповідей Господніх.

X.

(З листа до Ковалинського)

Захотілося мені трошки з вами поговорити. Чи примітили ви, що друг у відсутності подібен до музикального інструмента — здалеку звучить приємніше? Дай Боже й нам взаємними бесідами веселити наші внутрішні вуха симфонією на тему: хваліть Господа, бо він благ.

XI.

(З листа до Ковалинського)

Під „ділами закона“ треба розуміти обряди. Вони завжди знаходяться в Божій істині, будучи тінню, шатром Духа Святого. Ними починається вивчення Закона, котрого вони суть деякою частю. Їх треба виконувати, бо вони з часом можуть вселити в серце ясне розуміння вищої морали й щастя істинної людини. Наприклад — уживання пасхи єсть то обряд, обрізання тіла, заборона деяких м'ясив, обмивання водою і т. д. без кінця. Се все називається законом тому, що, затримуючи й нагадуючи, знаменують таємний Закон Божий, сі обряди.

мов потова, оболікають зерно царства Божого. І се полезна заслона(?), бо веде серце наше до Святого Духа, а Він есть володіння блаженних і чистіших душ[illegible], дух віри, дух премудрости, дух страху Божого. [illegible] Але кожен [illegible] й без обрізків зуміє бути добрим [illegible] говорить разом з ап. Павлом: „Бог один.“ [illegible] обрізанців [illegible] дасть він віру й необрізанцям. Ні обрізання, ні необрізання самі нічого не [illegible], а [illegible] обновлений чоловік.

XII.

(З листа до [illegible])

[illegible] битви не [illegible] [illegible]. Коли б [illegible] не [illegible] Голіафа, [illegible] бо він [illegible] ділом [illegible] й левами [illegible] Він [illegible] все [illegible] до [illegible] не [illegible]. [illegible] же [illegible] спокою [illegible] коли думаємо, що [illegible] не досить до щастя [illegible]. Як тільки наблизимося до [illegible], так зараз же [illegible] в біду [illegible] відданемо у [illegible]. Треба [illegible] з Авакумом: „на сторожі моїй стану“.

XIII.

(З листа [illegible])

[illegible] любити, а [illegible] приємніша [illegible] милійший. Все [illegible] не таке миле. Молодість миліша коли вона вже пройшла, а [illegible] старість не [illegible] то приємна. Коли є в

нас самих яка низька часть, обмежена тісно[illegible] місця й часом, розділена ріками й віками, то нехай ж мй й другу часть, що володіє стихіями. Катон про Цицеронову старість говорив, що тіло спрацьоване стає костлявим та [illegible], а душа, більше ще движеться, тим стає бадьорішою. Тому ж, коли так, можна сказати, що чим [illegible] далі від кругів, тим ближче [illegible] [illegible] у повноцінний чоловік [illegible] отже серце, а не тіло стихійне. [illegible] серце його любити [illegible] той [illegible] любити [illegible] [illegible] ство, а не [illegible] ним [illegible] подібности, не в однаковій славі чи в [illegible], не в числі літ, не в землячестві, не на небесах чи на землі, а в серцях, [illegible] філософії связаних. Маючи [illegible] з вами душу і з-за гор і з-за рік вас бачу, любимо й [illegible]. Бачу душею і нею ж люблю.

XIV.

(З листа до „Івана Василевича“.)

Любий друже! [illegible] від мене [illegible]! Добре робиш. Світ тільки [illegible] нас [illegible], а [illegible] ні. Мучить тебе, що так [illegible]? [illegible], що людина єсть усіх скотів і звірей [illegible] і що, [illegible] [illegible] таємниця оцим страшним громом, не [illegible] Бог инакше відтягнути людину від світа та притягти до себе. Савле, Савле — що мене женеш? Адаме, Адаме, де ти заховався? [illegible]

Отакі ж то, друже, усі ми. „*[illegible] від днів безумія мого*“. Але ж бо по ранах [illegible]

було б блудному сину й примирення. А без того вічно би він ганявся за світовою суєтою. Отже радуюся за твої рани й поздоровляю тебе з новим родом. Знай, що по сих ранах повстане в тобі нове серце. Попереднє твоє серце ні до чого нездатне — буйне, старе, [illegible]. [illegible] його дістається тобі. І [illegible] розпочинається в тобі серце чисте, істинне, нове. Оце й єсть друге наше рождення. А коли [illegible], то [illegible] перед другим рожденням [illegible] і це [illegible]. Соломон так і [illegible].

Дивно, що найпотрібніша чоловікові річ найпізніше созидається, хоч без серця людина тільки [illegible]. А чи ж є чому дивуватися? Наперед [illegible], а потім уже руль та [illegible]. Та й куди ти поклав би [illegible] серця, не утворивши для нього наперед тілесного [illegible] ящика? Поглянь на оріх. Спочатку шкаралупа з [illegible] усередині, а потім уже повстає й ядро, [illegible] так заповнює ту порожнечу [illegible], що нерубленим від[illegible] сам [illegible]. Без ядра оріх, а без серця людина — ніщо. О[illegible] слові „[illegible] Бог людину" [illegible] серце [illegible] сотворив Бог у [illegible]. А без нього [illegible] мертвою й неіснуючою [illegible]. [illegible] — розумій [illegible] в болоті скверни світа [illegible] буде світлом [illegible] серце.

[illegible] не буває весни перше ніж пройде холод, так і день спасення не [illegible] перед тим [illegible] Бога [illegible]. Перестраждай же зло й перетерпи [illegible] спасення твоє. Проси у Бога не плот-

ського життя, а світозарного серця тоді станеш Самсоном: лев, тоб-то смерть, увесь рід людський мучить і роздирає, а ти сього [illegible] однією рукою поведеш. А розірвавши, не лева уже там не бачиш, а мед.

XV.

(З листа до М. Ковалинського, при[illegible] рукопису „Аскань“ [illegible] р.)

Десять верст від Харкова написав я сю книжку в лісах земборських. Дух велів назвати її „Аскань“. Аскань — се дочка Халева, що [illegible] землі обіцяної. Означає се — Красота. Халев віддав дочку свою за жінку братанику своєму за те, що той узяв місто Арвоч чи інакше Давіон, тоб-то книга й місто письмен. Се є премудрість Божа, укрита в глибинах Біблії. Всі, хто пізнав премудрість, сею невістою услажаються.

Серце наше, що зуміло пошукати собі її, се ж голуб. Голуб сей знайшов собі з Нового й Старого, з Біблії, чисту голубицю — оце й есть Невіста! От і пара голубів! От і верх блаженства.

Що означає зломити голубові від крил його? Теж, що зламати роги, як то сказано: „*всі роги грішних зломлю*“. Ріг, кіготь, волос, перо — все се ріжниться від тіла, хоч і знаходиться в тілі. А що ж іще хоч і знаходиться в тілі, але ріжниться од нього? Мисль.

Думка чиста — се волосся глави негибле, роги й промені на голові Мойсея. Ріг [illegible] адамантовому рівний — се есть чиста, чиста думка. Крила голубині, що легко дарять у вічність — се те, про що сказано: „*[illegible]*“. Слова „зломіть крила“ — розумійте: розідріть серця ваші. Тоді зломиш погані крила й голубині твоїй — Біблії. Відірвати голову голубову,

роздїлити гортань з пірьями — се, як сказано: „*розлучив Бог між водою й водою*". А що ж воно є ся вода, як не ріка, річ, думка, слово, гортань, серце, пірья? [illegible] у вічність, [illegible] твоє. [illegible] місце Богу твоєму. У волосі- волосові Його, у [illegible] От тобі чаша твоя [illegible] п'ють і [illegible]

XXVI.

[illegible]

[illegible]

і душа, коли знайшла Того, кого вона шукає і хто є: Він есть. Тільки Сей може її насичити, а без Нього вона все буде ковтати тільки повітря разом з ядущим землю по всі дні живота свого змієм.

Думки є подібні до вогню: його не видко, а він твердіший скелі й сильніший води, ломить дерева, [illegible] будинки, [illegible] [illegible]

[illegible]

„Шукайте насамперед царства Божого".
„Верніться в дім свій".
„Царство Боже в вас самих".
[illegible]

[illegible]

XVIII.

(З листа до М. І. Ковалинського при пересилці рукопису „Діялог“).

Ц[illegible] кажеш: „і що той Сковорода робить“? [illegible] розуміти. [illegible] о Бозі Спасі [illegible] по-[illegible], по-[illegible] [illegible] — або [illegible] — се есть [illegible] і [illegible] і [illegible] життя. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] без [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

[illegible] Хоч би [illegible] то й тоді [illegible] [illegible] при[illegible] [illegible] сказав: „[illegible] Твоє“. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] груди без [illegible] і [illegible] і [illegible] я буду [illegible] бо проходить, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

XV[illegible].

(З листа до [illegible] при пересилці рукопису „[illegible]“).

[illegible] „[illegible]“, [illegible] до [illegible]

Плутарх пише, що сі слова були написані на Аполлоновім храмі в Дельфах; древні египтяне теж дуже шанували се слово, і самий Сфинкс теж символізував сю тайну — „пізнай себе". Нерозв'язання цього вузла було смертно шкідливим, убійчим для душі, [illegible] лихом. Тому египтяне статуї [illegible] Сфинкса ставили по вулицях, щоби вони і статуї як численні зеркала всюди попадаючи на очі, нагадували в пам'яти сей вузол, що криє в собі найпотрібнійше знання.

Але потомки їх були вже не ті. Помалу геть від них [illegible] мудрість [illegible] богопочитання, [illegible] волшебствами та суевірством. Забули, значить, найкорисніще для людського щастя, і стали людьми, що все бачать, а не помічають [illegible] кращих [illegible]. І вийшло так, що [illegible] калюжею. Отак і загалом усі тайни богословія обертаються в дивні чарування та суєвірні казки. За часів Апостола так робили фарисеї, і так і тепер так роблять ті, що не знають себе і Бога. В божественній [illegible] Мойсеєвих книг маємо двадцять разів повторено „*прислухайся до себе*", „*вникай до себе*", а ключем тому дається слово: „*пізнай себе*".

І не дивно, що древні египтяне, жиди й греки високо шанували слово се. Мабуть що від пізнання самого себе входить в душу світло знання Божого, а з ним і знання мирного шляху життя. Що компас в кораблі, то Бог в людині. Компасна стрілка в серці корабельнім є таємна сила, закон, главне око і царство корабельне. І Біблія теж стрілка, яко начертана тінь вічного закона і тьма Божа. Не той знає корабель, хто перемірив канати й [illegible], а той хто пізнав силу й природу корабля, хто, розуміючи компас, розуміє шлях цілого корабля. А що ж єсть Бог, як не вічна сила й тайний за-

[illegible]? Істинно говорить Павел: „[illegible]". А [illegible] природа [illegible] тлінним; у [illegible] „[illegible] єдиную й естество". [illegible] і [illegible] усьому [illegible] начатку не має і не [illegible] ні [illegible]. „[illegible]" [illegible] „Я [illegible]". Я [illegible] [illegible] Мене [illegible] [illegible] „[illegible]". Я [illegible], а [illegible] [illegible] [illegible] гріхи [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Сюди [illegible] [illegible] [illegible]" [illegible] Нарцис не [illegible], і не [illegible], а [illegible] він побачив у собі [illegible] [illegible] — [illegible] *Боже*. Се [illegible] [illegible] у [illegible] світло [illegible] у [illegible] або [illegible] [illegible] [illegible] у [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] і може [illegible] — „[illegible]".

А от [illegible] ще [illegible]:

[illegible] — „[illegible]".

Ноєм — „[illegible]".

[illegible] — „[illegible] *Твоє*".

[illegible] — „[illegible]".

[illegible] — „[illegible] *Мою*".

[illegible] — „[illegible]".

[illegible] — „[illegible] *Твоє*"...

А от [illegible]:

11 апостолів — „[illegible]".

і Степан — „[illegible]".

А [illegible] по [illegible], то „[illegible]". З [illegible] [illegible]

можна, а не з гіршими. Про багатьох можна сказати: „кланяєтеся, а не знаєте кому". І про всіх тих поводирів сказано: „[illegible]".

Але хіба Бог тільки в людині? Ні. Але хто сліпий у себе дома, той сліпий і в гостях; а коли не має в собі [illegible], не матиме його і в [illegible]. На глибинах же біблійних можна [illegible] тільки з Тим, хто [illegible] і море. Пізнати Його — се премудрість. Любить й служити Його — се дух віри й благочестя. Бо хоч Ціцеронів [illegible] мудрости ставить руководство [illegible] натури, але [illegible] *„прилучайся до себе"*.

Чим більше хто себе пізнає, тим вище підіймається на Сіон [illegible]. Нема нічого лучшого, як посвідчувати Богу в їжі, в дружбі, в [illegible]. Хто тут [illegible], може часом підійматися й на більш круті місця.

XIX.

(З листа до С. І. Тевяшова при посвяченні рукопису „Змій [illegible]")

Відомі усім слова Сократа:

Де-хто живе на те, щоб їсти.
А я їм на те, щоб жити.

Життя, бо не вимірюється тільки [illegible], але [illegible] і [illegible], а [illegible] тіло на [illegible] кураж серця, [illegible] своєї [illegible]. Так [illegible], що [illegible] веселість серця [illegible] життя [illegible] так само, як і [illegible] куражно [illegible] уссолоп [illegible]. А що він розуміє тут веселість серця, то видно з сліпучих слів: „Щоб ти міг сказати про себе, що тобі всюди живося куражно".

Втіха й кураж, кураж і солодкість, солодкість і життя — єсть то одно. І що Горацій сказав — „солодкости не відкладай", то Сенека перетолкував — „життя не відкладай". „Запізно [illegible] завтра жити, живи сьогодні". Не роскусивши сили слова свого, люди [illegible] обставляли [illegible] і [illegible] [illegible]. Але як що [illegible] [illegible] для серця?

І [illegible] Пітагор [illegible] істини. [illegible] що тільки в [illegible] [illegible].

[illegible] Пітагор, роскусивши емблему трикутника і побачивши в ній [illegible] [illegible]. Отже мабуть життя инше [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. Се [illegible] Соломону, а [illegible] [illegible] сонце [illegible]. І як правильний обіг крови у звірах, а соків у [illegible] родить [illegible] тіла їх, так [illegible] істини [illegible] серця. І не [illegible] „Живий [illegible]". [illegible] родитися, їсти, рости [illegible]; а життя [illegible] серця істини. [illegible] друг істини [illegible] Катон [illegible] старість [illegible] з мудрими бесідами, [illegible] серце, [illegible] ніде, але прекрасну іпостать істини.

До чого ж уся ота річ? До того, що високих фамілій люди не тільки в тяжбах, війнах, комерціях, будуваннях домів, художествах, але і в самим першім пункті, тоб-то в думках що дотичуть Бога, повинні знаходити істину й стояти проти сувірства. Се правда що куля земна без бездонних калюж, без мертвих озер, без гнилих вод бути не може, але з таких місць [illegible] птиці [illegible], а соколи з орлами ще й вознесуться високо в просторінь чистих небес. Так і благочестиве серце поміж [illegible] буйної безбожности та поміж болотами [illegible]страсного сувірства не ухиляючися ні в праві ні в ліво [illegible] прямо, йде на гору Божу, в дім Бога Якового.

Правда, що Царі і Судді Ізраїльські, а християнський Бог — се Христос. А сей Бог нам спочатку на [illegible], а потім і на християнський рід наш [illegible] розплоди сувірств. А з тих сувірств родилися суперечки, секти, ворожнечі [illegible] і [illegible] війни, [illegible] і т. ін. Немає [illegible] й [illegible]нішого сувірства і немає нічого [illegible]нішого, як скаженістю роспалене [illegible], але упертим жаром глупого повір'я: і се [illegible] тоді коли [illegible]на, ставлячи дурні й нестаточні брехні вище милости й любови і [illegible] почуття чоловіколюбивости, [illegible] брехні [illegible] убійством [illegible] думка що тим служить Богу.

Сей семиголовий Дракон — Біблія, викидаючи [illegible], усю кулю земну покриває сувірством. Бо сувірство — се не що инше, як [illegible]не, але [illegible] Богом дане й [illegible] розуміння. Сувірні кажуть: „Та послухай же, приятелю — того ж бути не може, се противиться природі. Видимо тут щось не так". Але він скаче й з жовчу кричить: „Тоді лігали Ілійні коні? За часів

єлисея залізо могло плавати. Розділялися води, Йордан так назад, за Ісуса Навина сонце зачепилося, коли [illegible]. І кінець світу скоро. Та [illegible] може й на слідуючий рік зірки [illegible] на землю. Щоб [illegible] не може бути аби [illegible] тільки-що витиснулося сонцу [illegible] й нехимьше, але [illegible]...

[illegible] хто, [illegible] й не слухати, [illegible] без вух [illegible] [illegible] може [illegible] блажен- [illegible] [illegible] буде.

[illegible] потрібне [illegible]. За [illegible] [illegible] Які ж [illegible] до чого не [illegible] є тим не- [illegible], то й мож- ливе. Тому ж то нехай благословенним буде цар- [illegible] Дякуйте [illegible], що вона потрібне зробила не- [illegible].

[illegible] ні- [illegible] і некорис- [illegible] сама [illegible] і [illegible] й будь й [illegible] заходить [illegible] в [illegible] і [illegible] не- [illegible] не бу- [illegible] може

не запалювати, а гасити факлю раскола, що [illegible] загальний спокій.

Нема нічого вреднішого над те, що робиться нібі на вічне добро, а зробилося [illegible]. І нема [illegible] дим [illegible] на суєвірство, сей [illegible], маска [illegible]-ців [illegible] й [illegible]. [illegible] Ірода. [illegible] Царика, [illegible] сина на батька [illegible]. Пат-ріарх суєвірство [illegible]. Та й дійсно [illegible], а не [illegible] молиться. Один [illegible] на хрестить [illegible], а другий — що [illegible]-ваючи. Один [illegible] хліб, а другий [illegible]. Та й хто там перелічить усе [illegible] голів. Наче б то Бог [illegible], що [illegible]-гувати за дрібницю.

І з чим [illegible] біжать до [illegible]-тельниці своєї Божій, а [illegible] розбещуються. Біблія — [illegible] і [illegible] Божа. Але не в тім щоб [illegible] нас [illegible], а тим, що у брехні [illegible] сліди й стежки, які підіймають повзучий розум до вищої істини. Бо в усіх цих малодостовірних термінах чи [illegible] і являється, лежить і [illegible] пресвітла істина. І поза всім отим слідам [illegible] і [illegible] за-вернення від Господа, [illegible] і [illegible]-нуючим [illegible]. От що [illegible] слова — для Бога усе можливо, а не те, що [illegible], пилав. Се може говорити тільки той, хто угорів або в гарячку попав. Та й що то [illegible]-слівіє, яке б [illegible] про залізо, а не про Бога. То так, як кажуть, [illegible] за здравіє, а [illegible] за упокій.

Але все одно прийде час, коли [illegible] поверх поля усього сотвореного (чи то залізо чи золото

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] і Вічністю, і Дух Божий носиться над усією тою [illegible]

XX.

(З листа до М. І. Ковалинського при пересланні рукопису „Боротьба Архистратига Михаїла“ 19 червня 1788 р.).

Не орю я й не сію, і не торгую, і не воюю, а просто відкинуто усяку житейську печаль. А що ж я роблю? А ось що: [illegible] Господа, [illegible]. Оце моя їжка й надіжка. Що ж то есть — є [illegible]? А се вся земля Ізраїлева, чи прямо сказавши, увесь біблійний світ, нова й стара [illegible]. На сій землі спав Яків спокійно. Коли й камінь був йому замісць подушки, але й то була йому м'якша [illegible], де то він Самсон знайшов соти.

Отже й я там пожиток [illegible] наслаждаюся й веселюся. Співаю з [illegible] — „[illegible]“, і з Давидом — „[illegible]“, і з Ісаією — „*спокій нам дасть Бог на горі сій*“.

Спитаєш — чому ж не всі на тій землі наслаждаються, але плачуть, ридають і клянуть її? Відповім — бо ся земелька має дві части: долову й горішню, тутешню й тамошню, прокляту й благословенну, бісовську й Господню. Не дурно ж Ісаія каже: „тільки не в землі сій, а на горі сій“. І в серці людини теж два царства ведуть вічну боротьбу — ангельське й бісове. Коли чисте серце одоліває злобу безодню — ворота пекельні сокрушаються, увільняються полонені, віднімається шлях на оту воскресшу з безодни гору. Але що ж за сласть і втіха на тій горі? Ісаія каже: „*спокій дасть Бог на горі сій*“. О, досить! „*І [illegible]* радість *на горі сій*“. О, досить, досить! „*І помажуть миром на горі сій*“. О, досить же! От бачиш, возлюблений Михайле, де спочиває приятель твій.

XXI.

(З листа до С. Н. Дятлова при пересилці рукопису „Вдячний Еродій").

Проживаючи дні життя свого по Сираховому типіку — „*блажен муж, що в премудрости умірає і що в разумі своїм поучається святині, розглядаючи її в серці своїм і розуміючи сокровенная її*" — сплів я у сім 1787 році [illegible] плетеницю, названу „Вдячний Еродій". Се тобі дар, друже. Прийми слово Еродія по [illegible]: прийми парящого сам [illegible]: прийми серцем Еродієво серце, [illegible] пташине. Те ж бо й [illegible] своїх дітей виховуєш, отже в сій пташині [illegible] для молодого розуму твоїх пташат стрінеш [illegible] сих хлібів: „*хліб [illegible]*". Посій в серця твоїх малих те зерно, що знаходиться в нас щось дивне, чудне й преславне: і воно конче явиться у свій час, треба тільки ждати з благодушеством, яко раби Господа свого. Бог — то серце вселенної; а наше серце для нас есть Господь і Дух. І твої дітки, пізнавши з часом сю істину і очарувавшися її красотою, не будуть погано й бісновато гонятися за мирською стяжю і в усіх случаях своїх зможуть потішити себе сею Давидовою пісенькою: „*[illegible] і [illegible] в [illegible] [illegible] з [illegible]*". Бо нічим без [illegible] серце наше не задовольняється хіба само собою [illegible] і [illegible] з ним сіяти вічної радости весна. Отак [illegible] чтенцем своїм будеш їм справжнім батьком, а діти твої будуть справжніми [illegible], благочестивими й самоудовольненими Еродіями.

Треба б тут сказати кілька слів про Еродієву природу. Еродій подібний до журавля, але має світліше перо і кораловий або ясно-червоний ніс.

Вони — [illegible] вороги [illegible] і буфонам, тоб то ядовитим жабам. [illegible] — [illegible] Перший символ дає [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] а [illegible] [illegible] Третій [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]: „не вернуся, доки вони не погибнуть". Оці три символи [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] сеї книжки.

XVII.

[illegible]

Життя наше — [illegible] а світ сей [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] сирен, [illegible] [illegible] вітри, а [illegible] [illegible] від [illegible] від сирен прелщення, від китів поглинання, від вітрів [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] означає [illegible], „[illegible]" же або „[illegible]" — Бога. Сього

наставника промислив Товії батько його, а він сам уже знайшов у тім Божу медицину, що врачує не тіло, а серце, а вже по серцю й тіло, бо воно від серця залежить.

Шануй [illegible] жайворонка. Він заспіває тобі й зимою, і не в клітці, а в серці твоїм [illegible] від [illegible] хитрощів — від [illegible]. О, Боже! Скільки [illegible] агнців? Ах, [illegible]. Не [illegible] [illegible] нещастя.

Нехай не [illegible] тебе, друже, що [illegible] тобі [illegible] Адже всю Україну [illegible] — чого ж тут соромитися? Тетерук птиця [illegible] і глупа, але [illegible]. Та [illegible] глупий, хто не знає [illegible] — це не [illegible], але той хто знати не хоче. Нехай тобі глупота стане [illegible] — то [illegible], хоч і глупий, а будеш в числі блаженних [illegible] — [illegible] [illegible] живляв. Його, бо й він глупий. Та й справді — чим же він премудріший, коли не [illegible] до глупоти?

Нехай же [illegible] Христос від [illegible] від домашніх сих тигрів і сирен. Амінь.

XXIII.

[illegible] М. Ковалинському [illegible] Змієві.

Потоп, Змій, [illegible] і Біблія — се все одно. Коли воно море — то як же [illegible]? Не в сім хіба морі [illegible]? [illegible] сім! І усі

„Потопла яко цина *) у воді“... І тільки один мій Ізраїль сю пучину перелітаючи переходить.

І що єсть Біблія як не весь світ? І що є світ—як не идол Деірський? Що таке його золота глава, як не сонце? І що сонце як не огненне море? І хіба не всі, хто не перепліє, мучаться в огненній безодні? Чи не всі го іменують пеклом? А хто те пекло урозумів? Чи не дивно що всі вже знаходяться у пеклі—а бояться, щоб до нього не попасти? От де властивий Сфінкс, що мучив тих, хто не розгадає його загадки. „Схвилюються й відпочити не зможуть“. „Ходіте в полум'ї вогню вашого“.

А мій Ной веселку бачить— і потоп зупиняється. Що ж то таке—ота прекрасна веселка? Чи не сонце ото дивиться на свій власний образ в серкалі вод хмарних? Чи не сонце дивиться на сонце? На друге своє сонце? На образ образований? На радість і на світ творчий? Чи не туди ж дивиться вождь наш? Чи не туди й волхвів веде?

Станьте ж на місці, сонце з місяцем! Прощай, огненна безодне—ми сотворимо кращий світ, дамо день веселіший.

Нехай буде світло—і стало світло. Нехай будуть сонце і місяць! Нехай стануть і утвердяться і нехай світять во віки віків!

І от повстали сонце і місяць. Новий місяць і нове сонце. Від Бога, божественні. Заспівай же, о Ісаіє! Заспівай нам пісню побідну! Се бо Ізраїль перейшов море.

Не зайде-бо сонце для тебе
І місяць не ущербиться.
Господь буде тобі світлом твоїм
І завершаться дні твої,
Дні ридання твого.

*) Цина—олово по-російськи.

Заспіваю ж і я з тобою, любий мій Ісаіє:— „*Дугу мою покладаю у Хмарі*“, тоб-то спокій утверждаю в самім собі.

Сонце панується над усією тварею,
Погляд дугою потішає.
Безодне, серце — прокинься!
Будь саме собі другом і покохай.

Тоді [illegible] щезне, а в ній райдуга засяє.
Враз обійдеш усі свої [illegible], знайдеш в середині самого себе усі стежки,
Будь саме собі райдугою — і розстанешся з дугою.

Те що сотворено — те тебе не наситить —
Тільки безодню безодня може задоволити.

ОГЛАВ:

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 14 06 04 13 012 9